Synʃavs'kyĭ, Oleksa

Poradnyk ukrains'koi movy

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01321299 8

PG
3823
S854

Іван Дуленко

О. СИНЯВСЬКИЙ

ПОРАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КОСМОС

Synjavs'kyj, Oleksa

Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ

Ivan Dumenko

Poradnyk ukrai'ns'koi movy

ПОРАДНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРИСТОСОВАНИЙ ДО БУДЕННОГО ВЖИТКУ
Др-ом В. СІМОВИЧЕМ

MICROFORMED BY PRESERVATION SERVICES
DATE NOV 2 7 1989

УКРАЇНО-АМЕРИКАНСЬКЕ ВИД. Т-ВО „КОСМОС"
ХАРКІВ—БЕРЛІН—НЬЮ-ЙОРК
1922

Передрук заборонено
All rights reserved

50 примірн. на японському папері нумеровано

25 000 примірник. цього видання замовлено НаркомосвітоюУСРР.

PG
3823
S854

675955
164.58

Printed by Rosenthal & Co., Berlin, Germany

Від Редакції.

Потреба такої книжки, як оця, здавна відчувалась. „Правописний Словарець" Голоскевича вже давно розійшовся, книжечка Академії обіймає тільки найважніші закони правопису, та й то зібрані вони в ній не дуже систематично, а заглядати до граматик — та їх і немає — не кожний має час і змогу, та й і завдання граматики зовсім інше. Все те мав перед очима автор, пишучи свій практичний „Порадник", і він зазначує це у своїй передмові й додатку до самої книжки, що, хоч „практична", ні трохи не тратить свого наукового характеру.

Але ж, переглядаючи книжку до друку, редакція зауважила, що хоч який у ній ясний і доступний виклад — то все ж не всяк, хто знає тільки московську мову, чи якусь говірку української, розбереться, де й чого йому шукати, щоб усунути свої сумніви щодо вживання тої, чи іншої форми, тої чи іншої букви. Тим то редакції довелось, полишаючи в цілому текст книжки, її унаочнити, унагляднити, зробити її ще більше з педагогічного боку практичною.

Цю мету мають виповнити ось які редакційні поправки:

1. пороблено параграфи, на які легче покликуватись, ніж на самі явища, як це зробив у манускрипті автор;

2. поміщено скрізь боківки, щоб читачеві легче було знайти, що йому треба, при чому явища, які, на думку автора, відомі читачеві з московської мови, чи з народньої, поміщено на першому місці, українські літературні — на другому, напр.: ***же — з***, себто, в московській, чи в нарічевій мові є ***же***, а треба ***з*** (***железо — залізо***), ***е — а*** (***чеснок — часник***) . . .;

3. автор не зазначував при явищу, чому саме його згадує, що ось, напр., у московській мові, з якою знайомий читач, чи в народній говірці, воно інакше (*богатый — багатий* . . .), а

що в літературній українській мові треба вживати такої форми, а не іншої — тим то подекуди в тексті це пододавано;

4. для перегляду відміни йменників, прикметників і дієслів додано зразки відмін, на подобу того, як автор робить у займенниках і числівниках;

5. вміщено на кінці показчик, де чого шукати (автор обмежився тільки змістом), — і в ньому зібрано всі слова й явища, щодо них може в кого повстати сумнів, як саме їх писати, чи вживати;

6. для прикладів заведено курсив; самі явища, про які мова, зазначено грубим письмом.

Додати треба, що сам автор придержувався в правописі азбучного порядку (**а**, **я**, **е**, **є**, **и**, **і**, **ї**) . . .; такий самий порядок бачимо в обговірці наростків і, здебільшого, всі приклади подаються за азбукою.

Щодо самого тексту, то він у цілому лишився, як був, та тільки пороблено де-які зміни в термінології (напр., замісць польського ,,речівника" поставлено „йменник", як первісно писав сам автор, головно з тої причини, що не може бути ,,дієвіменника", коли немає „йменника", замісць ,,вольового" способу — — „наказовий", тощо), пододавано де-що, що автор нашвидку пропустив, або чого не доглянув (напр., §§ 4_2, $5_{5д}$, $7_{3б,в}$, 11_3, $12_{1в}$, 14_8, $27_{3г}$, 37, 68_2, $65_{1/2}$ . . . виділено *„йо"* в окремий параграф, додано про „ґ" в чужих іменах власних, пор. § 21_4, в морфології про пом'якшення *к, г, х* на *ч, ж, ш*, пор. 25_3, де-що в наростках, напр. $72_{1ґ}$, $72_{28г}$, $73_{1б}$ і т. д) тощо. Одну тільки поважнішу поправку зроблено в тексті, а саме, щодо писання наростка **-ічний** (із іменників на: *ік*, *-іка*) в чужих словах, який змінено в дусі правил Академії, а саме, щоб як у всіх інших чужих словах змінювати „і" на „и" тільки після зубних (отже: *фізичний*, — але *педагогічний*. Приклад — „пшеничний" не підходить, бо ж у слові *„пшениця"* є „и", не „і").

З чим редакція була незгідна, а чого ще не вирішило ні життя, ні Академія, це зазначено під текстом.

Др. Василь Сімович.

ВСТУПНІ УВАГИ.

Єдність усякого народу виявляється насамперед у єдності його літературної мови, цієї найхарактернішої ознаки нації. Але повна єдність народньої мови це ф і к ц і я — такої мови ніколи не було, нема та й не буде, принаймні, поки люде живуть у неоднакових географічних, кліматичних, економічних, станових умовах. Така єдність є просто наукова абстракція, конкретна ж єдність визначається тільки тим, що люде ріжних говорів розуміють одне одного, що їм не перешкоджають у цім ріжниці їхньої мови, що, нарешті, вони признаються до однієї народности, як би вони її не звали. З появою ж у народа книжности виникає потреба устаткувати, внормувати міжговіркову й надговіркову — книжну або літературну — мову. У кожного народа історія книжної мови своєрідна, своєрідне її походження й дальша хода її розвитку, але загальний напрям того розвитку, принаймні в европейських народів, такий самий, це — наближування її до живої мови народу. Наслідком цього процесу є загибіль «мертвих» книжних мов, як латини, старослов'янського язика, і народження нових книжних мов — чи то в формі перероджения старих у напрямі «опароднення» їх, чи шляхом цілковитого розриву зо старою, «мертвою» літературною мовою і появи нової на народньому ґрунті. Роздріблення й відокремлення мов це ф а к т.

Що факт це позитивний, як і всяка природня диференціяція, про це свідчить як-найкраще розвиток літератур у европейських народів: XIX століття, доба розвитку «народніх» книжних мов, зазначується появою великих літературних сил (Міцкевич, Пушкін, Шевченко, Гамсун . . .).

Є погляд, що диференціяція мов — явище негативне й ненормальне, що нівеляційний вплив цивілізації стирає й колись, нарешті, зітре ріжниці між мовами, і отже диференціяції протиставляється бажана й необхідна (з того погляду) інтеграція. Цьому поглядові суперечить факт дотеперішнього розвитку мов.

Диференціяція й інтеграція не такі вже суперечности і протилежности в явищах вищого, складнішого ґатунку. Інтегральний вплив цивілізації, культури, напр., не тільки не суперечить розвиткові особистих, індивідуальних здібностей у людини, а навпаки, можна сказати, пособляє йому. Без сумніву, разом з освітою людина набуває більш загальнолюдських прикмет, але ж одночасно поглиблює й індивідуальне, і ледви чи аж треба доказу, що між двома особами вищої культури заходить більша індивідуальна ріжниця, ніж між двома рядовими представниками, скажім, дикунів. В тямку «розвинута людина» ми свідомо, чи несвідомо вкладаємо прояв у неї в більшій мірі того, що можна назвати наслідком диференціяції й інтеграції людей.

Взаємний вплив мов — явище безсумнівне, але ж рівнобіжно йде й розвиток їхніх індивідуальних властивостей. Кожна мова є річ дуже складна, і не завжди можна докладно визначити напрям впливу, розмір його, характер (у фонетиці, синтаксі, лексиці), а мови без таких елементів нема, як і немає мови без елементів оригінальних, навіть чисто індивідуальних. Перші елементи, сказати б, інтернаціоналізують мову (принаймні, при умові широкого росповсюднення де-яких елементів, як, наприклад, поширення серед европейських мов багатьох слів латинського й грецького походження), другі ж її індивідуалізують, відокремлюють. В цьому нема ніякої суперечности, визнання цього ж факту і вірний погляд на мову дає в руки де-який компас усім тим, що творять літературну мову.

В основі сучасної книжної української мови лежить народня стихія, але ж вона не становить у ній чогось цілком певного, визначеного, вже через саме те, що єдність народньої мови — утопія. Підлягаючи, крім того, впливам інших мов, інших культур, вона стає тим складніша, що до неї входять штучні, чисто «книжні», а то й зовсім чужомовні елементи. Витвір поколінь письменників, українська книжна мова останніми часами вступає в нову для неї, але звичайну для літературної мови фазу буття; вона стає живою мовою цілої інтелігенції, мовою школи, науки, державних і громадських установ, одним словом — тою умовною міжговірковою й надговірковою мовою, що визначає собою єдність народу, бувши спільним органом останнього — з одного боку, і проводячи в нарід позанародні культурні впливи, посередничачи між народом українським і народами іншими — з другого. Через цю мову (поза іншими способами) в український нарід увіходять культурні здобутки інших народів, через неї ж

виявляє й свої культурні вартости український для поживи інших і своєї. Ясно, що значіння кожної книжної мови міряють насамперед тим, наскільки вона потрібна і придатна для самого народу, але ж без шкоди для народу її не можна замкнути в межі самої народности — мови народа. Вимагати цього (Шевченковский язык!) — значить, свідомо чи несвідомо обводити нарід китайським муром. Та ж est modus in rebus. Книжна мова повинна використати maximum культури народу в сфері мови, використати безпосередньо, але і пристособити народне язикове світорозуміння для пізнання нового, вказаного іншими мовами. Розвиток нової української книжної мови завжди йшов під знаком г л и б о к о ї н а р о д н о с т и її, але незвичайно важкі умови життя її не дали можливости в однаковій мірі розвиватись у ній усім елементам, необхідним для книжної мови, як усенароднього органу. Остання революція, збивши кайдани з українського народу і поставивши його книжну мову на належну височінь, разом з тим поставила перед нею цілу низку завдань, цілком природних для нового порядку речей. Декрет, закон, нота, інструкція, адміністративні роспорядки, хемія, математика . . . все це треба висловити українською мовою і висловити, здебільшого, людині, що набувала своєї інтеліґентности не українською мовою, систематично її не вчилась і знає хиба що якусь народню говірку. Та знаючи добре і книжну мову дореволюційної доби, не завжди людина висловиться — особливо на письмі — так, як цього вимагає становище й функція літературної мови тепер. Не устатковання іще як слід правопис, не скрізь зовсім одноманітна морфологія, не вповні визначена синтакса, не цілком однакові, а то й цілком не однакові терміни для сили силенної тямок наукового значіння. Більш-менш упорядковано тільки головніші правила правопису, решту ж, здебільшого, на свій смак доводиться кожному вибірати з можливого, тобто, вживаного «так і так», а то й «і так, і так, і так». Це де-кому здається навіть безнадійно-катастрофічним, хоч власне тут нічого ні безнадійного, ні катастрофічного немає. Це свідчить тільки про надзвичайно жвавий розвиток української літературної мови, розвиток, який, правда, може видатися ненормальним, але ж це вже явище другорядне, бо дочасне. Кожна жива мова перебуває у стані безперестанної еволюції — одні елементи в ній вимірають, другі виростають, треті перероджуються; ніяка граматика, ніякий кодекс правил не може встановити п о в н о ї єдности живої літературної мови. Проте ж р е л я т и в н а єдність. можлива єдність у дану добу.

є необхідність, яка має немалу вагу. Особливо гостро відчувається така потреба для літературної мови ділового, практичного й наукового характеру, тим паче тоді, коли така мова якийсь, може, й довгий час у значній своїй частині являтиметься перекладом із другої, у нас — передусім із московської мови. Воно не диво, що наша сучасна мова рябіє від ріжних неорганічних елементів, стає через край ріжноманітною, особливо, щодо синтакси та лексики. Інакше воно й бути не могло. Тільки тому рябінню, тій ріжноманітності треба в інтересі тої релятивної єдности ділової, практичної й наукової мови запобігати. Ми знаємо до того один шлях: яко мога росповсюджувати науку вкраїнської мови й таким чином підготовляти людей, що думали б, говорили б і писали б по-українському як слід. Певна річ, життя, щоденний usus буде найкращим регулятором у виробленні релятивної єдности; з часом само по собі відпаде те, що непотрібне, інше заінкорпорується і не відчуватиметься вже, як щось неорганічне. Але поки це буде, повстає для тих, що пройшли неукраїнську школу, потреба — зібрати в систематичний покажчик хоча б що-найголовніше з того, що повинно становити релятивну єдність сучасної книжної мови. Оцей «*Порадник*» і є спроба дати вказівки з ріжних відділів граматичної єдности сучасної літературної мови.

Складаючи його, впорядчик і мав на увазі теперішнього вкраїнського інтелігента, вихованого, звичайно, на неукраїнській мові, але ходою подій поверненого народові, примушеного знати його мову в потрібному для інтелігента розмірі. Той інтелігент уже не вчитиметься систематично мови, він приневолений користуватися принагідними матеріялами щоденного життя, в розмові, на зборах, з брошури, часопису, словом — набувати знання з того життєвого казана, де ніколи доглядати граматичних правил, вишукувати потрібні параграфи правопису й т. п. А нераз йому доведеться й уважніше, серіозніше поставитись до своєї мови: треба написати протокола, скласти заяву, укласти звідомлення, перекласти цілу книгу на вкраїнську мову, треба викладати в українській школі — тут уже хоч-не-хоч мусиш удатись до граматики, словника й т. ін., і звичайно, удатись за справкою щодо якогось окремого явища, щодо окремої граматичної категорії, на яку наскочиш. Чи писати „*збиратись*“ чи „*збіратись*“, „*Івану*“ чи „*Іванові*“, чи „*Іванови*“, *гаразд* чи *горазд*, *два рази* чи *два раза*, „*той, що прийшов*“ чи „*той*“, „*який прийшов*“, „*книгу вже перекладено*“, чи „*книга вже перекладена*“

—такі й подібні питання зустрічаються раз-у-раз, відповідь же на них не легко знайти швидко, а головне, відповідь безсумнівно правильну. Насамперед, майже всі граматики української мови писані для школи, для дітей, значить, для методичного навчання, а не для справок, і тим то часто треба прочитати кілька сторінок, щоб найти те, що потрібне; по-друге, ще й досі нема в пас офіціяльної граматики, граматики ж неофіціяльні не скрізь у згоді між собою, і де-які правила в них і вимоги їхні до вкраїнської мови не придатні. Правда, як уже завважено вгорі, повна однаковість граматики неможлива, але ж багато де-чого вже можна й слід уже цілком устаткувати, зодноманітнити. З цією метою видано й «*Найголовніші правила українського правопису*» (Київ, 1921), як офіціяльний правопис Української Академії Наук, затверджений Наркомосом У. С. Р. Р. Гр. Грииьком. Тільки туди не ввійшло чимало правописних подробиць, не кажучи вже про морфологію та синтаксу. В наш «Порадник» «Найголовніші правила» ввійшли цілком, без винятку, при чім завжди з поміткою: (Ак.). Все ж інше, за недостачею офіціяльних матеріялів, взято з ріжних граматик і творів українських авторів, і воно лежить на відповідальності самого впорядчика.

Заводячи ту, чи іншу граматичну норму, не встатковану Академією, упорядчик завжди виходив з таких мотивів:

1) щоб ця норма була природна для найбільшої частини народньої мови;

2) щоб вона була звичайна в творах найкращих українських письменників, і

3) щоб вона була краща, вигідніша з погляду поступу, удосконалнення мови.

Звісно, що як коли не можна було погодити всі вимоги, то перевага віддавалася традиції. «Порадник» цей є, сказати б, граматичний інвентар української літературної мови, систематизований так, щоб швидко й легко знайти потрібну граматичну вказівку в відповідній язиковій асоціяції. В першому розділі подаються вказівки щодо окремих звуків і літер, у другому вказівки морфологічні, у третьому наростки й, нарешті, синтактичні вказівки. Відносно повним являється тільки перший розділ, другий обмежується йменником, прикметником, займенником, числівником та дієсловом, наростки подаються йменникові, прикметникові й дієслівні, синтактичні ж уваги торкаються тільки найважніших питань. Зроблено так через дуже обмежений час для складання «Порадника».

Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ.

ЗВУКИ Й ЛІТЕРИ.

А) ГОЛОСІВКИ [ГОЛОСНІ].

А.

1. 1. В старій українській мові писали й говорили, та в де-яких говірках і досі говорять „*о*“ (по моск. так пишуть), а треба казати й писати „*а*“ в таких словах:

о—а

а) *б**а**гатий* (*б**а**гатир*, *б**а**гацтво*, *б**а**гато* . . .), *г**а**нчар*, *г**а**рячий* (*г**а**рячка*, *зг**а**рище* . . .), *г**а**разд*, *к**а**жан*, *к**а**латати*, *к**а**лачики*, *к**а**ламутний*, *к**а**чан*, *м**а**настир*, *м**а**нах*, *пал**а**мар*, *Р**а**дивон*, *Р**а**дько*, *с**а**лдат*, *х**а**лява*, *х**а**зяїн*, *ч**а**бан*, *шар**а**вари* . . .;

б) і так само в наворотових дієсловах: *г**а**няти*, (*роз-*, *пог**а**няти* . . . — хоч: г**о**нити), *знем**а**гати* (*см**а**гатись* — *см**а**гання*, *пом**а**гати* — *пом**а**гач*, *вим**а**гати* . . . — хоч: знем**о**га), *к**а**чати* (хоч: к**о**тити), *л**а**мати* (*л**а**маний* . . . хоч: л**о**мити), *ск**а**кати* (*перескак**у**вати*, *ск**а**кання* . . . — хоч: ск**о**чити), *х**а**пати* (*х**а**паний*, *х**а**пко*, *х**а**пливий*, *х**а**пнути*, *х**а**пання*, *х**а**пком* . . . хоч: сх**о**пити);

о лишається

Але ж: *вимовляти*, *дог**о**рати*, *пр**о**щати*, *см**о**чати* . . .

2. Після піднебінних шипучих *(ж, ч, ш, щ)* неподвоєних, які подекуди вимовляють м'яко, пишеться „*а*“ не — „*я*“,

я—а

а) у словах: *лош**а**, кур**ча**, ведмеж**а**, горщ**а**та, лош**а**м* . . .;

б) у формах: *біж**а**ть*, *крич**а**ть*, *душ**а**ть*, *тріщ**а**ть* . . .;

3. Пишеться *а* в окремих словах:

а) де буває в говірках (або в моск. мові) „*е*“: *барліг* (не — берліг), *Г'арасим* (не — Герасим), *часник*, *чавун*, *чамайдан*, *чапрак*, *чахоня*, *шалапут*; **е а**

б) на кінці слів (у моск. мові, а то й у говірках лише шелестівка): *брова*, *вона*, *корогва*, *миша*, *морква*, *церква* . . . **шел.—а**

4. Чужі слова, в яких чується „*а*“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: *капітан* [не копитан], *капітал* . . . (Ак.). **Чужі слова**

Про те, як писати *а* з чужих мов після *л*, див. § 22$_{1в}$.

Я.

2. 1. В де-яких говірках у йменників середн. роду зі старим **іє** (моск.-ье) говорять „*є*“, а треба і в називнику і в орудн. одн. говорити й писати „*я*“: *зілля*, *насіння*, *волосся*, *обіддя*, *галуззя*, *сміття*, *ключчя*, *піддашшя*, *збіжжя*, *листя*, *безхліб'я*, *безголов'я*, *пір'я* . . ., також: *зіллям*, *насінням* (ор. одн.) . . . (Ак.). **є—я**

2. Не — „*і*“, а — „*я*“ пишемо в таких словах: *запрягати* (запрíг і запряг, запрягла), *лягати* (лíг і ляг, лягли), *одягати* (одяг, але — одíж). **і—я**

3. Не — „*і*“ і не — „*е*“ чи „*є*“ (як ось у моск. мові), а *я* появляється в таких словах: *колодязь (колодязя . . .)*, *лящ (ляща . . .)*, *ялинка*, *євангелія*, *навстяж* (і *навстíж*) . . . **і, е—я**

4. «В чужих словах» — скрізь, і на кінці слів і в середині — «пишемо *ія*, а не — *іа*: *матеріял*, *геніяльний*, *спеціяльний*, *фіялка*, *варіянт*, *діявол*, *діякон*» (Ак.). **іа—ія**

5. Про *я* після *л* у словах, що дійшли до нас із чужих мов через польське посередництво *(пляшка, клямка, ляда, лямпа, канцеляріл)*, див. § 22$_{1в}$. **я після л**

Про апостроф перед „*я*“ див. § 17.

Е.

3. „*Е*“ пишемо:

1. в одкритих складах (у закритих в „*і*“, пор. § 6_3), *волосени* (волосінь), *височени* (височінь), *гребенем* (гребінь), *далечени, жменя* (жмінь), *каменя, кореня, кошеля, кременем, кужеля, лебедя, лемеша, осени, паперу* (папір), *постелі* (постіль), *ячменю* . . .;

2. хоч склад закритий, але, на подобу інших відмінків чи слів, являється „*е*“ у словах: *вечер* (вечеря, вечері, вечерею . . .), *любитель (учитель, родитель . . .), мед, меч, монет, небес* (небесний) *озер, печер, потреб*, (потрібно), *решет* (решітка), *хмелю, чудес* і т. д.; і так само замість етимологічного „*і*“ в словах: *ведмедя* (ведмідь), *речи* (до речи, речами, річ), *стрельнути* (стрілити).

и - е

3. Через те, що безнаголосне „*е*“ в вимові наближається до „*и*“, то треба мати на увазі,

а) що випадне, чи вставне може бути тільки „*е*“, ніколи ж „*и*“, тим то пишемо:

випадне „е“

дерл (драти), *мерці* (мрець), *шевця, женці, жену* (гнати), *беру* (брати), *витер* тру) [див. ще § 5_2] . . . то знов: *хлопець* (хлопця), *півень, червень, кашель, праведний* (правда), *терен, вітер, верхівець, майстер, Дністер* (і Дністро), *Олександер, міністер, рубель, корабель* . . .

вставне „е“

весел (весло), *відер, земель, мітел, пісень, брехень, дрикарень, книгарень, корчем, тюрем, ряден, стебел* (стебло), *сідел, сестер, ребер, чисел, ярем* . . .

корінне „е“

б) як у корені слова в „*е*“, то воно так скрізь і пишеться: *весло* (ве́сла), *весна* (на ве́сну), *степи* (степ), *теля* (оте́литься), *не брав, не стямився* . . . (зне́стяму, зне́хотя, не́мічний), *Петро* (Пе́тре!), *Семен* (на Се́мена) . . .

-ере-, -еле-

в) у групах *-ере-, -еле-* (між шелестівками) все пишемо „*е*“: *берег, берез, берест, [о]бережний, берести, вереди, вередливий, вереск, верещати, верещати, веретено, дерево* (дерев), *дереза, джерело* (джерел), *жереб, оберемок, ожеред, очерет, поперек, середній, тверезий, через,*

череп, . . . белебень, велет(ень), *келеп, келех, селезень, шелест, щелепи . . .*

г) в відміні [флєксії] іменників „*е*" є в таких закінченнях: **„е" в закінч.**

α) серед. р. наз., знах., кличн. відм. одн. м'якої відм.: *поле, горе, відерце . . .* **а) імен.**

β) чоловіч. роду давальн. відм. одн. м'якої відм. [див. §§ 25_1, 38] *коневі, товаришеві, краєві . . .*;

γ) кличн. відм. чол. тверд. [§§ $27_{1\,ва}$, 38], жіноч. м'як. [§§ 27_3, 38] відм.: *брате!, земле! . . .*;

δ) орудн. відм. одн. *м'яких* відмін [§§ $28_{1,2,3}$, 38]: *конем, товаришем . . ., полем, стовпищем . . ., землею, ріллею, статтею, суддею, їжею (гаєм, надією . . .)*;

ε) родов. відм. множ., де є закінч. *-ей* [§§ 31_3, 38]: *грошей, людей, очей . . .*

ґ) в відміні прикметників, займенн. і числівн. сер. род. називн., знах., кличн. відм. одн. [§§ 39, 50, 55 . . .]: *чорне* (поле), *наше* (горе), *сьоме* (відерце); про *синє, їхнє, третє* див. § 4_3; **б) прикм., займ., числ.**

д) в відміні дієслів I кляси [групи] у формах дійсного способу тепер. часу [§§ 58_1, 70_1]: *станеш, гине, хочемо, кинете . . .*; **в) дієсл.**

у 2 особі множ. наказового способу [§§ 62, 70]: *станьте, сипте, дайте . . .*;

е) в наростках: **-есеньк-, -ечк-, еньк-, -енк-, -еро, -ент- (ят-), -ен-** (у дієслівних формах § 67_2), **-тель** (див. § 3_2): *білесенький, річечка, дядечко, тамечки, рученьки, горенько, Шевченко, десятеро, козеня*(т), *оченята, роблений, мученик, приятель, завідатель . . .*: **„е" в нарост.**

є) у закінченнях таких прислівників: *дуже, інакше, завше, лише* (лиш), *майже, наче* (неначе), *ніде, інде, осьде, саме . . .* і прикметникових та числівникових прислівн . . . *більше, довше, менше, нижче, добре, вперше, перше, вдруге, по-перше, найперше . . .* (більш, перш . . .). **„е" у присл.**

-ьовий, -евий

4. «Прикметники на **-евий** (з наголосом на „*е*“) не міняють цього „*е*“ на „*ьо*“, „*о*“: *вишневий, тижневий, Василевий, сажневий, дешевий, смутевий, грушевий*» (Ак.).

чужі слова

5. «Чужі слова», в яких чуєть ся „*е*“, «треба писати й вимовляти «по можливості так, як вони вимовляються у своїй мові: *гувернер, доктринер, фельдшер*» (Ак.).

Про „*е*“ після „*л*“ див. § 22$_{1в}$.

нові європ. слова

6. Новіші европейські слова, такі, що мають на початку слова „*е*“, в укр. мові вимовляються й пишуться з „*е*“: «*евакуація, еволюція, егоїзм, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, енергія, епідемія, епізод, епітет, етика, етимологія, етнографія, ефект, епоха, естетика, ело*» (Ак.).

Про давніші слова див. § 4$_{1б}$.

Є.

4. „*Є*“ пишеться

є—йе

1. де чуємо „йе“:

є, моє, баєчка, з'єднати, двоєчко, лякається, п'є . . .;

2. в відміні

у відміні

а) іменників чолов. м'якої відм. на **-й** у давальн., і орудн. відм. одн. [§§ 25$_1$, 28$_1$, 38] й жіночої м'якої відм. на **-я** з попередньою голосівкою у клична. і орудн. відм. одн. [§§ 27$_{3г}$, 28$_3$, 38]:

краєві, раєм . . .; надіє, гімназією . . .;

б) займенників присвойних, указових, питайних, невизначених та числівників у родов. і орудн. жіноч. м'якої відм. одн. [§§ 49, 50$_6$, 51$_6$, 52, 55$_а$];

моєї, тієї, чиєї, всієї . . . своєю, цією, однією;

в) дієслів I кляси [§§ 58$_1$, 70] у формах дійсного способу тепер. часу, коли перед закінченнями є голосівка:

маєш, криє, чуємо, малюєте . . .;

після шелест.

3. для означення пом'якшення попередньої шелестівки перед „*е*“ [як ось *я, ю*]:

синє, третє, орлє, ллємо . . .;

4. в чужих словах: **в чужих словах**

а) після ***ль, ть*** . . .: *Мольєр, барельєф, рельєфний, льє* (франц. lieu), *Тьєр, Ґотьє* (Ак.) . . .;

б) на початку чужих слів, що дійшли до нас через церкву, і взагалі «давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як „*йє*“: *євангелія, євангеліст, Єгипет, єзуїт, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпіскоп*» (Ак.) . . .;

в) після „*і*“ (іє): *пієтизм, гієна, дієта, авдієнція, карієра;* **чуже „іє“**

г) після інших голосівок; тим то пишемо *проєкт*, а не проект.

Про апостроф перед „*є*“ див. § 17.

И.

5. Буква „*и*“ пишеться

1. в дієсловах зо значінням наворотовости з корінним (випадним) „*е*“ перед ***р, н, л***; *збирати, визбирувати* (беру — брати), *випирати, умирати, стирати, видирати, пожирати* [зажерливість, ненажера від — „зажерти“) . . ., *обжинати* (жну), *проклинати* (клену), *напинати, роспинати, витинати*, . . . *вистилати* . . .; так само з випадним „*о*“: *висихати, роздимати, виривати* [про „*і*“ в інших випадках, див. § 6_6]; **дієсл. наворот. з корінним „е“**

2. у групах *-ри-, -ли-*, між шелестівками, коли в закритих словах буває -ро-, -ре-, -ло-, -ле-: *чорнобривий, кришити, дрижати* [і дріжати], *гримати, тривога* ~~[і трівога]~~, *тримати, тривати* ~~[і трівати]~~, *стрижень, дривітня, блищати, блискавка, глитати* . . .; **групи -ри-, -ли-**

3. Не — „*і*“, як подекуди говорять, а — „*и*“ пишемо в корені слова в незакритих складах після ***ж, ч, ш, щ***: *жито, відчиняти, чи, чималий, широкий, щирий* . . . [див. § 6_3], і так само в таких окремих словах: *блакить, блакитний, зима* (зимовий, озимка . . .), *комин, мизинець, хиба, письмо, дитина, дитя, дитячий* (але — діти), *сидіти* (але — сісти) . . . **і — и**

Так само: *слина, слинявий* . . .

ей, ой, —ий

4. Пишемо „*и*“ [не „*е*“ або „*о*“, як у моск. мові] перед йотованою голосівкою або *й*: *шия, чий, чия, бий, лий, пий . . ., рий, мий, помий, дурний* (але: цей, той) . . .

в відміні

5. Пишемо „*и*“ в відміні йменників і після *г, к, х* (ніколи — „*і*“):

а) в чол. роді в називн. й кличн. множ., в жіноч. в род. одн. й називн. множ.: *луги, коники, сплюхи . . ., дороги, руки, ру́ки, блохи, блóхи . . .*;

б) іменників чолов. р. називн. відм. множ. з наростком **-ин**: *Болгари, Татари, Серби, Вірмени, Мурини*, але *селяне, міщане, Галичане, християне*, а також *люде* (див. $30_{1а}$);

в) «іменників жіночого роду, що кінчаються на приголосний звук (шелестівку — шелестівкова відміна, див. §§ 24_3, 38] в родовому відмінкові однини: *з ночи, коло печи, з подорожи, цієї солі, нічної тіни, без совісти, без відповіді, з радости, до смерти*, також: *матери*» (Ак.);

г) в відміні прикметників (займенн., числівн.) чол. роду скрізь у називн. відм. одн., отже й після *ж, ч, ш, щ, г, к, х; свіжий, гарячий, перший, вищий, другий, такий, глухий . . .*

д) в II класі відміни дієслів [див. §§ 58_2, 70_2] в формах дійсного способу: *хвалиш, бачиш, робимо, кричите . . .* і в закінченнях дієменника й дієприслівників усіх дієслів [§§ 65, 68]: *хвалити, хвалячи, хваливши;*

нарост. -ичний

6. у прикметниковому наросткові **-ичн-**: *пшеничний, столичний . . .* і в чужих словах після *ц, т, з, с, шипучих* і *р* (див. 7): *методичний, теоретичний, музичний, класичний, реторичний . . .* [пор. § 73_{15}];

в невідмінних словах на кінці

7. на кінці таких невідмінних слів:

а) прислівників і частиць: *вельми, врядигоди, доки, завжди, завсіди, заки, коли (ніколи, відколи), куди (нікуди, кудись, декуди), ледви, межи* (і між), *мовчки, навпаки, ондечки, пішки, поки, почасти, рачки, скільки (наскільки . . .), стільки, сюди, тамечки, такечки, таки* (так-таки), *тільки, трохи, туди, тутечки*;

б) прийменників: *проти* (супроти), *ради*,

в) сполучників: *аби (щоби)*;

8. в чужих словах «після приголосних [шелестівок] зубних: *д, т, з, с*, шиплячих: *ж, ч, ш* і після *р* (тільки не в іменах власних, див. $6_{11в}$) *директор, дипломат, тип, тиран, антихрист, університет, музика, пропозиція, шифрований, режим, фабрика*“ (Ак.); у власних іменах, коли вони зукраїнізовані, „*и*“ пишеться і після інших приголосних: *Михайло, Михайлина, Микола, Пилип* або *Филип, Єгипет, Рим*»[1]) (Ак.). Також «можна писати: *диякон, диявол* [§ 2_4], *Гавриїл*» (Ак.). **в чужих словах**

І.

6. „*І*“ пишемо:

1. «з початку слова, коли не вимовляється „*йі*“ („*і*“ О. С.), треба писати „*і*“ (а не — *и*): *Іван, іграшка, іду, істина, Ілля, іскра, їкавка, ім'я, іспит, існувати, істота, іти, Ірод, іржа, Ірпень*» (Ак.). Отже ще [як „*і*“ приставне]: *імжити, імла, їкла, ірвати, ільняний, іллє, іржавий, іще, із-* (*іс-*) і так само: *імовірний*. А також після прийменників *з, в, над, перед, об, роз, під, від* у зложених словах [вставне „*і*“]: згонити — *зігнати*, стовп — *ізігнувсь*, входити — *увіходити*, над нами — *наді мною, переді мною, обібрати, розігнати, підібрати, відіткнути* . . . и—і

2. „*І*“ на початку слова може чергуватись із „*й*“: *Іван — Йван, іду — йду, ім'я — займенник, і — й, імовірний — неймовірний* . . ., а це на те, щоб уникнути збігу шелестівок або голосівок; з тою самою метою і приставляється та вставляється [див. під. 1] „*і*“: *він ішов*, але і й

[1]) Той самий закон треба б віднести й до всіх інших давно зукраїнізованих слів, що ми їх дістали через церкву: *католик, митрополит, єпископ* . . . Ред.

— вони їшли, вода лле наче з відра, але — *дощ ілле як із відра* (пор. § 10_1)

е—і в закритих складах.

3. „*І*“ появляється з „*е*“ в закритих складах: *волосі́нь* (волосени), *височі́нь, сі́льський* (село) . . . *жмі́нь* (жменя), *коліс, пліч* (плече) . . . див. § 3_1.

о—і в закритих складах.

4. з „*о*“ в закритих складах:

барлі́г — барлогу
бі́ль — з болем
брі́в — брова
вигі́н — вигону
виробі́ — виробу
вихі́д — виходу
війна — воювати
вівторі́к — вівторок
вільний — воля
гін (род.) — гони
гі́ркий — горе
гі́сть — гості
гуркі́т — гуркоту
дім — дому
дохі́д — доходу
дріт — дроту
живі́т — живота
засі́б — засоби
захі́д — заходу
збір — збору
згі́дний — згода
зло́сть — злости
кі́р — кору
клопі́т — клопоту
лій — лою
макогі́н — макогона
мило́сть — милости
мі́зкувати — мозок
наро́д (народ) — народу
настрі́й — настрою
напі́й — напою
недобі́р — недобору
бліх — блоха
божевільний — збожеволіти
ні́ч — ночи
окрі́п — окропу
осі́б — особа
ослі́н — ослони
Петрі́вка — Петрові
підкі́в — підкова
покі́й — покою
покі́с — покоси
поклі́н — поклону
похі́д — походу
прохі́д — проходу
ра́дість — радости
рі́дний — родина
рі́жна́ — рожен
розбі́й(ник) — розбою
самі́тний (і самотний) — самота
сирі́т — сирота
сік — соку
слобі́дський — слобода
спокі́й — спокою
спосі́б — способу
стоді́л — стодола
стогі́н — стогону
устрі́й — устрою
Харкі́в (ський) — Харкова
шкі́л — школа
шкі́дливий, шкі́дник — шкода
ягі́д — ягода і т. і.[1]) Але див. § 6_5

[1]) Сюди ж належать: *сі́ллю* (соли), *ні́ччю* (ночи) [§ 28_4], . . . *весі́лля* (веселий), *осі́нню* (осени) . . . Ред.

5. „*і*" пишемо і в відкритих складах, замість „*о*" й „*е*" **о, е—і в відкритих складах.**

а) на подобу інших, споріднених слів, де є „*і*": *гіронька* (гірка), *зіронька* (зірка). *жіночка* (жінка), *ластівочка* (ластівка), *кізонька* (кізка), *кісонька* (кіска), *кісточка* (кістка), *ніженька* (ніжка), *удівонька* (вдівка), . . . тим то й: *борідонька*, бо — борідка, *доріженька*, бо — доріжка, *голівонька*, бо — голівка, *корівонька* [і коровонька], *сторіночка*, *черідонька* і т. д.;

б) на подобу інших форм, де „*і*" є в закритому складі: *звіздок* (бо — гвіздка), *дзвінок* (бо — дзвінка), *гребінець* (гребінця . . .), *камінець* (каменця . . .), *візок* (візка), *кілок* (кілка . . .), *кінець*, *корінець*, *кремінець*, *обідець*, *Харківець* (Харківця), *місток*, *олівець* (олівця), *очіпок* (очіпка), *покрівець*, *стіжок*, *стілець*, *удівець* (удівця . . .), *кіготь*, *ліктъ*, *ніготь* (нігтя), *одіжи* (одіж), *молодіжи* (молодіж), *крадіжи* (крадіж) . .;

в) на подобу інших слів, у групі **-оро-**, **-оло** [§ 82в], **-ере-** [§ 33в]: *поріг*, *доріг* . . ., *сморід*, *борід*, *сковорід*, *черід* (і черед) . . . *воріт*, *долітъ* . . . *борін*, *сторін* . . ., *голів*, *корів* (і голов, коров) . . .; *виволік*, *застеріг*, *зберіг* . . .; *роздоріжжя*, *Запоріжжя*, *подоріжжю*, *підборіддя* . . .; **у групі -оро- -оло- -ере-**

6. в дієсловах зі значінням наворотовости з корінним *е* [тільки не перед *р*, *л*, *н*, порівн. § 5_1]: брехати — *набрікувати*, гребти — *вигрібати*, гнести — *гнітити*, плести — *сплітати*, мести — *вимітати*, пекти — *спікати*, наректи — *нарікати*, чекати — *очікувати*, чесати — *вичісувати*, причепити — *чіплятиˮ*, *чіпати*, шептати — *вишіптувати*, щепити — *прищіпати* . . . берегти — *зберігати*, стерегти — *застерігати* . . . .; підперезати — *підперізувати*, потребити — *спотрібовувати* . . .; **е—і в дієслів. навор.**

7. в окремих словах:

чотирі, *ящірка*, *срібний*, *кріпак* . . . **е—і**

діброва, *замість*, *огірок*, *шкіра* . . . **у—і**

дріжджі, *прізвище*, *піжмурки*, *оіра* . . . *дивітися* . . . **о—і**

братік, *вулік* . . . **и—і**

вітати, *цвісти*, *світати*, *зімати*;

у відміні 8. а) у відміні іменників:

α) чолов. роду в закінч. давальн відм. одн. (-ові, -еві, -єві): *чоловікові, коневі, гаєві* . . . (Ак.) [§ 25_1, 38];

β) чолов. роду з закінч. на *-же, -ч, -ш, -щ* у називн. і знахідн. відм. множ. *ножі, паничі, товариші, гроші, кущі* . . . (Ак.) [пор. § 38];

γ) усіх родів у місц. відм. одн. в усіх м'яких відмінах: *на кінці, в землі, на сонці* . . . [§§ 29, 38];

δ) чолов. род. з закінченн. на -р (-ря у родов. відм.) в місцев. відм. одн. й наз. множ.: на *кобзарі, багатирі* [малі], *комарі* . . . і навіть: *школярі, теслярі, маляр, пролетарі* . . . [§ 30_{16}];

ε) жіноч. роду з закінч. на *-ліса, -ча, -ша, -ща* в родов., давальн. й місц. відм. одн. та називн. й знахідн. множ.: (великі) *калюжі*, (чистій) *душі*, (на високій) *кручі*, (солодкі) *груші*, (лев'ячі) *пащі*, див. §§ 24_3, 25_3, 29_3, 30_3;

ζ) жіноч. род. з закінченням на шелестівку в давальн., місцев. відм. одн. та називн. і знахідн. множ.: (дрібній) *солі, тіні*, в *ночі*, в *печі* . . . Так само іменники без однини: *радощі, труднощі, молодощі*, і т. ін. (що ніби-то являються множиною для деяких слів на **-ість**: *радість*). Виняток: *в-осени* (Ак.), див. §§ 25_3, 29_3, 30_3;

б) прикметників (займен., числ., дієприкметників):

α) у називн. відм. множ.: *палучі, давні* . . . *батькові, учителеві, материні* . . ., *такі* . . ., *котрі, другі, треті* . . . *поорані*, . . . див. §§ 46, 47;

β) у давальн. і місцев. відм. одн. жін. род.: *старшій* (сестрі), *у свіжій* (воді), *на крутій* (горі), *другій* (дочці) . . . пор. §§ 41, 45, 47;

γ) у м'якій відміні називн. одн. чол. р., оруд. і місц. чол. і сер. одн., у множ., замість -ьи-, що ніколи не пишеться: *синій* (дим), *їхнім* (коням), *третіх* (півнів), *третім* (півням), *третіми* (півнями) . . . див. §§ 39, 44, 45, 46, 47;

9. у наростку **-ісіньк-**: *білісінький, чистісінький, однісінький, отакісінький* . . . (не плутати з **-есеньк-**!); **наросток -ісінький**

10. на кінці таких прислівників: *вгорі, вранці, долі, досі, іноді, ні (знічев'я), справді, сьогодні, тоді*, також: *далі, мерщій, скорій;* пишеться воно і в таких словах на кінці: *далебі, спасибі, помагайбі* . . . *двічі, тричі;* **у прислівників на кінці**

11. в чужих словах, крім зазначеного в § 5_8:

а) кожне початкове чуже „*і*": *історія, імперія, ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелігент, ігумен, іронія, Індія, Іван, імміграція, інституція, інспектор* . . . (Ак.); **в чужих словах**

б) після всіх шелестівок, крім зубних, шипучих і *р*: *публіка, маніфест, амуніція, біблія, фігура, універсал, хроніка, архів, архідіякон, бібліотека* і т. д. (Ак.);[1])

в) в чужих прізвищах, де чути „*і*": *Дізраелі, Дільман, Тільмон, Т'іде, Т'імур, Мазіні, Зібер, де-Бюсі. Россіні, де-Нанжі, Скюдері* (Ак.);

г) перед голосівкою та *й*: *Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріял, архієрей, Антоній, Онопрій, Григорій, Горацій* (Ак.). [див. §§ 2_4, $4_{4в}$].

Ї.

7. Букву **ї** пишемо

1. »з початку слова або з початку складу, коли вона вимовляється як „*йі*": *їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда, їздити, їй, їй, їсти, їхати, їхній, Україна, твоїми, мої, своїх, Їва, троїстий*« (Ак.); **ї = йі**

2. після приголосних (шелестівок), але тоді тільки, коли „*і*" не зливається з ними: *на тім'ї, на безриб'ї, з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'їсти* (і ззісти), *у пір'ї*, на *подвір'ї, на взгір'ї* . . . (Ак.); **після губних і р у злож. словах.**

[1]) Розуміється, що і в прикметниках, утворених із тих слів, після всіх цих шелестівок теж пишемо „*і*": *полемічний, технічний, педагогічний, графічний* і т. д. Ред.

в відміні

3. в відміні:

а) іменників, а саме назв місцевостей, де „*ї*" після голосівки є в відкритому складі (замість „*є*"): *Київа, Ночаїва, Чугуїва, Мліїва . . .*;

б) займенників: *її, їх, їм* [§ 48] . . . *моїй, мої, твої, своїх, своїми* [§ 49) . . . *чиї, чиїх* § 51б . . .;

в) дієслів у II класі, якщо перед закінченнями є голосівка: *стоїш, доїть, гоїмо, таїте*, див. §§ 58, 70_2;

ї = йи

4. коли „*ї*" склалося з „*йи*" [що ніколи не пишеться]: *стоїмо, гоїти, вийна, пріна, боїще, гноїще, збоїни, запоїти, вибоїна;*

в чужих словах після голосівки

5. в чужих словах букву „і", що стоїть після голосної, передаємо через *ї* (а не „*і*"): *Каїн, Михаїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм* (Ак.).

Про апостроф перед „ї" див. § 17.

О.

8. „*о*" пишеться:

і — о

1. в відкритих складах: *барлогу, болю* . . . див. § 6_1;

2. в закритих складах, на подобу інших форм:

а) *жалоб, запон, істот, обор, ос, рож, перешкод, підвод* (і підвід), *пригод, підпор, проб, сов, сухот* (і сухіт), *турбот, тополь, установ, чесност* . . .;

запозичені слова

б) у запозичених словах: *агроном, бог, закон, престол, погром, собор, єпископ, апостол, пролог, московка, московський, Артемовський, нотор, том* . . .;

-оро-, -оло-

в) у групах **-оро-, оло-** (між шелестівками): *борошно, виворот* (і виворіт), *ворог, волос, ворон, ворох, горобці, жолоб, колос, молот, мороз, морок, норов, околот* (і околіт), *ополонка, порох, порон, сторож, хворост* . . . але див. § $6_{5в}$;

е — о

3. після шипучих *[жс, ч, ш, щ, дзс]* і *й* з колишнього **е, ь** перед твердим складом (тобто, перед складом, у якому є *а, о, у, ы, ъ*): *женатий, чоловік,*

чоботи, чого, чотирі, шовк, бджола, щока, щогла, гайок, йорж, лойовий, майовий . . ., кружечок, цвіточок, книжок, дощок, пташок, бочок, шийок, лайок . . .

Таким чином, узявши на увагу сказане в § 3_1 розріжняємо: *шість — шостий* (церк.-слав. *шестый*) — *шести* (церк.-слав. *шести*) *жінка — жонатий — жених, вечір — вечора — вечеря, пшінка — пшоно — пшениця, шерсть — шорсткий, чернець — чорний, жерсть — жорстокий . . .*

В часі, коли *е* (*ь*) переходило в *о*, шипучі [*ж, ч, ш, щ*] були ще пом'якшені, тим то хоч: *кружок*, але — *кружечок, смушок — смушечок, дрючок — дрючечок, горщок — горщечок, книжок — книжечок, подушок — подушечок, дощок — дощечок, лійок — лієчок, лієчка . . .*

Але: *гайок — гайочок, райок — райочок.*

„*О*" замість „*е*" або „*і*" часто маємо в формах вивідних: чорний — *чорніти*, щока — *на щоці*, пшоно — *у пшоні . . .* більшість — *більшости*, свіжість — *у свіжості . . .* (завжди *о*), на подобу таких форм, як: певність — певности, радість — радости . . .;

4. випадне або вставне *о*:

а) *вугол, вихор, мозок, вогонь . . .* в назив. відм. одн. **вставне й випадне „о"**

б) *верстов, дрохов, церков, буков, кроков, корогов, тиков, плахот, відьом, жінок, дощок . . .* [родов. множ. від: верства, дрохва, церква . . .]

Але від *лоб, рот, мох* — лоба, ротом, мохові . . .;

5. при *р* і *л* (*в*) між шелестівками: *вовк — вовка, торг — торгу, горб — горбом, кров, плоть брова . . .* див. § 5_2; **л, р**

6. в таких окремих словах, в яких [у поодиноких говірках] бував хоч „*у*", хоч [в моск. мові] „*а*": *зозуля, козак, комин, комиш, кропива крохмаль . . . коштувати* (= „стоить" — не плутати з „*куштувати*" = „пробовать", отведывать"), *годувати, мордувати, сохнути* (і схнути), *тополя, хотіти* (і хтіти); **а, у—о**

Про *-ований*, див. § 10_2; про „*о*" у кличному відм. іменників див. § $27_{3а}$, в орудному, див. § $28_{1, 3}$;

чужі слова

7. «Чужі слова, де чути „*о*“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються у своїй мові: *доктор . . . адвокат, холера, вокзал*» (Ак.).

Про „*о*“ в чужих словах після „*л*“ див. § 22.

чуже „іо“

8. «Чужоземне -іо- звичайно передається через *іо*: п*іо*нер, *ембріон*, *біоскоп*, соц*іо*логія . . .» (Ак.)

Про „йо“ в таких випадках див. § 9_1ґ.

Йо, ьо.

9. М'яке „*о*“ зазначуємо на письмі значком *йо* або *ьо*.

1. „*Йо*“ пишемо:

а) на початку слова або складу: *його, йому, йолоп, лойовий, бойовий* . . .;

б) в середині слів, коли м'яке „о“ не зливається з шелестівкою, коли „*й*“ виразно чути (напр., після губних): *вйо-вйо, соловйовий, розйойкатися, зйоржитися* . . .

в) в відміні займенників: *його, йому* . . . *мойого* (мого), *мойому* (мому) . . ., *чийого, чийому* [див. §§ 68, 69, 71б. В говірках бувають і старші форми: вго, вму . . .]

г) в чужих назвах в таких самих випадках: *Воробйов, Соловйов* . . .;

ґ) в кількох словах, котрі більше поукраїнізувалися, чужоземне *-іо-* чергується з *йо* — однаково добре пишеться: *курйоз і курйоз, серйозний і серйозний*, окрім того: *бульйон, мільйон, медальйон* (Ак.) [§ 16_5];

2. „*ьо*“ пишеться:

а) після пом'якшених приголосних (голосівок): *льох, льон, сьогодні, всього, сьомий, сльоза, горьований, дьоготь, тьохкати, цього, цьому, цього* . . .

б) в чужих назвах: *Ліньов, Кореньов, Кошельов* . . . (Ак.)

У.

10. „*У*“ пишеться:

у—в, в—у

1. з початку слова (пня), чергуючись із *в*: вона ж *учителює* — вона *вчителює*, з *У*країни — на *В*країні,

так *у нас* — так і *в вас*, був *учора*, був іще *вчора*, в *удови* — у *вдови*, він *увесь*, вона *вся*, багато *всього* — з *усього* . . . пор. § 6_2;

2. в наростковій *-ува-*:

а) в дієсловах, у дієіменнику: *купувати*, *напувати* *торгувати*; в дієприкметнику тих дієслів і в виводних від нього словах тоді, як не падає наголос на перший склад наростка: *вибудуваний* [але будований], *виторгуваний*, *будування*, *дарування* . . . (Ак.). — нарост. -ува-, -ований, -увании

б) у прикметниках: *білуватий*, *свинуватий*, *витрішкуватий*, *подовгуватий* . . . — -уватий

Пишемо: *чував*, *бував*, *роздував*, *кував* — але: *ховати*, *вповати*;

3. в окремих словах, в яких у поодиноких говірках [чи в моск. мові] буває „*о*“: *будяк*, *ворушити*, *кушпувати* (див § 8_8), *мармур*, *мачуха*, *пашурубурити*, *отруїти*, *парубок*, *яблуко*, *яблуня*, *яструб*. — о—у

4. після „*л*“ у чужих словах див. § 22.

5. про „*у*“ в кличн відм. іменн див § $27_{1a\,\alpha,\,\beta,\,\gamma}$

Ю.

11. „*Ю*“ пишемо:

1. в наросткові дієслів *-ювa-*: *плювати*, *клювати*, *танцювати*, *горювати*, *царювати*, *студіювати* . . . (Ак.) — пор. $§10_2$ —, але: опльований, закльований; — -ювa -ьований

2. після подвоєних шипучих [ж, ч, ш] в орудн. відм жіноч. іменників шелест. відм. [див. § 28_4, 38]: за *піччю*, *піччю*, *подоріжжю*, *роскішшю* . . . (Ак.); — після шипучих

3. у кличн. відм. іменник. чоловічого роду м'якої відміни (§ $27_{1б}$) й деяких жіночих песливих імен (§ $27_{3и}$): *гаю* . . ., *Марусю* . . .;

4. в декількох нечисленних чужих словах після „л“: (див. § 22_2) *ілюмінація*, *ілюстрація*. (Ак.) Див. іще, § $17_{1,5}$; — чужі слова після „л“

франц. і нім. ü

5. в чужих словах на місці франц. „*u*“ або німецького „*ü*“: *Вюртемберґ*, *Мюнхен*, *Гюго*, *Скюдері* (Ак.), *Кюв'є* [див. § $17_{1,5}$]

Про апостроф перед „*ю*“ див. § 17.

Правопис зложених слів.

12. У правописі зложених слів трудність становить сполучний звук — *о, е (є), и*, особливо, після пом'якшених шелестівок, *й* та *зь, ч, ш, щ*.

1. „*о*“ пишеться

Сполучний звук „о“

а) після корінних *зь, ч, ш, щ*:

вірш — *віршомаз*
душа — *душогуб*
каша — *кашовар*
клиша — *клишоногий*
гроші — *грошозаплод*
воша — *вошопруд*
ніч — *ночовид*
піч — *печоглядини*
піший — *пішохід*

сторч — *сторчогляд*
книш — *книшохап*
лічити — *лічозір*
ласощі — *ласощолюбет*
перший — *першорядний*
чужий — *чужоземний, чужоземець*
кожа — *кожом'яка*
миша — *мишойд* . . .

б) після м'якого „*н*“: синій — *синьогуб, синьоцвіт*. задній — *задньоязиковий, задньопіднебінний*, передній — *передньоязиковий* . . ., але ж тут може бути сполучним звуком і „*є*“: *синєжупанник, заднєпіднебінний*, пор. § 12_3;

в) у зложених числових прикметниках, або у зложених словах, у яких перша частина зложення є головний числівник *один, два*, де-коли *чотирі*: *двосотий, чотирокутник, чотирорічний, одноповерховий* . . .; про *три* див. § $12_{4а}$, про інші § $12_{4б}$;

2. „*е*“ пишеться

„е“

а) після *зь, ч* (*ш*?), але не корінних, а таких, що вийшли з м'ягчення *г, к*, (*х*?): око — *очевидний, очевидьки, очевидячки*, бог — *божевільний, божевілля*, рак — *рачешийки* . . .;

б) коли виразно чується, що те „*е*“ належить до першої частини зложеного слова: вище — *вищезгаданий*.

нижче — *нижчепідписаний*, може — *можебилиця*, себе — *себелюб*(ець) . . .;

в) після небезумовно пом'якшених *л* і *ц*: земля (землею) — *землепис, землепис*, лиця [лице] — *лицемір*. . .;

3. „*є*" пишеться після безумовно пом'якшених (-*тт*-, -*ін*-) життя (життю), життям . . . — *життєпис, життєздатний*, край — *краєвид*, *воєвода* . . . пор. § 12$_{16}$; „*є*"

4. „*и*" пишеться „*и*"

а) тоді, коли перша частина зложення кінчається на „*и*": межи — *межигір'я, межиріччя, межигірець, международний* і (міжнародній, — міжпартійний), *межисобиця, три — триклятий, тризубець, трискладовий, трикутник* . . .

б) коли перше слово зложення в родов. відмінок числівника: *семиліток, п'ятизлотник* . . .

Б) ШЕЛЕСТІВКИ [ПРИГОЛОСНІ]

Подвоєння шелестівок.

13. 1. Подвоюються шелестівки: зубні: *д, т, с, з*, плавкі: *л, н*, шипучі: *зс, ч, ш*, перед давніми *-ія* (-ья), *-ію* (-ью), *-іє* (-ье), *-ії* (-ьї): *безладдя, безуряддя, суддя, сміття, багаття, браття, волосся, поросся, мотузззя, галузззя, весілля, Поділля, зілля, похмілля, насіння, сходіння, збіжжя, роздоріжжя, безгрішшя, клоччя, життю, в житті, весіллю*, на *весіллі ллє, ллють, тінню, міддю, ніччю*, як і в відповідних прикметниках (*життєвий*) і в зложених словах (*життєпис*) (Ак.). перед давн. -ія, -іє, -ію, -ії

Але – *дяк, ігуменя, попадя, свиня, кути* (Ак.), аналогічно ж: *суддею, ріллею.*

Але ж губні шелестівки, ***р*** і дві ріжні шелестівки в таких випадках не подвоюються: *луб'я, безголов'я, сім'я, подвір'я, пір'я, кров'ю, матір'ю, п'ю, п'є, у пір'ї . . . листя, шастя, смертю, жовчю, радостю* . . ., і в родовому відм множ. сер. роду іменник. на ***-я***: *питань, бажань* . . . (Ак).

«Аналогічно з цими випадками не треба переносити подвоєння на чужі ймення; треба писати: ***Вальян*** (не — Валлян!), *Тазьєкоццо, імброльйо, мільйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк,* ***Тьєр, Ґотьє***, себ-то, з однією приголосною буквою та з ***ь***; а в таких словах, як *ад'юнкт* та *кон'юнктура*, пишеться апостроф, а не ***ь***.» (Ак.), див § 17_5.

— нн — 2. Пишеться ***-нн-*** а) коли одне ***н*** належить до кореня, чи пня слова, а друге до наростка: день — *щоденник*, сон — *сонний*, одміна — *одмінний*, рано - *ранній*, баштан — *баштанник*, талан — *безталанний*, причина — *причинний* . . .;

б) у згрубілих формах прикметників (займенників) з наростком ***-енн-***: *величенний, здоровенний, добренний, страшенний* . . .;

в) в деяких прикметниках: *спасенний, невблаганний* [Ак.], *численний* . . .

Але ж у дієприкметниках пишемо одне ***н***: *зроблений, спечений, зварений, запроханий, вистругaний, пооpаний* . . . (Ак.), як і в дієприкметникових прикметниках (з іншим наголосом): *печéний* (пéчений — дієприкм.), *варéний, товчéний, хвалéний, коханий* . . .

збіг однакових літер 3. Подвоюється шелестівка в словах [зложених, здебільшого], коли збігаються однакові літери: *оббити, відділ, ззаду, роззути, ізза, нісся, пасся, трясся* . . . також *ззісти* (із'їсти) (Ак.), *роззявити, роззява, ссати, ввійти* (увійти), *ввесь* (увесь, весь), *вважати* (уважати), але пишемо: *отепер, оцей, отой, отут, отак* . . . — не змішувати їх з такими як: *от тепер, от цей, от той, от тут, от так* . . .), а так само: *сімма, вісімма* (орудн.) — побіч: сімома, вісьмома § 55 е, в.

4. «В чужих словах не подвоюється приголосний звук: *класа, маса, каса, шосе, процес, професор, субота, група, суфікс, комісар, комісія, комуна, комуніст, інтелігент, ілюстрований*..; тільки звук „*н*" подвоюється в отаких словах: *манна, панна, ванна, Ганна, бонна.* чужі слова

Але у власних назвах, здебільша, лиш у чужоземних (винятково в своїх), та в словах із церковної мови подвоюємо приголосний звук, згідно з вимовою чужоземців: *Едда, Міллер, Мюллер, Ганнібал, Аннам, Колесса, Мекка, авва, Равві, осанна* . . . В таких випадках треба вважати тільки на справжню вимову в чужоземців, а не на їхню графіку. Через те не пишемо двох приголосних у французьких іменах: де-*Бюсі, Брюсель, Франшвіль, Мюзета, Гарона*, та з другого боку залишаємо подвійні приголосні в італійських іменах: *Ріголетто, Патті, Страделла, Тассо* . . . Пишучи німецьке: *Мюллер* з двома „*л*", рівночасно пишемо: *Рюкерт* [Rückert], *Гофман* [Hoffmann], бо й самі Німці так вимовляють» (Ак.). чужі власні назви

Зміни шелестівок при збігові їх.

14. Як відомо, деякі шелестівки, зустрічаючись із другими, зміняються.

1. Так перед „*ч*"

а) переходять *ц* і *к* на *ч*: Німець — *Німеччина*, Турок — *Туреччина, Козаччина, Гайдамаччина, Хмельниччина, чумаччина* . . . ц, к + ч = чч

б) *з* перед *ч* переходить на *жч*: показати — *показчик*, мазка — *замажчити*, брязкати — *брязжчати* . . . з + ч = жч

Інші приголосні перед „*ч*" лишаються, дарма що в вимові *т, д* переходить теж на „*чч*": *голубчик, кравчик, писарчук, ковальчук*, . . . *молодчик* [чути: молоччик], *салдатчина, тітчин, квітчастий* [чути: квіччастий], *безбатченко, отче, Коротченко, невістчин, тчу* [чути: ччу], *тче* . . . [пор. § 14,3]; Інші + ц

2. Так само шелестівки *жс, ч, ш, т* у вимові зміняються перед „*ц*" на інші звуки (зц, ццц, сц, ццц), але ж на пись- ж, ч, ш, т + ц

мі зберегаються: діжка — *діжці* (чути: дізці), дочка — *дочці* (чути: доцці), юшка — *юшці* (чути: юсці), квітка — *квітці* (чути: квіцці), переможець — *переможці*, Запорожець — *Запорожці, братця* (чути: брацця), *отця* (вітця), *долітце* . . .

зц, зьц, цьц, сц

Отже треба розріжняти на пісьмі вище вказані сполучення зі сполученнями ***зц, зьц, цьц, сц*** (сьц): казка — *казці*, кузка — *кузці*, кицька — *кицьці*, гуска — *гусці*. Ониська — *Ониськи* . . . див. § $16_{2,3}$.

2 ступ. прикм. зш - жч сш — щ

3. У другому ступні прикметників (прислівників), коли до коріня (пня) додається наросток ***-ший***, то з попередніх шелестівок переходять ***з, г*** на ***жс***, а ***с*** на ***ш***, при чім ***ш*** в наростку переходить на ***ч*** (***зш — жсч, сш — щ***), інші лишаються без зміни: вузький — *вужчий*, низький — *нижчий*, *ближчий*, дорогий — *дорожчий*, *кращий* (із: крас**ш**ий), *вищий* [так само: *дужчий*] . . . — але: *глибший, ліпший, тонший, більший, ширший, тихший, м'якший* . . .

Так само в вивідних дієсловах: *вужчати, дорожчати, кращати, тоншати, м'якшити, багатшати, рідшати, молодшати*[1]) . . .

4. Перед наростками ***-ство, -ський***

к, ч, ць + ство сьний

а) ***-к, -ч, -ць*** пня зміняються на ***-цтво, -цький***: *козацтво, козацький, ткацтво, ткацький, молодецький, ловецтво, ловецький, Кобиляцький*, (Кобиляки) *галицький* . . . (Ак);

х, ш, с + —ство, —ський

б) ***-х, -ш, -с*** пня переходять на ***-ство, -ський***: птах — *птаство, волоський* (Волох), *товариш — товариський, наський* (наш), *чеський* (чех), *руський, перський* . . . але: лях — *лядський*;

г, ж + —зтво, —зький

в) ***-г, -жс*** пня зміняються на ***-зтво, -зький:*** убогий — *убозтво*, Париж — *паризький*, Прага — *празький*, Петербург — *петербурзький*, пороги — *запорозький* . . .

---

[1]) Буває, що у пнів на ***т, д*** переходить ***ш*** у ***ч***, тим то дехто й пише: *багатчий — багатчати, молодчий — молодчати* . . . Ред.

г) інші приголосні перед **-ство, -ський** не змінюються, а тільки **-зький** стягається в ***зький***: *братство, сусідство, братський, сирітство, сирітський, людство, людський*, але — *французький* (Ак.), *кавказький* . . .

інші + -ство, -ський

5. Так само буває з деякими прийменниками, коли вони у зложених словах робляться приростками, і з іншими приростками, що не суть прийменниками:

а) «приросток ***з***- (або із) перед глухими: ***п, т, к, х*** змінює своє ***з*** на ***с***: *спитати, стулити, скарати, схилитися, сходитися; спід, спонад, споміж, сперед, спосереду*; перед усіма ж іншими приголосними приросток ***з*** (чи із) не змінюється: *збавити, звести, зжалітися, зчарувати, зчистити, зцідити, зцілити, зшивати, зшиток, зсадити, зсісти*» (Ак.). Таксамо і приросток ***роз***-: *роскатати, роскидати, росходитися* . . . але: ***роз***сипати, ***роз***чистити, ***роз***цідити;

з-, роз- + п, т, к, х, ф

б) всі інші приростки (***без-, об-, над-, під-***, . . .) ніколи не змінюють дзвінких шелестівок на глухі: ***без***хліб'я, ***безпутний, безчестя, обсипати, надкусити, підшити, відпроситись*** (***одпроситись***) . . .

без-, об-, над-, під-

в) всі прийменники (коли пишуться нарізно) ніколи не змінюють дзвінких шелестівок на глухі: ***з*** *хати*, ***із*** *прощі*, ***без*** *каші*, ***з*** *журби*, ***без*** *шаблі* . . .;

„з" і інші прийменники

6. У займенникових і зворотних дієсловах [що мають ***-ся***] «у другій особі однини теперішнього та майбутнього часу пишемо ***-шся*** [у вимові чуємо: ***-ссся*** або ***-ся***]: *судишся, водишся боятимешся* (чуємо: судисся, водисся, боятимесся або боятимеся . . .); у третій особі однини і множини теперішнього та майбутнього часу пишемо ***-ться*** (а не ***-ццця***, як чуємо, або ***-ця***): *судиться, судяться, губиться, губляться, забороняється, братиметься*» (Ак.) (а не судитьця, судиццця, або судиця — як звичайно говорять).

-шся

-ться

7. Сполучення ***-чн-*** не змінюємо, дарма що в вимові майже все чути ***-шн-***, а пишемо: *безпечний, вічний, сер-*

-чн- *дочний, місячний, помічний, помічник, вручний, вдячний, зручний, вічний, паючний . . .*

-чн- -шн- Але в таких словах, як: *рушник, рушниця, міроцник* (Ак.) пишемо *-шн-*.

-сч = щ 8. Сполучення *-сч-* переходять на *щ*: *щастя, щасливий, щезнути, нащадок . . .*

Випад шелестівок.

15. Випадають:

а) д, т перед „н“ 1. *Д* і *т* в групах *-здн-, -ждн-, -стн-*: *празник, борозна, пізній, тижня* (тиждень), *кожний, пісний, чесний, напасний, напасник, пропасниця, власний, звісний, існувати, сучасний, водохресний, перня, ненависний, корисний, первісний* (Ак.), *нещасний, свиснути, шіснадцять*.. але — *вістник*.

б) перед „л“, „ц“ Те саме відноситься до групи *-стл-*: *щасливий* (щастя), *завидливий, жалібливий, пестливий* [пестощі], *розіслати* (стелю) . . . і до групи *-рдц* у слові: *серце*.

Навпаки: *стрівати, уздріти, заздрий, заздрощі*.

к перед „н“ 2. „*К*“ випадає в групах *-скн-, зкн-*: *писнути, тріснути, блиснути, бризнути, плюснути, брязнути*.

л 3 „*Л*“ випадає у групі *-слн-*: *умисний*.

одна або друга 4. У групі *-рдц-, -рдн-, здн-* випадає одна з шелестівок: чернець — *черця* або *чеця*, милосердіє — *милосерний* або *милосердий*, *безглуздя* — *безглузний* або *безглуздий*.

„г“ 5. „*Г*“ випадає у словах: *тоді, завсіди, іноді* . . . і на кінці слів: *четвер, спасибі* . . .

„в“ 6. У групах *вс-, вст-, всх-*на початку (давній приріст: вос-) випадає „*в*“: *с*помин, *с*пільний, *с*теклий, *с*тид, *с*хід . . .

Ь.

16. Значка „*ь*“ уживається для відріжнювання пом'якшених шелестівок від твердих — на кінці складів: *стан* — *стань* . . ., — перед „*о*“: *топнути* — *тьопнути* . . .

1. Але через те, що в українській мові шипучі (*ж, ч, ш, щ*), та губні (*п, б, в, ф, м*) звичайно не пом'якшуються [в де-яких говірках шипучі бувають подеколи м'які], то після них ніколи „*ь*“ не пишеться: *ніч, ріжте, кличте, їдеш, берешся . . . кров, голуб, степ, сім, ставте, б'ю, хлоп'я* (див. § 17_1). **після шипучих і губних**

Та тільки не все на письмі можна кермуватись слухом. Буває так, що шелестівки вимовляються пом'якшено, а „*ь*“ не пишеться. Не слід його писати:

а) в закінченнях речівників [іменників] на *-ар, -ир*, навіть коли в родовому відмінкові маємо *-ря* [бо тоді „*р*“ у називн. відм. вимовляється майже в усіх говірках м'яко]: *цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вівтар, манастир, багатир* (царя, кобзаря . . .) — також: *звір, матір, тепер, не вір, гіркий, Харко, Харків* [Ак.], *вечер* [вечеря], *тюрма, тхір, кір, шир* . . . словом, м'якого „*р*“ на кінці складів і слів на зазначується; **після „р“**

б) між двома пом'якшеними шелестівками (або взагалі між шелестівками, коли за ними стоїть *я, ю, є, і, ь*): *слід, сонця, віконця, світ, сміх, цвіт, кість, мисліть, панський, користю, пізнє, життя, зілля, міддю, кінці, молодця* . . . (Ак.), див. далі (*в*), дарма що ми вимовляємо, тай треба так вимовляти: **сьлід, соньця, сьміх, сьвіт, цьвіт, кісьть** і т. д.; **між двома пом'якш. шел.**

в) після „*н*“ перед *ж, ч, ш, щ*: *менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, віншувати, хорунжий* . . . (Ак.). І так само не пишемо „*ь*“ після „*н*“ перед наростком *-ство*: *панство, свинство, міщанство, духовенство* . . . (вимовляємо, здебільшого: **паньство, свиньство** . . .). **після н перед ж, ч, ш, щ**

Примітка 1. Але правила *б*) й *в*) не відносяться до „*л*“;

коли тільки за ним не друге „*л*", то після нього „*ь*" ставиться: *більший, пальчик, бувальщина, пальця, смальцю, з закальцем, суспільство, польський* . . . (але – зілля, ріллю, лляно . . .) (Ак.).

Примітка 2. Правило *б*) й *в*) порушується, коли пом'якшення шелестівки було перед твердою шелестівкою (в іншій формі слова); в такому разі „*ь*" лишається й між пом'якшеними: редька — *редьці*, сторононька — *сторонньці*, Ониська — *Онисьці*, донька — *доньці*, *доньчин*; для „*л*" навпаки: балка — *у балці*, скалка — *на скалці*, гілка — *на гілці, гілчастий* . . .

-сь — с г) після „*с*" у таких словах (у моск мові „*ь*" пишеться): *напис, запис, літопис, краснопис, перепис, випис, підпис, допис, скоропис, рукопис, правопис* . . .

2. За те треба „*ь*" писати:

-ський, -цький а) «у наростках прикметників *-ський, -цький* після *с, ц*,: *бабський, братський, панський, людський, Томашівський, козацький, ткацький, німецький, молодецький*» (Ак.) . . . і в наростку іменників *-ство*: *хлопчисько, писько, багновисько, страховисько* . . .

-ство Так само пишемо „*ь*" після „*з*" перед наростком *-кий*, себ-то, *-зький*: *французький, кавказький, низький, близький, вузький, грузький, слизький* ... і в таких словах, як: *Гриць-ко, Яцько*..., *цяцька, цькувати, ськати, лопуцька, багацько, вженацька* . . .

-зький після „ц" б) в закінченнях після „*ц*": *отець, хлопець* . . . *яєць, лисиць, удовиць* . . . (Ак.), за винятком таких чужих слів: *гоц, коц, палац, шкіц*;

в закінч. відм. імен. в) в закінченнях іменників жіноч. р. родов. відм. множини м'якої відміни, як от: *пісень, черешень, вишень, сотень, кухонь, вдалень, спалень, Лубень* . . . (у моск. мові немає);

дієсл. г) в закінченнях 3 ос. одн. і множ. дієслів теперішнього й майбутнього часу та 2 особи множ. наказового [вольового] способу: *сидить, сидять, . . . ідіть, беріться* . . , див. § 14_6;

д) в чужих словах після „*г*“ і інших пом'якшених приголосних [шелестівок] перед приголосною або йотованою голосівкою: *Бельвю, Мюльбах, Тальякоццо, Вальян, імбролья, мільйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк, Тьєр, Ґотьє, рельєфний, бульйон, льє* (франц. lieu), *медальйон* . . . (Ак.). **в чужих словах**

Апостроф (протинка) [’].

17. Протинка ставиться між шелестівкою й йотованою голосівкою (***я, ю, є, ї***), коли та шелестівка не пом'якшується, лишається твердою й не зливається з йотованою.

Ставиться вона:

1. «після губних (***п, б, в, м***): *б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, безхліб'я, голуб'ята, п'ять, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясниці, рум'яний, на тім'ї, на безриб'ї*» . . . (Ак.); тільки ж, як перед йотованою голосівкою в дві, чи три шелестівки, протинки «не пишеться: *святий, свято, різдвяний, морквяний, цвях, звязок, розвязувати, звязувати* . . . (Ак.), *мертвяк, червяк*, . . . і в таких чужих словах, як: *бюджет, бюст, бюро, бюрократ, Вюртемберґ, Бельвю, Мюллєр*, і в інших чужих іменнях, де буквою „*ю*“ передається німецьке „ü“ та французьке **u**» (Ак.); **після губних**

2. «в деяких словах перед йотованою голосною (голосівкою) після „*р*“: *пір'я, бур'ян, подвір'я* (де чути інакшу вимову, ніж у: *рябий, рясний*)» *ухір'я, матір'ю, твар'ю, Мар'яна, пір'їна* . . . «і в словах, таких як: *кур'єр, кар'єра, ар'єргард*» (Ак.). Тільки ж там, де „*р*“ в після шелестівки, апострофа не ставимо: *вістря, повітря* . . .; **після „р“**

3. «після приростків, що кінчаються на приголосний звук (шелестівку), перед йотованою голосною (голосівкою): *з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти* (і ззісти), *роз'яснити, з'явитися, з'явище* (останнє слово не треба плутати з словом «*зявище*», що відповідає московському «хайло») (Ак.). Але ж **після приростків**

треба писати: *зосібна*, *зокрема* (не з'окрема . . .), *зуміти*, *підучити* . . .;

4. після „*з*" і „*к*" в таких словах: *слух'яний* (і — слухняний), *Лук'ян* . . .;

5. у чужих словах:

а) після „*р*", див. вище, під. 2;

б) після чужих приростків *ад-* (ad-), *кон-* (con-), *об-* (ob-), *суб-* (sub-) перед йотованими приголосними: *ад'юнкт*, *кон'юнктура* . . . (Ак.), *ад'ютант*, *кон'югація*, *об'єкт*, *суб'єктивний* . . .

Губні: б, п, в, ф, м.

18. 1. Про їх твердість див. § 16[1].

2. „*В*" пишеться:

„в" перед „у"

а) перед початковим (звичайно наголошеним) „*у*": *вуж*, *вузько* (вузький), *вудка*, *вудлище*, *вугілля*, *вузол*, *вулік*, *вус*, *вулиця*, *вухо*, *вустілка*, також: *вухналь* (і ухналь), *вудила*, *вуздечка*, але завжди — *учень*;

„в" перед „і" з — о

б) перед „*і*" (з *о*) в назвуці: *він* (відціль і — *вона*, *воно*, *вони*, див. під в), *від* (і *од*), *вівця* (овець . . .), *вісь* (оси), *вітчим*, *вітця* (і *отця*), *вівця* (овець, овечий . . .), *вівса* (овес), *вікно*, *віспа*, *вірлячий*, *вірла* (і *орлячий*, *орла*), *вістря*, *вісім* (восьми, восьмий) . . .; також: *вільха*, *вільгота*, *віщо* (на віщо, за віщо), *у вічі*, *віч-на-віч*, *вічко*, *вівтар*. *Вірменин* — а далі: *війя'*, *війце*, але: *осел*, *осла*, хоч — *віслюк* . . .;

перед „о"

в) перед початковим „*о*": *вогонь*, *вогню*, *вогняний*, *вона* (див. під. б), *восьми* (див. під. б) . . .;

в середині слова

г) в середині слова між голосівками. *павук*, *павутиння*, *живу*, *живемо* (не - жию . . .), *Радивон*, *осавула*, *гавун* . . .;

ол + шел.

ґ) на кінці складів у групі **ол** + шелестівка: *вовк*, *повний*, *човни* . . . (вимовляється коротке *ў*) і в минулому часі чол. роду дієслів (із „*в*" — теж вимовляється як коротке *ў*): *казав* (казала . . .), *ходив* (ходила . . .), *боров*, *чув* і т. д.;

д) про ***в — у*** (чергування) див. § 10_1;

е) «„***в***“ передав чуже „*у*“ в дифтонгах, отже, напр., чуже **au** передаємо через „***ав***“: ***автор, автографія, авдиторія, авдієнція, лавровий, Август, Австрія, фавна, фавністичний, Таврія, авкціон*** . . .; аналогічно — ***локавт, бравінг*** . . .; тільки перед голосними (голосівками) передаємо той дифтонг через ***ау***, а не — через ***ав:*** ***Ауе, Ауербах, Шопенгауер***» (Ак.).

чуж. гол. + и — гол. + в

2. «Звук „***ф***“ у чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через ***ф*** (а не — хв): ***форма, Франція, фабрика, фінанси, філологія, фосфор, маніфест, офіцер, фаховий, факт, фасон, фаетон, фамілія, фантазія, фарба, фортуна, філософ***» (Ак.), див. іще § 19_6.

ф у чужих словах

3. Поодинокі губні появляються в деяких окремих словах, де ми сподівалися б інших шелестівок: ***ведмідь звомпити*** (не — вонпити), ***мандрувати*** (мандрівка), ***мли-нець, тулуб, стовп, комір, картопля*** . . .

ріжні губні

Зубні: д, т, с, з, дз, ц, н.

19. 1. „***Т***“ появляється замість етимологічного „***д***“ у таких словах: ***тхір, тхнути*** (пор. дихати, моск. хорек); ***жертка*** [і жердка] . . .

д—т

2. Пом'ягчене „***т***“, „***д***“ подекуди в вимові (звичайно перед „***і***“) переходить у ***к, ґ***, але ж на письмі ми залишаємо *т, д* і пишемо: ***тісний*** (не — кісний), ***тіло*** (не — кіло), ***для*** (не — ґля), ***діти*** (не — ґіти) . . .

к, ґ — т — д

3. Етимологічне „***т***“, „***с***“ залишається, дарма що в вимові перед дзвінкими переходить на — *д, з*: ***боротьба, клятьба, отже*** (але — адже), ***осьде, просьба*** (але — ***призьба*** і ***приспа***) . . .; так само „***д***“ залишається скрізь у зложених словах: ***відділь, відтіль, віджіль, відколи, двадцять*** (див. § 75ж), ***віджидати, відпустити*** і т. д.

т, с перед дзвінкими

д перед глухими

4. „***Ц***“ пишемо в таких словах: обі***ц***яти (обіцянка), ***працювати, міцний, міць. цікавий, цурка, цей, оцей, відціль*** (але відусіль), ***місце, замість***.

щ — ц
ч — ц
с — ц
т ц

з—дз

5. „***Дз***“ а не, „***з***“ пишемо в таких словах: ***дзвін***, ***дзвінниця***, ***дзвонар***, ***дзвонити***, ***дзуськи***, ***дзелень - дзень*** (дзеленькати), ***дзюрчати***, ***дзідзівер***, ***дзюб***, ***дзьобати*** (і — дзьоб, дзюбати), ***бриндзя***, ***Гандзя*** . . . Пишемо: ***позика***,

ж—з

позичати, ***доброзичливий***, а так само: ***порон*** [моск.—паром].

чуже ϑ, th —т

6. «У словах недавно або не дуже давно взятих», чуже ϑ, ***th*** на письмі передаємо через ***т*** (не через — ф): ***катедра***, ***Атени***, ***ортографія***, ***мітинг*** (не — міф), ***анатема***, ***апофтегма***, ***Бористен***, ***логаритм***, ***аритметика***, ***патос***, ***Піфагор***, ***етер*** і т. ін.

Здебільша те саме правило прикладається й до слів та до ймень, давно взятих, напр.: „***Теофан***, ***Теодосій*** (або Тодос). Але в скількись слів цієї категорії, де пишеться „***ф***“ або „***хв***“, а іноді й ***х***: ***Федір*** або ***Хведір*** (рідше ***Тодір***), ***Тимохвій*** або ***Тимофій*** (рідше — ***Тимотей***), гора ***Афон*** (рідше — ***Атон***), ***Хома*** . . . Коли такі йменння відносяться до людей західної Европи, а не до українців, то треба писати тільки „***т***“: ***Тома Аквінський*** (а не — Хома)» (Ак.)

7. Про перехід ***т***, ***д***, ***с***, ***з***, на — ***ч***, ***дзс***, ***ш***, ***жс*** див. § 20_2.

Шипучі: ж, ч, ш, щ, дж і піднебінне й.

отвердіння

20. 1. Шипучі шелестівки (***жс***, ***ш***, ***щ***; ***ч***, ***дзс***), крім випадків подвоєння (*збіжжя*, *піччю* . . .), скрізь отверділи. *піч*, *ріж* [§ 16_1], *біжать*, *тріщать*, *душать*, *курча*, *горща*, *жовчу*, *пригорщу*, *лоша*, *лошати* . . . [див. § 1_2].

шипучі з зубних з, с, т —ж, ш, ч

2. Вони являються з пом'ягчення ***з***, ***с***, ***т***: лазити — ***лажсу*** (не — лазю), возити — ***вожсу*** (не — возю), ***вожсений***, носити — ***кошу*** (не — носю), ***кошений***, просити — ***прошу***, ***прошений***, крутити — ***кручу***, ***крученій***, вертіти — ***верчу***, ***верчений*** . . .

д—дж

Що до „***д***“ в подібних формах, то воно звичайно переходить на ***дзс*** (якого, до речи, ні в усній мові, ні на письмі розділювати не можна, § 23_4) ходити — ***ходжсу*** (а не — ходю або хожу), водити — ***водзсу***, ***водзсений***,

відродити — *відроджую, відроджений, відродження*, ненавидіти — *ненавиджу*, росповсюдити — *росповсюджую, росповсюдження, росповсюджувати*, твердити — *затверджую, затверджений, затвердження*, смердіти — *смерджу*, сидіти — *сиджу, насиджений* . . .

Коли слова з таким „*дж*“ стоять у іншій асоціяції (звязку), наприклад, із прикметниками, то „*дж*“ переходить на *ж*: *захожий, пригожий* (годжу), *ведмежий* (ведмідь) — як свіжий, чужий . . . **д – ж**

ст, ск в відповідних випадках переходять на ***щ***, ***зд*** на — ***ждж***, ***зк*** на — ***жч***: пустити — *пущу* [не — пустю], мастити — *мащу, мащений*, лускати — *лущити, лущу, розлущений*, їздити — *виїжджати* [не — виїзжати]. *їжджу* [не — їздю], *виїжджений*, брязкотіти — *бряжчати, бряжчу*, близький — *ближчати* . . . див. іще §§ 14_3, 59_6. **ст, ск—щ зд—ждж зк—жч**

3. „***Ж***“ й „***ч***“ із *г, к* у дієслів у тепер. часі і в 1 ос. одн. і 3 ос. множ: могти — *можу, можуть*, лягти — *ляжу, ляжуть*, берегти — *бережу, бережуть, стережу — стережуть, стрижу — стрижуть* . . ., пекти — *печу, печуть*, текти — *течу, течуть*, товкти — *товчу, товчуть* . . .; у наказовому (вольовому) способі: *ляж, ляжмо, ляжте, бережи, бережім, бережіть, стережи, стрижи, печи, товчи*, пор. §§ 59_5, 62_1. **шипучі з „г“, „к“ в дієслів**

4. Шипучі ***ч, ж, ш*** появляються в окремих словах:

ч — *чапля, чіпляти, зачіпка* . . . *почта, учта, причта, учтивий, почтивий, хоч*; **ц . . . — ч**

ж — *дражнити, ріжниця, розріжняти* . . . *страждати, жужмом, вздовж*; **з . . . — ж**

ш — *шабля, шпичка, шкрябати*. **с—ш**

5. ***Щ, дж*** пишемо в таких словах: *дощ, кущ, горщик, дощок, дощечка, пригорща* . . . *дріжджі, ґандж, ґанджовитий, ґринджоли* . . . і на початку слів: *джерело, джижджати, джгут*. **ж, ст, с—щ жж, ж—дж**

й

6. „*Й*“ після голосівок пишеться:

а) в назив. одн. прикметн. (займен., числівн., дієприкметн.) чолов. роду: *свіжий* [хліб], *третій* [раз] . . .;

б) в дав., місцев. одн. жін. род. прикметників (займен, числівн. дієприкм.): *старшій* (сестрі), *у тій* (балці). *на третій* [сторінці] . . . В народніх говірках цього „*й*“ подекуди не чути;

в) в формах наказового (вольового) способу дієслів: *стій, стійте, напій, напійте, май, майте* . . .;

г) крім того, в таких словах: *жайворонок, чамайдан, військо, війна, Марійка, дійка* . . .

7. „*Й*“ не пишеться:

а) в наростку прикметників 2 ступня *-іш-*: *старіший, миліша* . . . (Ак.);

б) у визвуку прислівника: *далі.*

в) в числівниках (подекуди так говорять): *дванадцять*, (не — дванайцять), *двадцять* (не — двайцять), див. § 55ж.

Задньопіднебінні: к, х, ґ, г (гортан.).

-к, -г в дієім. дієслів

21. 1. В українській мові дієслова з пнем на *к, г* перед закінченням дієменника *-ти* залишаються (не переходять у „ч“); тому пишемо: *пекти, текти* . . ., *лягти, могти, стригти* . . . і так само: *мерзти* . . .

к

2. „*К*“ пишеться в словах: *локшина, локша, мозок, різка, м'який, м'якший* (без *г*), *проскура* . . .

«В чужих словах, де чується „*к*“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: *доктор* (не — дохтор), *доктринер* . . .» (Ак.) *кондуктор, Віктор, Бухарешт* (не — Бухарест) . . .

г

3. „*Г*“ пишеться в таких словах:

а) *нігті* (ніготь), *кігті, мигтіти, легкий, легший* . . . *стягнути, вистигли, стогнати, тягнути*, . . .

б) на початку таких слів: *галун, Ганна, ганус, гарбуз, гармата, гвинт, гикати* (і ікати), *горіх, горобець, гострий;* не пишеться „*г*“ на кінці слів: *четвер* (чет-

верга), *спасибі*, *далебі*, *пробі*, *набор* (і *наборг*) [див. § 15_5] і в слові: *бодай*.

4. „*Ґ*“ пишеться в таких українських словах: *Ґава*, *Ґудзик*, *Ґанок*, *Ґирлиґа*, *дзиґа*, *Ґрунт*, *дзиґлик*, *Ґуля*, *Ґавра*, *Ґанджа(а)*, *Ґанджовитий*, *Ґвалт*, *Ґеґекати*, *Ґедзь*, *Ґерґотіти*, *Ґніт(Ґнота)*, *Ґринджоли*, *Ґулій*, *Ґуральня*. ґ

5. Звук „*ґ*“ (g) в чужоземних словах передаємо через „*г*“: *гімназія*, *телеграф*, *генерал*, *газета*, *термінологія*, *психологія*. (Ак.). Зате в чужих прізвищах точно одрізняємо g (ґ) од h (г): *Ґюго* (Hugo), *Ґутгейль*, *Ґрім*, *Ґартман* (Ак.) . . . ґ—г

Те саме відноситься і до всіх інших прізвищ, себ-то, до назв країв, міст, гір, річок, морей і т. д.; до йменъ власних, наскільки вони не прийшли до нас через церковні книги; тим то пишемо: *Ґуяна*, *Вюртенберґ*, *Ґренландія*, *Ґібральтар*, *Ґвадалквівір*, протока *Берінґа*, *Ґамбурґ*, *Ґаванна*, *Ґаіті*, *Сагара* (не — Сахара), *Ґоанго* (річка — не Хоанхе) і т. д. — але ж *Ґолгофа*, *Ґалилея*, *Ґенезаретське Озеро* і т. д.

Л, Р.

22. 1. „*Л*“ пишемо в таких словах: р—л

а) *лимар*, *лицар*, *срібло*, *плигати*. (*фельдшер*: Ак.);

б) у 3 ос. мн. дієслів. 2 відміни після губних пнів на подобу 1 ос. одн.: *куплять*, *лублять*, *ломлять*, *мовлять*. див § 58_7; 3 ос. множ. по губн.

Але такі слова: *солом'яний*, *здоров'я*, *дерев'яний*, *корів'ячий*, *звече'вя* . . . — пишемо без „л“;

в) у чужих словах звук „*л*“ на письмі здебільшого не м'якшимо, себ-то пишемо по „*л*“ букви: *а*, *е*, *о*, *у*, а не — я, є, ьо, ю: *класа*, *план* . . . *легальний*, *лекція* . . ., *логіка*, *лозунг* . . ., *Лузітанія*, *клуб* (Ак.); тільки в декількох нечисленних словах, шо дійшли до нашої мови через польське посередництво, ми маємо м'яке „*л*“, напр.: *пляшка*, *клямка*, *ляда*, *лямпа*, *канцелярія*, *льох*, або ще: чужі слова

ілюмінація, ілюстрація (останні не без французького впливу: illumination, illustration»). (Ак.).

«Перед йотованими голосними та перед приголосними (шелестівками) „*л*" у чужих словах пом'якшується: *імброльйо, рельєфний, барельєф, льє, мільйон, бульйон, Тальякоццо, Вальян, Мольєр, марсельєза, Бельвю, Мюльбах, Дільман, Тільмон*» (Ак.); див. іше §§ 1_4, 2_5, 4_4, 6_{11}б . . .;

г) Про пом'ягчення „*л*" див. § 16, примітка 1, 2.

... - р 2. „*Р*" пишемо в словах:

жерсть (моск. жесть), *жорстокий* (моск. жестокий), зате у слові „*вистачати*" „*р*" не пишеться.

Про пом'ягченя „*р*" див § $16_{1а}$.

Перенесення слова.

23. При переношуванні слів з одного рядка в другий треба додержуватись таких правил:

1. Переносити, як і залишати, не можна менш ніж одного складу: о—бід, грі—є, ста—єш, по—ко—ти—ли-ся . . .

2. У словах зложених і сприроскованих не можна відривати ні однієї шелестівки від другої частини зложення:

про — йдисвіт, пройди — світ, чорно — бривий, ви — співати, розі — слати, рос — трусити . . .

3. Коли виразно відчувається в слові наросток, то ні від нього, ні від коріня слова не можна відривати ніякої шелестівки:

брат — ство, сусід—ство, близь—кий, украї́н—ський книж—ка, бать—ківський, батьків—ський, скарб—ниця.

4. В інших випадках групи шелестівок здебільша поділяємо між сусідніми складами, кермуючись своїм слухом, але *дз, дж*, коли вони визначають один звук [§ 20_2], не розділяємо:

поч—та, дзер—кало, дер—жати, пер—ший, жерт—ва, лед—ви, крох—маль, ниж—чий . . . але: си—**джу**, ґрин—**джоли**, брин—**дза**.

Групи *сп, ст, ск* здебільшого не розриваються: ві—спа, гу—стий, ко—сти, па—ска, ві—стря . . .

Письмо сукупно, нарізно та з розділкою (-).

Зложені слова

24. 1. **Зложені слова.** Зложені слова пишуться сукупно, коли означають суцільну тямку [поняття], коли в нашій свідомості не розщеплюються або слабо розчленовуються складові тямки: *горицвіт, вернигора, боривітер, зайдиголова, бабодур, білозір, верболіз, віршомаз, гречкосій, ліворуч, правобіч, нісенітниця, скособочитись, великдень, добривечір, добраніч* . . .

сукупно

Коли ж складові тямки таких слів виступають у нашій свідомості самостійніше, то й на письмі такі слова звязуються лише розділкою: *дівич-вечір, багат-вечір, святвечір, гадай-зілля, не-чіпай-зілля, невір-земля, не-минайкорчма, люби-мене, сам-самісінький, голен-голісінький, кінець-кінцем, сяк-так, вряди-годи, будь-що-будь, раз-у-раз, де-не-де, помалу-малу* . . .

з розділкою

Так само звязуються розділкою таких двоє слів, що в нашій свідомості кожне живе про себе самостійно, але ж у сполуці творять нову тямку: *хліб-сіль* [гостинність], *батько-мати* [батьки], *одним-одна* [однісінька], *сумний-невеселий* [дуже сумний], *Австро-Угорщина, Чехо-Словакія* . . .

2. Прийменники.

Прийменники з іменниками

а) З іменниками й прикметниками прийменники пишуться сукупно, коли становлять собою нероздільну частину їх (часто такі йменники та прикметники й не вживаються без прийменника): *припічок, защіпка, назва, допис, вигадка, підсвинок, допитливий, принагідний, допомічний, заздрий* . . ., не кажучи вже про дієслова (винести, занести . . .) . . .; так само: *півкварта, півпарубка, полуківок* . . .

з прислівниками

б) у прислівниках прийменники пишуться сукупно: *безліч, взагалі, вздовж, відколя, відразу, відти, вдосвіта, вкупі, вниз, вперед, вперше, вповні, вранці, до-*

купи, додому, досить, завбільшки, завдовжки, завидна, завширшки, завчасу, заздалегідь, заледві, замісць, занадто, заразом, зате, зверху, звідсіль, звільна, згодом, згори, здавна, знадвору, знечев'я, знехотя, зовсім, зразу, зрештою, наздогін, навиперед, навколішки, навмання, навмисно, навпростець, навстяж (навстежай), навхрест, надаремно, надармо, назад, назустріч, наліво, наосліп, наперед, напослід, направо, напроти, нараз, нарешті, насамперед, наскільки, натомісць, нашвидку, наскільки, осторонь, охляп, підчас, побіч, поверх, повище, поволі, подекуди, позавтра, позаду, позавчора, позаторік, поздовж, помалу, понайбільше, поночі, попереду, попросту, пораненьку, поруч, потиху, потому, потім, потроху, почасти, проте, справді, спереду, спершу, спочатку . . .

зложені прийменники в) зложені прийменники пишуться сукупно, хоч пишуть і через розділку: *ізза* й *із-за*, *спід* і *з-під*, *знад* і *з-над*, *понад*, *попід*, *попри*, *поза*, *задля*, *споміж*, *спонад*, *спопід*, *спосеред* . . .

ся 3. **Ся** (сь), **му, меш** . . . У дієсловах „***ся***" (сь), і ***му***. ***меш***. ***ме*** . . . [майбутн. час] пишеться сукупно: *крутитися, сміялись, порвавсь, ходитиму, носитимеш* . . .

Так само ***сь*** пишеться сукупно в інших словах: *хтось, когось, щось, чомусь, десь, кудись, скількись* . . .

не 4. „**Не**" пишеться зо словами сукупно, коли воно є невід'ємна частина їх: *ненавидіти, необачний, знехотяму, знехотя, невже, неволя, ненависть, неохайність, нелюб, нерухомо, небезпечно, недобрий* . . .

Коли ж служить для заперечення, то пишеться окремо: *я не хочу* . . ., *він не любить* . . .

же, ж, би, б й 5. **Же** (ж), **би** (б), **й** звичайно пишуться нарізно: *знав* ***би***, *знали* ***б***, *коли* ***б*** *знав, де* ***б*** *нишком сидіти, хто* ***б*** *це, як* ***би*** *ви знали, але* ***же***, *іди* ***же***, *хотів* ***же***, *ой що* ***же*** *то, така* ***же*** *гарна, як* ***же*** ***й*** *весело, та* ***же*** *він не прийде, бо* ***же*** *це не гаразд* . . .

Одним словом — **же, би (ж, б)** пишуться нарізно, коли становлять собою окреме словечко і можуть навіть

переміщатись у виразі або зникати, наприкл.: *хто б це не зробив — хто це не зробив* ***би*** *. . .; бо* ***як*** *це не гаразд — бо це* ***як*** *не гаразд; куди* ***б*** *не пішли — куди* ***не пішли б***; коли ж **же, би (ж, б)** є невід'ємна частина якогось слова і вже творить із ним окрему тямку, то пишуться сукупно: *отже, адже, теж, атож, також, ніж, аніж, ніби, нібито, коби* (коб), *щоб . . .*

Теж і **щоб** треба розріжняти від **те ж, що б**: *я* ***теж*** *прийду — я казав* ***те ж,*** *що й товариш каже; роби так,* ***щоб*** *не перероблювати —* ***що б*** *не робив, роби уважно . . .* **Теж, щоб**

Коли б і **як би** також іноді пишуть сукупно, але краще цього уникати. **коли б як би**

У зложених сполучниках ***й*** пишеться нарізно: *пішов та* ***й*** *не вернувся, коли не знаєш, то* ***й*** *не кажи.* **й**

6. **Де-, -будь, -небудь** і інші часточки пишуться з розділкою: *де-хто, де-що, у де-кого, де-чим* (але прийменник зовсім розриває їх: *де в кого, де на кому . . .*), *де-інде, де-небудь, де-який, який-будь, хто-небудь . . .* **де-, -будь, -небудь**

7. **По-** у прислівникових виразах пишеться з розділкою: *по-перше, по третє, по нашому, по вкраїнському по-чеському . . .* **По-**

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАМІТКИ.

Тут подаються вказівки форм відмінних розрядів слів для тих випадків, коли ті форми в живій народній і в літературній мові вживаються в ріжних варіянтах, або плутаються з іншими, навіть не вкраїнськими.

Чимало таких вказівок уже пороблено в попередньому розділі (Правопис), і тут у такім разі ми лише покликуватимемось на них.

Огляд подається у звичайній граматичній схемі: іменник, прикметник, займенник, числівник і дієслово, спочатку однини, потім множини, і на кінці кожної частини мови зразки відмін.

А) ІМЕННИК.

Роди.

жіноч., сер. — чолов.

22. 1. До чоловічого роду належать, між іншим, такі йменники: *барліг, біль, глиб, дріб, дур, жаль, хір, міль, насип, осокір, пил, полин* (і полинь), *посуд* (і посуда), *розрух, підпис, рукопис* (див. § 16$_б$), *Сибір, степ, ступінь, шир, ярмарок . . . дишель.*

чол., сер. — жін.

2. Жіночого роду, між іншим, ѳ такі йменники: *адреса, відпустка, завіса, класа, картопля, криза, недуга, пара, перерва, путь* (лише в назівн. і знах.), *салата, тополя, фаза, флота, харч, шалвія, ѳвангелія . . .*

жін., чол. — сер.

3. Середнього роду ѳ йменники: *стерво, шатро . . .*

ОДНИНА.

Називний відмінок.

Відміни тверді, м'які

23. 1. «До **твердої** одміни чоловічого роду належать речівники [йменники] з закінченнями (в назівн. відм.) на твердий звук (тверду шелестівку, ***о***, ***а***), а до **м'якої** — речівники на ***ь-***, ***й-***, ***я-***, ***-ьо***, на шиплячі, ***зг***, ***ч***, ***ш***, ***щ*** і ті слова на ***-ар***, ***-ир***, що в родовому відмінкові мають на кінці ***-я***» (Ак.); **середня** тверда відміна має в назівн. відм. одн. закінчення ***-о***, м'яка — ***-е***, ***-я*** (див. § 2_1); **жіноча** тверда — ***-а***, м'яка — ***-я***, ***-зга***, ***-ча***, ***-ша***, ***-ща***.

шелестівкові відм.

2. Є ще жіночі йменники з закінченням на шелестівку, в й середні, що кінчаються на ***-а*** (див. § 1_2), ***-я*** і мають шелестівковий пень (обидві ці відміни зве де-хто шелестівковими).

чужі імен. на „о"

3. Чужі йменники (сер. роду), такі, як: *бюро*, *депо*, *пальто*, *шосе* . . . відміняються нарівні з іншими; те саме відноситься до чужих імен власних чоловічого роду, які теж відміняються: *Ріхардо*, *Орляндо*, ***Міляно***, *Аріосто* . . .

імен. -ов — -ва

4. Іменники: *церква*, *морква*, *бружва*, *хорогва* — приняли закінчення ***-а*** в назівн. відм. і відміняються як усі інші жіночі йменники твердої відміни.

мати пані, мати

5. Осібні закінчення мають: *пані* (м'яг. відм.), *мати* (шел. відм.).

Родовий відмінок.

24. Родовий відмінок має:

Чолов.

1. в іменників чолов. род. закінчення ***-а*** (***-я***), ***-у*** (***-ю***); хоч не можна подати точної вказівки, коли вживається те, чи інше закінчення, проте ж до певної міри вживання їх визначають такі правила:

-а

а) ***-а*** (***-я***) вживається при іменах, що означають індивідуальні, або точно оформлені й визначені тямки, як от живі істоти (завжди ***-а***, ***-я***); *брата*, *комісара*, *купця*, *лиходія*, *Шевченка*, *коня*, *сокола*, *метелика* . . .;

певні частини цілого (ріжні міри); *гарця, пуда, карбованця, аршина, метра, січня, жовтня, вівтірка, четверга, тижня, місяця* . . . отже: віку, простору, часу, навіть — року, тоді як: *плуга, носа, вуса, пальця* . . .

-у б) інші йменники, такі, що означають тямки гуртові, масові або абстрактні, переважно мають закінчення *-у* (*-ю*), як от родові, збірні, матеріяльні: *маку, перцю, часнику, миру, базару, народу, пролетаріяту, всесвіту, бору, молочаю* . . .; ті, що означають одноманітну масу, середовище: *піску, снігу, гною, меду, квасу, льоду, туману, цукру, тютюну, ячменю, попелу, вогню, дьогтю, льону, жиру, олію* (олій), *солоду, гороху* . . .; безформні явища природи: *вихру, грому, дощу, морозу, вітру, граду, жару* . . .; що визначають чинність, змислові вражіння, душевні зворушення: *почину, розбою, дару, болю, жалю, плачу, тягару, гніву, страху, сміху, лясу, суму, дотепу, запалу, підпалу, заходу, смутку, клопоту* . . .; також назви тямок абстрактного характеру й установ, особливо, чужомовного походження: *акму, факту, стилю, імперіялізму, курсу, поступу, побуту, стану, звичаю, уряду, комісаріяту, колективу, штабу* . . .

-а — -у в) коли йменник уживається то зі значінням *а*), то *б*), то в залежності від цього, здебільшого, змінюються й закінчення род. одм. одн.: «*нема каменя*» (=нема грудки з певної маси) — «*нема каменю*» (= нема будівельного матеріялу), «*на дереві нема й листа*» (= одного листка) — «*на дереві нема вже листу*» (= листя), «*не вбив звіра*» (= вовка, лисиці . . .) — «*багато звіру*» (= вовків, лисиць . . .), «*виїхав із ліса*» — «*привіз лісу*» (=будівельн. матеріялу; у першому реченні може бути і «*з лісу*», у другому ж тільки так), «*підступив до стола*» — «*запросили до столу*» (= обідати, їсти; „*стіл*“ у цьому останньому реченні означує далеко складнішу й менш визначену тямку), „*взяв того жолудя*“ — „*взяв того жолудю*“ й т. п.; так само, коли тямки, зазначені під *б*), персоніфікуються.

то й закінчення родов. одн. буде вже не **-у** (**-ю**), а — ***-а*** (***-я***): *Не кликали Вітра й Мороза, дістав листа від Івана Мороза* (прізвище) . . .

2. Іменники середнього роду з наростком ***-ят-***, ***-ен-*** (ім'я) мають закінчення ***-яти***, ***-ени***: *теляти, горщати, імени* . . .; в інших відмінах ***-а***, ***-я***: *тіла, поля* . . . Сер.

3. В іменників жін. роду м'якої відміни родов. відм. кінчається на ***-і*** (див. § $6_{8\,а\,є}$); у йменників твердої відміни із шелестівкою в визвуці — на ***-и*** (див. § $5_{5в}$): пороша — *порощі* . . ., риба — *риби*, по́дорож — *подорожи* . . . Жін.

Давальний відмінок.

25. 1. «У давальному відмінкові однини в словах (іменниках *О. С.*) чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення ***-ові***, а в словах м'якої одміни ***-еві***: *батькові козакові, коневі, учителеві. гостеві, кобзареві, монастиреві, цареві, учневі, товаришеві, ножеві, родичеві, паничеві, купцеві, молодцеві, Василеві*; слова на ***-ій*** мають закінчення ***-єві***: *краєві, раєві, гаєві*» [Ак.], див. § $6_{8\,а\,а}$. Чолов. -ові, еві

Тіяьки йменники з закінченням ***-ів*** (-їв), ***-ов*** мають ***-у***: Львів — *Львову*, Київ — *Києву*, Драгоманов — *Драгоманову*, Воробйов — *Воробйову*, болиголов — *болиголову*, Мліїв — *Мліїву* . . .; в інших іменниках чоловіч. роду **-у** (**-ю**) трапляється лише як архаїзм: *козацькому роду нема переводу, дай коню води, Богу* й *Богові, духу* й *духові* . . . -у

2. В іменників середнього роду твердої і м'якої відміни давальн. одн. має закінч. ***-у***, ***-ю***: *дереву, гнізду, селу* . . . *лицю, обличчю* . . .; але чоловіче закінчення **-ові** (**-еві**) чим раз проходить і в іменник. середн. роду, особливо, в назви живих істот: *ягняткові, теляткові, дитяткові, немовляткові* . . . і навіть — *лихові, військові, серцеві, деревцеві, сонцеві* (Ак.), але цього слід уникати. Сер. -ові

В іменниках серед. р., з наростком ***-ят-***, ***-ен-*** в закінч. ***-яті***, ***-ені***: *теляті, імені* . . .

Жін. 3. Всі іменники жін. р. (і чолов. з закінченням *-а*, *-я*) мають закінч. (*-і*): *сестрі*, *хмарі* . . . *землі*, *надії* . . . *радості*, *матері*, *подорожі* . . . *судді*, *гайдамаці* . . . див. § 6_{8a}ζ.

к, г, х — ц, з, с При тому не можна забувати, що йменинки на *-ка*, *-га*, *-ха* переміняють *к* на *ц*, *г* на *з*, *х* на *с*: мука — *муці*, нога — *нозі*, блоха — *блосі* . . .; те саме відноситься й до місцевого відмінка одн.

Знахідний відмінок.

26. 1. Для назв осіб, звірів і дерев знахідний відм.
Чол. одн. чоловічого роду рівняється родовому (на *-а*, *-я*): побачив *чоловіка*, привів *коня*, піймав *метелика*, стяв *дуба* . . .; для назв речей чоловічого роду знахідний відмінок узагалі рівняється називному, але ж часто вживаються й форми родового: засвітив *каганця*, написав *листа*, скінчив *університета*, поранив *пальця* . . .

Сер. 2. Іменники серед. р. мають знахідн. відмінок рівн. називн. відмінкові.

Жін. 3. Іменники жіноч. роду твердої і м'якої відм. (на *-а*, *-я*) мають закінчення *-у*, *-ю*: *сестру*, *диню* . . .; таке саме закінчення мають і чоловічі йменники на *-а*, *-я*: *гайдамаку*, *суддю* . . .; йменники жін. роду на шелестівку мають знахідний відм. одн. рівний називному відмінкові: поліз на *піч* . . .; іменник „*мати*" має знахідн. відмінок: *матір*.

Кличний відмінок.

Чол. **27.** 1. Кличний відмінок має в іменників чоловічого роду закінч. *-у* (*-ю*), й *-е*.

-у а) Закінчення *-у* мають:

α) з твердої відміни іменники з наростковим (не корінним) *к* (*-ок*, *-ик*, *-ко* . . .): *синку*, *конику*, *голубчику*, *батьку*, *дядьку*, *братіку*, *ковальчуку* . . .;

β) окремі слова: *діду*, *тату*, *сину*, *свату* (і свате) . . .;

γ) з м'якої відміни ті, що кінчаються на *-ж*, *-ч*, *-ш*: *товаришу*, *паничу*, *мужу* . . .

б) Закінчення ***-ю*** мають усі йменники м'якої відміни, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. нижче): *краю, гаю, коню, ковалю, місяцю, князю* (і княжс), *Івасю, дідусю, лицарю, кобзарю* . . . -ю

в) Закінчення ***-е*** мають:

α) іменники м'якої відміни з наростком **-ець**: *клоче, Українче, кравче, Німче, зайче* . . .; -е

β) всі йменники з твердим закінченням, крім тих, що про них згадано на стор. 41. під α) й β): *соколе, лисе, голубе, сусіде* (сусід), *громе, Дніпре, Павле, Петре* . . .; при тому всі ті йменники, що кінчаються на ***к, г, х***, перемінюють перед ***е*** ті звуки на ***ч, зс, ш***: *вовче, козаче, чумаче, луже, Ляше* . . .

2. В іменників серед. роду кличний відмінок рівняється назівному відм. Сер.

3. В іменників жіночого роду (й чоловіч. з закінченням на **-а, -я**) є закінчення: ***-о, -е, -ю, -є***: Жін.

а) закінчення ***-о*** мають іменники твердої відміни (**-а**): *сестро, Україно, Ганно, віро* . . . *гайдамако, бідолахо* . . .; -о

б) закінч. ***-е*** — йменники м'якої й шелестівкової відміни: *доле, земле, вдовице, душе, теще* . . ., *напасте, смерте, ночe, радосте, вісте, тваре* . . ., але: *мати*! -е

в) закінч. ***-ю*** — тільки песливі йменники м'якої відміни: *доню, матусю, Марусю* (і Марусе), *Галицю* . . . (на подобу до імен. м'якої відміни чоловічого роду: *татусю, Грицюню, Павлусю* . . .); -ю

г) закінч. ***-є*** — іменн. м'якої відміни з голосівкою перед **-я**: *надіє, ідеє, гімназіє* . . . -є

Орудний відмінок.

28. 1. У словах (іменниках *О. С.*) чоловічого роду орудний відмінок однини у твердій одміні треба писати ***-ом***, а в м'якій ***-ем***: *столом, концм, Василем, ножем, ковшем, борцем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем* . . . (Ак.); слова на **-й** мають закінчення ***-єм***: *краєм, гаєм, роєм, коліем* (Ак.). Чол.

Сер. 2. Такі самі закінчення мають іменники середнього роду на ***-о, -е***: *селом, болем, стовпищем, лицем* . . . (Ак.).

Іменники серед. роду [м'якої й шелестівк. відм.] на ***-я*** (див. § 2_1) й на ***-я*** й ***-а*** [§ 1_{2a}] мають закінч. ***-ям, -ам***: *насінням, пір'ям, клоччям* . . . *дитям, кошеням, лошам, горщам* . . .

Жін. 3. «В словах жіночого роду в твердій одміні (на ***-а*** *О. С.*) треба писати ***-ою,*** а в м'якій (на ***-я. -ча, -жса, -ша*** *О. С.*) одміні ***-ею***: *водою, землею, попадею, молодицею, їжею, стелею, душею, кручею, пущею, тучею, баюю, піснею, ляйею, вишнею, черешнею*» . . . (Ак.) *старостою, суддею, статтею, ріллею, Польщею, межею* . . .; іменники м'якої відміни, що мають перед закінченням ***-я*** голосівку, кінчаються в оруд. відм. на ***-єю***: *зброєю, надією, Марією* . . . але: Гамалія — *Гамалією*.

4. В іменників жіночого роду на шелестівку є закінчення ***-ю*** (***-у***), звичайно з подвоєною попередньою шелестівкою (див. §§ 13_1, 16_1, 20_1): *сіллю, осінню, міддю, коломаззю, Россю, миттю, міццю, подоріжжю, роскішшю* . . . *смертю, кістю* . . ., *харчу, пригоршу* . . ., *кров'ю, любов'ю, тварю, матір'ю* . . .

Місцевий відмінок.

29. Місцевий відмінок має

Чол. 1. в іменників чоловічого роду закінчення: ***-і***, ***-у*** (***-ю***), ***-ові*** (***-еві***).

-і а) Зак. ***-і*** мають переважно йменники без наростків, при чому треба мати на увазі, що йменники на ***к, г, х*** перемінюють ті звуки (м'якшать) перед ***-і*** на ***ц, з, с***: байрак — у *байраці, на ярці, у стозі* (на стогу), *на порозі, в лузі, на поверсі, в кожусі, в городі, на березі, на сині* (частіш — на сінові, див. в), *на ковалі, при місяці, на лицарі, на кобзарі, на коні, при князі, на дідусі, на хлопці* (дідусеві, на хлопцеві . . .), *у Дніпрі, на Петрі, на хресті, в зубі, на коні, на возі, в образі, на домі, при дубі, в чоботі, в році* (рік), *у хлібі, на грунті, у світі,*

на горбі, на стовпі, у листі, на хвості, на пні, у дні, ві сні, на лобі, у роті . . .;

б) Зак. *-у* мають переважно йменники з наростковим *к* (*-ик, -ок, -ак, -ко* . . .): *на коник**у**, у гвіздк**у**, у замк**у**, на мішк**у**, в пастернак**у**, при батеньк**у*** . . ., але також: *на воск**у**, в сок**у́**, у крик**у**, в льох**у́**, на сніг**у́**, в мох**у́**, в міх**у́**, в полк**у́**, в сад**у́**, на слід**у́**, на бор**у́**, на мед**у́**, на степ**у́*** . . ., при чому частенько йменники можуть мати ще й *-і*, перекидаючи наголос із закінчення на пень слова: *в лісу́ — в лі́сі, в гаю — га́ї, на роду́ — в ро́ді, у склепу́ — у скле́пі, на льоду́ — на льо́ді, в саду́ — в са́ді, на віку́ — в ві́ці, на ставу́ — на ста́ві, в бору́ — в бо́рі* . . ., або: *в капшуку́ — в капшуці́, на по́тягу — на по́тязі, на козаку — на козаці* (на козакові), *на чумаку — на чумаці* (на чумакові), *по Дніпру — на Дніпрі* . . .; -у -і — -у

в) зак. *-ові* (*-еві, -єві*) можуть мати майже всі йменники чол. роду, особливо, назви живих істот: *на батьк**ові**, при коник**ові**, на брат**ові**, на товариш**еві*** . . . *по Дніпр**ові**, в гає**ві*** . . .; -ові, -еві

2. Іменники середнього роду ненаросткові мають закінчення *-і* й *-ю*.: Сер.

а) зак. *-і* мають усі йменники (ненаросткові) твердої відміни (перед *-і* іменн. на *-ко, -хо* м'ягчать *к, х* на *ц, с*): село — *на селі, у гнізді, в яблуці, на оці* (око), *в молоці*, вухо — *у вусі, при слові, на письмі, на чолі, в болоті, на полотні, в пальті, у бюрі, в золоті, в добрі, на вікні, в багні, на дні* . . .; так само йменники з наростком *-ят-, -ен-*: *на теляті, у горщаті, в імені* . . .; -і

б) йменники м'якої відміни так само мають закінчення *-і*, але постійним воно являється лише під наголосом; коли наголос падає не на закінчення, тоді вживається й закінч. *-ю*, побіч *-і*, особливо, в іменників на *-че, -ше, -ше, -я*: *у лиці, на яйці, при кільці, на денці, на плечі* . . . *на со́нці* й *на со́нцю, у мо́-* -і — -ю

рі й *на мо́рю*, *на пблі* й *на пблю*, *при гбрі* і *при гбрю*, *на се́рці* й *на се́рцю*, *у стбвпщі* і *в стбвпищу*, *на сміхбвищі*, *на ві́чі* (на вічу), *на зі́ллі* (зіллю), *в пита́нні* (*питанню*), *у збіжжі* (*у збіжжю*), *в роздорі́жжі* (*роздоріжжю*), *в обли́ччі* (*обличчю*) . . . навіть *в житті* (і *житті*); особливо часто появляється *-ю* при прийменнику *по*: *по полю*, *по сонцю* . . .;

-у в) іменники середнього роду з наростковим *-к-*, під упливом відповідних іменників чоловіч. роду, мають закінчення *-у*: військо — *у війську*, *на ліжку*, *у вічку*, *в мі́течку*, *на серденьку*, *на телятку*, *у горщатку* . . ., а то й *-ові*: *на теляткові*, *при дитяткові*, *на козляткові* . . . — але цього слід уникати.

Жін. 3. В усіх іменників жіночого роду в закінченні *-і*; *на воді*, *на землі*, *у статті*, *в гущі*, *в подорожі*, *на печі*, *у крові*, *по можливості*, *в тіні*, *на радості*, *при матері* . . . Виняток: *в осени* (Ак.), див. § $6_{8ау}$.

Про йменники на *-ка*, *-га*, *-ха* див. § 25_8.

Так само в іменників чолов. роду з закінч. *-а*, *-я*: *на гайдамаці*, *при бідоласі*, *на судді* . . .

МНОЖИНА.

Називний відмінок.

Чол. **30.** 1. У називному відмінку йменники чоловічого роду мають закінчення *-и* й *-і* (*-ї*).

-и а) Закінчення *-и* являється у твердій відміні: *роги*, *береги*, *брати*, *городи*, *горбди*, *ліси*, *осокори*, *яри́жки*, *Татари*, *комери*, *профе́сори*, *кондуктори*, *сини*, *куми*, *степи*, *чорти*, *пили*, *насипи*, *підписи* . . . див. § 55а.

-а Крім того, в ще закінч. *-а*, та тільки ось у яких словах: *вуса* (і вуси), *рукава* (і рукави), *повода* (й поводи) — все це колишня двійня, див. § 37; *хліба*, *світа*, *грунта*, *вівса*, *ячменя* — все у збірному значінню.

Сюди належать іменники без однини: *шаравари*, *штани*, *окуляри* . . .

Слова з наростком *-ан-* і *-ян-* кінчаються на *-е*: *селяне, міщане, спільчане, Кияне* . . . Так само: *люде* (див. 56). -е

б) іменники м'якої відміни мають закінчення *-і* (*ї*): *ковалі, коні, дні, мечі, ножі, кущі, дощі, князі, зяті, карасі, гості, орачі, слухачі, мужі, вчителі, ячмені, хлопці, купці, гостинці, ремені, рої, гаї, краї, солов'ї, ведмеді, ступні, дишлі, місяці, стільці, царі, багатирі, кобзарі, бобирі, упирі, книгарі, лікарі, сухарі, лицарі, проводирі, кухарі, комарі* . . . -і

Сюди належать і йменники твердої відміни на *-р* (у родов. одн. мають *-а*): *щурі, тягарі, коритарі, каламарі, крамарі, школярі, теслярі* . . . і так само такі pluralia tantum (без однини), як: *радощі, пестощі, солодощі, ласощі* . . . [Ак.].

Увага 1. Такі іменники як: *брат, прут, волос, колос, лист, кіл, клин* (тверд. відм.) *камінь, корінь, ремінь, вугіль* (м'яка відм.) заступають часто правильну форму назівн. відм. множ. (*брати, волоси, колоси, листи* . . . *корені* . . .) збірними йменниками середнього роду (однини) на *-я*: *браття, прутя, волосся, колосся, листя, кілля, клиння, каміння, коріння, реміння, вугілля* . . . Дальша відміна тих іменників іде як і всіх іменників середн. р. одн. м'якої відміни на *-я* (крім — *браття*): *волосся, волоссю, волоссям, на волоссі* . . . брат, прут, волос і т. д.

Ув. 2. Іменник *друг* — має множ. *други* і *друзі* (других і друзів . . .), *хазяїн — хазяї*; *син, кум, чорт, сусід, голуб* — правильно: *сини, куми, чорти, сусіди, голуби*. друг, хазяїн . . .

2. Іменники середнього роду мають тільки закінчення *-а* (твер. шелест.) і *-я* (м'як.): *гнізда, яблука, телятка, дерева, словечка, пера, крила, чола* . . ., *ягнята, імена* . . . *крильця, серця, лиця, поля, оповідання, питання, подвір'я, прислів'я, обличчя* . . . Але йменник *око* має— *очі, плече — плечі, вухо* — деколи *вуші*, зрештою — *вуха*. Сер.

3. Іменники жіночого роду твердої відміни мають закінчення *-и*: м'якої ж (*-я, -ша, -жа, -ща*) і шелестів- Жін.

кової (**-ч**, **-ш**, **-ж**, **-щ**, **-в**, **-р** та інші шелестівки з **-ь**) — **-і** (**-ї**). Приклади:

а) *сестри, книжки, брови, церкви, мухи, груби, ноги, хмари, стодоли, крокви, дрохви* . . . — але: дівчина — *дівчата*. Таке **-и** мають іще йменники, що вживаються тільки у множині (pluralia tantum): *кури* (курка), *гуси* (гуска), *діти* (дитина), *сіни, сани*;

б) *дині, надії, шиї, бурі, землі, сім'ї, вівці, столиці, лисиці, душі, миші, свині, кручі, пущі, ночі, роскоші, подорожі, пригорщі* (крові), *тварі, тіні, мислі, постаті, повісті, кості* . . . [Ак][1] . . . Сюди ж належить: *двері*.

Родовий відмінок.

31. У родовому відмінку є закінчення: **-ів** (**-їв**), чистий пень, закінч. **-ей**.

-ів Чол. 1. Закінчення **-ів** (**-їв**) мають:

а) майже всі йменники чоловічого роду *років, берегів, городів, осокорів, ярмарків, номерів, синів, кумів, степів, чортів, насипів, підписів, літописів* . . ., *ковалів, ножів, мечів, князів, карасів, кущів, дощів, слухачів, орачів, учителів, ременів, кравців, ведмедів, ступнів, дишлів, царів, багатирів, кобзарів, женців, зятів, мужів, ліктів, днів, пнів, крамарів, сторожів, звірів* . . .; сюди ж належать чоловічі йменники на **-а**, **-я**: *старостів, теслів, суддів* . . .

сер. Plur.tant. б) де-які йменники середнього роду: *прислів'я* . . .

в) іменники, що вживаються тільки у множині:

α) всі на **-щі**: *радощів, молодощів, любощів, пестощів, хитрощів, ласощів, кліщів* . . .;

β) ті, що конструкцією закінчення стоять в асоціації з іменниками чоловічого роду: манівці — *манівців* (хлопці — хлопців), щипці — *щипців*, однол'тці — *однолітців, галанців, майорців, миколайців, Чернівців, Сорочин-*

---

[1]) В іменників шелестівкової відміни, якщо в визвуку бувае *дві* шелестівки, стрічається й закінчення **-и**. *Ред.*

ців, Яківців . . ., баглаї — *баглаїв* (гаї — гаїв), драглі — *драглів* (кухлі — кухлів), *граблів* і ін.;

γ) деякі інші pluralia tantum: байдики — *байдиків, бельбухів, безсмертнів, викрутасів, вигилясів, зальотів, мандрів, наймів, наритників, пачосів, обжинків, окулярів, охрестів, в'язів, оходів, штанів, шаравари́в, Бродів, Чернухів . . .*

2. Чистий пень (без ніякого закінчення) мають: **без закінч чоя.**

а) іменники чоловічого роду з наростком **-ин** у однині: міщанин — *міщан, селян, Галичан, християн, Татар, Болгар, яничар . . .*, але: Сербин — *Сербів*, мурин — *мурин*ів, хазяїн — *хазяїнів*, Русин — *Русинів . . .*; крім того, йменники, що визначають міру (при числівниках), можуть теж уживатись без закінчень: сім *день*, сто *раз*, п'ять *аршин*, сім *чоловік*, пара *чобіт*, кілька *год . . .*

б) майже всі йменники жіночого роду на **-а, -я** та майже всі йменники середнього роду: гора — *гір, кіз, панчіх, о́ліх, борін, сторін, доріг, бур* (буря), *задач, груш, барв, форм, вєрб . . . . .* — зо вставленими „**о**“, „**е**“ м'ж шелестівк.: *книжок, дощок, сьічок, чайок* (чайка), *копійок, сосон* (і *сосен*), *мітел, вовн* (війна), *попівен, картопель, сотень, кухонь, овець, церкóв, букóв, перстóв, дрокóв, крокóв, корогóв, відьóм, земéль, пісéнь . . .* наголос завжди на вставному **о, е:** церкóв, свічóк, пісéнь . . .); слово — *слів, дерев, гнізд, серць, телят, питань, лиць . . .* — з вставним „**о**“ або „**е**“: *вікон, ягняток, горщаток, пасем, полотен, кілець* (кільце), *явець*, (яйце); **жін., сер.**

в) іменники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками середнього й жіночого роду: лещата — *лещат* (порівн. горщата — горщат . . .), вила — *вил*, вуста — *вуст*, гусла — *гусел*, давильця — *давилець*, вінця — *вінець*, жабри — *жабер*, кóзла — *козел*, жорна — *жорен*, ясла — *ясел*, ясна — *ясен*, ворота — *воріт . . .*; обставини — *обставин* (порівн. підвалина — **plur. tant.**

підвалин), *розглядин*, *закладин*, *заговін*, *збоїн*, *запоїн*. *заручин*, *запросин* . . .; вечерниці — *вечерниць*, *м'ясниць*, *ножиць*, *помий* (помиї), *вій* (вії), *конопель*, *висівок*, *гін* (гони, ще: гонів), *віжок*, *ночов*, *круп*, *Яс* (Яси), *Атек*, *Черкас*, *Бендер*, *Карпат*, *Лубень* . . .

То чистий пень, то ***-ів*** мають: *з'їди* — *з'їд* (ззіди — ззід) і *з'їдів*, *кайдан* і *кайданів*, *лабет* і *лабетів* і інші.

-ей чол. 3. Закінчення ***-ей*** мають:

а) три йменники чолов. роду: гість — *гостей*, гріш — *грошей*, кінь — *коней*.

жін. б) іменники жіночого роду з шелестівкою в визвуці назив. відм. одн.: ніч — *ночей*, *печей*, *повістей*, *костей*, *роскошей*, *тіней*, *вдячностей*, *речей* . . .; із іменників м'якої відміни мають це закінчення: свиня, миша, воша — *свиней*, *мишей*, *вошей*; іменник *мати* — має зак. ***-ів***: *матерів*;

сер. в) з іменників середнього роду: око — *очей*, плече — *плечей* (і пліч), рідко: *вушей* (*вухо*), звичайно: *вух* . . . .

Plur. tant. г) уживані тільки у множині: груди — *грудей*, двері — *дверей*, діти — *дітей*, люде — *людей*, кури — *курей*, гуси — *гусей*, сіни — *сіней*, сани — *саней* (див. § 30_{3a}).

Давальний відмінок.

32. Усі йменники всіх родів мають закінчення ***-ам*** для твердих відмін та з м'яких і шелестівкових на ***-же***, ***-ч***, ***-ш***, ***-щ***, ***-жа***, ***-ча*** ***-ша***, ***-ща***, ***-че***, ***-же***, ***-ше***, ***-ще***, і ***-ям*** для інших: *чоловікам*, *тучам*, *ночам*, *гноїщам* . . ., *ковалям*, *косарям*. *матер'ям*, *тіням*, *обличчям*, *курям*, *гусям* . . .

Знахідний відмінок.

33. В іменників чоловічого роду, назв осіб, знахідн. відмінок множ. рівняється родовому множ.: бачив *ковалів*, витав *гостей* . . .

У всіх інших іменників усіх родів знахідн. множ. рівняється називн. відм. множ.: пасе *коні*, погнав *телята*, продав *гуси*, напував *воли*, жене *корови*, погодував *свині*, має дві *мами*, кохає свої *діти* . . .

Деколи на подобу чоловічих особових іменників появляється форма родового відмінка множ. у знахідн. відм. і в осіб жіночого роду: покликав *дівчат* (але й — дівчата), хустки на *молодиць* (але й на молодиці) . . .

Кличний відмінок.

34. Кличний відмінок усіх іменників усіх родів рівняється називному відм. множ,

але: *пан* — пани — *панове*!

Орудний відмінок.

35. Орудний відмінок має в тих самих випадках, що давальний множ. (див. § 32), закінчення ***-ами, -ями***: *чоловіками, тучами, ночами, тінями, обличчями* . . .

1. Та ще є закінчення ***-ми*** (без ***-а-***, ***-я-***), яке мають: **-ми**

а) оці йменники чолов. роду [§ $31_{3а}$]: *кіньми, гістьми, грішми* (грошами, грошима), і *чобітьми* (чоботами);

б) йменник жіночого роду: *свиньми* (§ $31_{3б}$);

в) іменники, що вживаються лише у множині: *грудьми, воротьми, дверми* (і дверима), *сіньми, курми, гусьми, дітьми, людьми.*

2. Крім того, є ще закінчення ***-ма*** [§ 37]: *очима,* **-ма** *плечима, вушима дверима* (див. вище), *грошима* (див. § $35_{1в}$).

Місцевий відмінок.

36. Місцевий відмінок має в таких самих випадках, як давальний множини (див. § 32)), закінчення ***-ах, -ях***: *на чоловіках, при коняхъ, телятах, тінях* . . .

Двійня.

37. Двійня, число для двох осіб, предметів . . . уживається: деколи в жіноч. й середн. роді в назівн. (знах.) відм. побічн множини, при чому не тільки при числівнику *два*, але й *три*, й *чотирі*: *дві корові* (й корови), *три мусі* (мухи), чотирі *слові* (і слова). В чоловічому роді її вживання обмежене до трьох слів і то тільки в назівн. відмінку: *вуса* (але й вуси), *повода* (але й поводи), *рукава* (але й рукави) див. § 30_1.

В кількох іменників стрічається ще закінчення орудн. відм. на *-ма*: *очима*, *плечима*, *дверима*, *грошима* (див. § 35_2).

Зразки відміни іменників.

1. Чоловічі йменники.

а) *Тверда відміна* б) *М'яка відміна*

-тверді шел., -о, -р (-ра) ***ь, -й, -р*** (-ря), ***-ьо, -ч, -ж, -ш***

Однина.

Наз.	сусід	дуб	мох	олень	край	ніж
Род.	сусід-**а**	дуб-**а**	мох-**у**	оден-**я**	кра-**ю**	нож-**а**
Дав.	сусід-**ові**	дуб-**ові**	мох-**ові**	олен-**еві**	кра-**єві**	нож-**еві**
Знах.	сусід-**а**	дуб-**а**	мох	олен-**я**	край	ніж
Кл.	сусід-**е**!	дуб-**е**!	мох-**у**!	олен-**ю**!	кра-**ю**!	нож-**у**!
Ор.	сусід-**ом**	дуб-**ом**	мох-**ом**	олен-**ем**	кра-**єм**	нож-**ем**
Місц.	в сусід-**і**	дуб-**і**	мох-**у**	олен-**і**	кра-**ї**, **-ю**	нож-**і**, **-у**

Множина.

Наз.	сусід-**и**	дуб-**и**	мох-**и**	олен-**і**	кра-**ї**	нож-**і**
Род.	сусід-**ів**	дуб-**ів**	мох-**ів**	олен-**ів**	кра-**їв**	нож-**ів**
Дав.	сусід-**ам**	дуб-**ам**	мох-**ам**	олен-**ям**	кра-**ям**	нож-**ам**
Знах.	сусід-**ів**	дуб-**и**	мох-**и**	олен-**і**	кра-**ї**	нож-**і**
Кл.	сусід-**и**!	дуб-**и**!	мох-**и**!	олен-**і**!	кра-**ї**!	нож-**і**!
Ор.	сусід-**ами**	дуб-**ами**	мох-**ами**	олен-**ями**	кра-**ями**	нож-**ами**
Місц.	в сусід-**ах**	дуб-**ах**	мох-**ах**	олен-**ях**	кра-**ях**	нож-**ах**

2. Середні йменники.

а) *Тверда відміна* **-о**

б) *М'яка відміна* **-е, -я**

Однина.

Наз.	колін-**о**	яблук-**о**	лик-**о**	лиц-**е**	віч-**е**	весілл-**я**
Род.	колін-**а**	яблук-**а**	лик-**а**	лиц-**я**	віч-**а**	весілл-**я**
Дав.	колін-**у**	яблук-**у**	лик-**у**	лиц-**ю**	віч-**у**	весілл-**ю**
Знах.	колін-**о**	яблук-**о**	лик-**о**	лиц-**е**	віч-**е**	весілл-**я**
Кл.	колін-**о**!	яблук-**о**!	лик-**о**!	лиц-**е**!	віч-**е**!	весілл-**я**!
Ор.	колін-**ом**	яблук-**ом**	лик-**ом**	лиц-**ем**	віч-**ем**	весілл-**ям**
Місц.	колін-**і**	яблуц-**і**	лик-**у**	лиц-**і**	віч-**і**(-**у**)	весілл-**ю**,(-***і***)

Множина.

Наз.	колін-**а**	яблук-**а**	лик-**а**	лиц-**я**	віч-**а**	весілл-**я**
Род.	колін	яблук	лик	лиць	віч	весіль
Дав.	колін-**ам**	яблук-**ам**	лик-**ам**	лиц-**ям**	віч-**ам**	весілл-**ям**
Знах.	колін **а**	яблук-**а**	лик-**а**	лиц **я**	віч-**а**	весілл-**я**
Кл.	колін-**а**!	яблук-**а**!	лик-**а**!	лиц **я**!	віч-**а**!	весілл-**я**!
Ор.	колін-**ами**	яблук-**ами**	лик-**ами**	лиц-**ями**	віч-**ами**	весілл-**ями**
Місц.	колін-**ах**	яблук-**ах**	лик-**ах**	лиц-**ях**	віч-**ах**	весілл-**ях**

в) *Іменники на* **-я, -а** (пень: **-ен-, -ат-**)

	Однина.			Множина.		
Наз.	ім'**я**	теля	лоша	імен-**а**	телят-**а**	лошат-**а**
Род.	імен-**и**	телят-**и**	лошат-**и**	імен	телят	лошат
Дав.	імен-**і**	телят-**і**	лошат-**і**	імен-**ам**	телят-**ам**	лошат-**ам**
Знах.	ім'**я**	теля	лоша	імен **а**	телят-**а**	лошат-**а**
Кл.	ім'**я**!	теля!	лоша!	імен **а**!	телят-**а**!	лошат-**а**!
Ор.	ім'**я-м**	теля-м	лоша-м	імен-**ами**	телят-**ами**	лошат-**ами**
Місц.	імен-**і**	телят-**і**	лошат **і**	імен **ах**	телят-**ах**	лошат **ах**

3. Жіночі йменники.

а) *Тверда відміна* **-а**

б) *М'яка відміна* **-я, -ча, -жа, -ша, -ща**

Однина.

Наз.	троянд-**а**	жінк-**а**	дин-**я**	ши-**я**	вдач-**а**
Род.	троянд-**и**	жінк-**и**	дин-**і**	ши-**ї**	вдач-**і**
Дав.	троянд-**і**	жінц-**і**	дин-**і**	ши-**ї**	вдач-**і**
Знах.	троянд **у**	жінк-**у**	дин-**ю**	ши **ю**	вдач **у**
Кл.	троянд-**о**!	жінк **о**!	дин-**е**!	ши **є**!	вдач-**е**!
Ор.	троянд-**ою**	жінк-**ою**	дин-**ею**	ши-**єю**	вдач **ею**
Місц.	троянд **і**	жінц-**і**	дин-**і**	ши **ї**	вдач **і**

	Множина.				
Наз.	троянд-**и**	жінк-**и**	дин-**і**	ши-**ї**	вдач-**і**
Род.	троянд	жінок	динь	ший	вдач
Дав.	троянд-**ам**	жінк-**ам**	дин-**ям**	ши-**ям**	вдач-**ам**
Знах.	троянд-**и**	жінк-**и**	дин-**і**	ши-**ї**	вдач-**і**
Кл.	троянд-**и**!	жінк-**и**!	дин-**і**!	ши-**ї**!	вдач-**і**!
Ор.	троянд-**ами**	жінк-**ами**	дин-**ями**	ши-**ями**	вдач-**ами**
Місц.	троянд-**ах**	жінк-**ах**	дин-**ях**	ши-**ях**	вдач-**ах**

в) *Йменники на*
шелест. (*тверд., —ь, помякш.*)

	Однина.			Множина.		
Наз.	повість	тінь	ніч	повіст-**і**	тін-**і**	ноч-**і**
Род.	повіст-**и**	тін-**и**	ноч-**и**	повіст-**ей**	тін-**ей**	ноч-**ей**
Дав.	повіст-**і**	тін-**і**	ноч-**і**	повіст-**ям**	тін-**ям**	ноч-**ам**
Знах.	повість	тінь	ніч	новіст-**і**	тін і	ноч-**і**
Кл.	повіст-**е**!	тін-**е**!	ноч-**е**!	повіст-**і**!	тін-**і**!	ноч-**і**!
Ор.	повіст-**ю**	тінн-**ю**	нічч-**ю**	повіст-**ями**	тін-**ями**	ноч-**ами**
Місц.	повіст-**і**	тін-**і**	ноч-**і**	повіст-**ях**	тін-**ях**	ноч-**ах**

Б) Прикметник.

ОДНИНА.

Називний відмінок.

39. Називний відмінок мав такі закінчення:

Чоловіч. рід	*Середн. рід*	*Жіноч. рід*
-ий	**-е**	**-а**
-ій (-ЇЙ)	**-є**	**-я**
-ів (-їв)	**-ове** [-еве, -єве]	**-ова** [-ева, -єва]
-ин	**-ине**	**-ина**

Приклади:

білий	біле	біла
гарячий	гаряче	гаряча
глибокий . . .	глибоке . . .	глибока . .
давній	давнє	давня
безкраїй . . .	безкрає . . .	безкрая . .
Шевченків	Шевченкове	Шевченкова
шевців	шевцеве	шевцева
Паліїв . . .	Паліеве . . .	Паліева . . .
жінчин	жінчине	жінчина
нянин . . .	нянине . . .	нянина . . .
ширший	ширше	ширша
найкращий . . .	найкраще . . .	найкраща . . .

Усі прикметники, що мають у назив. відмінку закінчення *-ий*, *-е*, *-а* (-ів, -ин), відміняються твердо (тверда відміна), ті ж, що мають *-ій* [-їй], *-є*, *-я* належать до м'якої відміни.

м'яка відміна

1. Прикметників м'якої відміни — себ-то, з закінченням на *-ій* [*-їй*], *-є* *-я* в назив. відмінку — не багато, й майже всі вони перед закінченням мають „н" із попередньою шелестівкою (за винятком одного: *синій*): *братній, вечірній, всесвітній, вчорашній, горішній, давній, долішній, домашній, житній, завтрішній, задній, задорожній* (придорожній . . .), *західній* (частіш: західний), *колишній, кутній, літній, могутній, нагірній, народній, нинішній, останній, передній, пізній, порожній, ранній, (в)ранішній, середній, справжній, стародавній, східній* (частіш: східний), *тамошній, теперішній, тодішній, торішній, тутешній* і небагато інших; також рідше вживані: *орлій* (орлячий, вірлячий, орлиний), *песій* (песячий), *козій* (козячий) і займенник *їхній* та числівник *третій*. Сюди ж відносяться й такі, як: *безкраїй, довговій, довгошиїй* . . .

другий ступінь

2. Другий ступінь прикметників твориться через додаток до пня прикметника наростка *-іш-* або *-ш-*: *бі-*

ліший, старіший, старший, скоріший, скорший . . . [див. § 14_3, § 73_{31}].

третій ступінь

3. Третій ступінь твориться через додаток до форми другого ступня приростка ***най-***: *найбіліший, найстарший* . . . (не — самий біліший . . .[1]).

Увага. Всі родові, числові й відмінкові зміни прикметника відносяться до всіх ступнів порівняння.

прикм. йменн.

4. Прикметникові йменники, як от: *скарбівничий, карбівничий, будівничий, лютий, подорожній* . . ., *молода, Кобринська* . . ., *Рівне, возове, мостове, придане* . . . відміняються як звичайні прикметники, але власні ймена (прізвища) чолов. р. з прикметниковим закінченням **-ів (-їв)** лише у множині (крім називного) збер гають прикметникові закінчення, в однині ж у чоловіч. роді тільки в орудному відмінкові (й там проскакує закінч. імен.), в жіноч. роді скрізь відм. як прикметник., а в інших відмінюються, як іменники.

Без зак. -ий

5. Без закінчення **-ий** у чоловіч. роді (тоб-то, в іменниковій формі) вживаються такі прикметники: *винен, варт, годен, готов, ласкав, повен, повинен, певен, рад* і займенник *всяк і сам* [в поезії ще: *велик, дрібен, дивен, жив, здоров, молод, немощен, недуж, стар, щаслив, ясен*]. Вживаютьея вони тільки в назывн. відмінкові одн. чол. роду і завжди можуть замінятись формами **-ий**: ***повен*** *рот води — повний рот води*; ніякої ріжниці в їх уживанню з повними формами немає.

Родовий відмінок.

40. Родовий відмінок має в чоловіч. й сер. р. закінч.: (тверде) **-ого**, (м'яке) **-ього** (-його), у жіноч. р. (тверде) **-ої**, (м'яке) **-ьої** (-йої)

[1]) Також не слід уживати другого ступня, замісць третього, під упливом московської мови, де форми на *-ший, -ейший* служать для відзначування 3-го ступня: „высшая школа, святейший синод . . .“; українською мовою можна сказати лише: „*найвища школа, найчистіша справа* . . .“. *ОС.*

Приклади:	білого	білої
	гарячого	гарячої . .
	давнього	давньої
	безкрайого . .	безкрайої . .
	Шевченкового	Шевченкової
	шевцевого	шевцевої
	Палієвого . . .	Палієвої . . .
	жінчиного	жінчиної
	няниного . .	няниної . . .
	ширшого	ширшої
	найкращого	найкращої
	(але: Глібова)	(Глібової)

Давальний відмінок.

41. Давальний відмінок має в чоловіч. й середн. роді закінч.: (тверде) **-ому,** (м'яке) **-ьому** (**-йому**), в жін. роді: **-ій** (**-їй**).

Приклади:	білому	білій
	гарячому . . .	гарячій . . .
	давньому	давній
	безкрайому . . .	безкраїй . . .
	Шевченковому	Шевченковій
	шевцевому	шевцевій
	Палієвому . . .	Палієвій . . .
	жінчиному	жінчиній
	няниному . . .	няниній . . .
	ширшому	ширшій
	найкращому	найкращій
	(але: Глібову)	(Глібовій)

Знахідний відмінок.

42. Знахідний відмінок має такі форми:

	Чоловіч. р.	*Середн. р.*	*Жіноч. р.*
	як називний або родовий (по йменникові)	як називний	(тверде)-**у** (м'яке)-**ю**
Приклади:	[бачу] гарного (хлопця коня), білий (стовп) (Глібова)	біле (небо)	білу (церкву) безкраю (далечінь) . .

Кличний відмінок.

43. Кличний відмінок рівняється називн. відмінкові:

(чоловіче) добрий! безмежне (море) сестро (мила)!
(Глібів!) (Глібова!)

Орудний відмінок.

44. Орудний відмінок має закінчення:

	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*
	(тверде) **-им**, (м'яке) **-ім**, (**-їм**)		(тверде) **-ою**, (м'яке) **-ьою**, (**-йою**)
Приклади:	білим		білою
	гарячим . . .		гарячою . . .
	давнім		давньою
	безкраїм . . .		безкрайою . . .
	Шевченковим		Шевченковою
	шевцевим . . .		шевцевою . . .
	(Глібовим, а то й Глібовом)		(Глібовою)

Місцевий відмінок.

45. Місцевий відмінок кінчається в:

	Чолов. р.	*Серед. р.*	*Жіноч. р.*
	(тв.) **-ім, -ому**, (м'як.) **-ьому**, (**-їм, -йому**)		**-ій** (**-їй**)
Приклади:	на білім, білому		на білій
	„ гарячім, гарячому . . .		„ гарячій . . .
	„ давнім, давньому		„ давній
	„ безкраїм, безкрайому . . .		„ безкраїй . . .
	„ Шевченковім, Шевченковому		„ Шевченковій
	„ шевцевім, шевцевому		„ шевцевій
	„ (на Глібові, Глібову)		„ (Глібовій)

МНОЖИНА.

46. Множина не відріжняє в українській мові родів. Усі форми для всіх трьох родів однакові.

Називний відм. (і клич.) **-і** (**-ї**)

Родовий „ (тверд.) **-их**, (мняк.) **-іх** (**-їх**)

Давальний „ „ **-им**, „ **-ім** (**-їм**)

Знахідний „ в чоловічому роді рівняється родовому або називному (по йменникові), в сер. і жін. — називному

Орудний „ (тверд.) **-ими**, (м'як.) **-іми** (**-їми**)

Місцевий „ „ **-их** „ **-іх** (**-їх**)

Приклади:

Називн.: білі (прапори, полотна, берези), гарячі (дні, обличчя, груди), давні (часи, нещастя, події), безкраї (степи, моря, дороги), Шевченкові (твори, переконання, думи), шевцеві (сини, шила, руки)[1]), (але Глібови)[2])

Родов. білих (прапорів, полотен, беріз), гарячих (днів, облич, грудей), давніх (часів, нещасть, подій), безкраїх (степів, морей, доріг), Шевченкових (творів, переконань, дум), шевцевих (синів, шил, рук), (Глібових)

Давальн.: білим (прапорам, полотнам, березам), гарячим (дням, обличчям, грудям), давнім (часам, нещастям, подіям), безкраїм (степам, морям, дорогам). Шевченковим (творам, переконанням, думам), шевцевим (синам, шилам, рукам), (Глібовим)

[1]) У присвійних прикметниках із наростками **-ів** (**-їв**), **-ин** у називному відм. множини найдете ще деколи й закінчення **-и**: *Шевченкови твори, шевцеви руки, Палієви страждання, нянини* казки, *жінчини примхи* . . ., та ліпше тих форм не вживати.

[2]) Наприклад, *Глібови* (родина Глібових) *виїхали за кордон*; коли ж уживається як прикметник у присвійному значінню, то може мати й закінчення **-і**: *Глібові діти виїхали за кордон*, як і в однині тоді матиме звичайні прикметникові закінчення: *„Я не знаю ні Глібова* (імен.), *ні Глібового* (прикметн.) *сина"*. Власне, це останнє утворене від слова „Гліб", і первісна конструкція речення могла бути лише така: *„Я не знаю ні Гліба, ні Глібового сина"*. Тепер же такі прикметникові форми як *„Глібові"* (діти), *Глібового* (сина) однаково можуть ситись і до *„Гліб"*, і до *„Глібів"* (прізвище).

Знах.: *(бачу)* білі (коні, прапори, полотна, берези), але — білих (людей), гарячі (коліри, обличчя, жінки), але — гарячих (людей), давні (лиха . . .) але — давніх людей і т. д.

Орудн.: білими (прапорами), гарячими, давніми, безкраїми, Шевченковими

Місцев.: на білих (полотнах), гарячих, давніх, безкраїх, Шевченкових

Зразки відміни прикметників.

47. а) *Тверда відміна* **-ий, -а, -е**

б) *М'яка відміна* **-ій**, [-їй], **-я, -є**

ОДНИНА

	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*	*Чол. р.*	*Сер. р.*	*Жін. р.*
Називн.	гарн-**ий**	гарн-**е**	гарн-**а**	син-**ій**	син-**є**	син-**я**
Родов.	гарн-**ого**		гарн-**ої**	син-**ього**		син-**ьої**
Давальн.	гарн-**ому**		гарн-**ій**	син-**ьому**		син **ій**
Знах.	= род. або назив.	= наз.	гарн-**у**	= род. або назив.	= наз.	син-**ю**
Кличн.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив
Орудн.	гарн-**им**		гарн-**ою**	син-**ім**		син-**ьою**
Місц.	гарн-**ім, -ому**		гарн-**ій**	син-**ім, -ьому**		син-**ій**

МНОЖИНА

	на всі три роди	*на всі три роди*
Називн.	гарн-**і**	син-**і**
Родов.	гарн-**их**	син-**іх**
Давальн.	гарн-**им**	син-**ім**
Знах.	= род. або назив. = назив.	= род. або назив. = назив. = наз.
Кличн.	= називн.	= називн.
Орудн.	гарн-**ими**	син **іми**
Місц.	гарн-**их**	син **іх**

В) ЗАЙМЕННИК.

Особовий і зворотний займенник.

Особовий, зворотний

ОДНИНА

48.

	1 ос.	2 ос.	~ся	3 ос.		
				Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*
Наз.	я	ти		він	воно	вона
Род.	мене	тебе	себе	його		її
Дав.	мені	тобі	собі	йому		їй
Знах.	мене	тебе	себе	його		її
Орудн.	мною	тобою	собою	ним		нею
Місц.	на мені	на тобі	на собі	на нім, ньому		на ній

МНОЖИНА

	1 ос.	2 ос.	3 ос.
			на всі три роди
Наз.	ми	ви	вони
Род.	нас	вас	їх
Дав.	нам	вам	їм
Знах.	нас	вас	їх
Орудн.	нами	вами	ними
Місц.	на нас	на вас	на них

З прийменниками форми 3 особи займ. особового в род. і знах. відм. вживаються переважно з ***н:*** до *нього*, на *неї*, до *них*, за *них* [пишуть і: до *його*, до *їх*, за *їх*].

Присвойні займенники.

Присвойн.

49.

	Однина			Множина
	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*	*на всі роди*
Наз.	мій	мов	моя	мої
Род.	мого (мойого)		моєї	моїх
Дав.	мому (мойому)		моїй	моїм
Знах.	= наз. або = наз. род.		мою	чол. р. = род. або назив.; сер., жін. = назив.
Орудн.	моїм		моєю	моїми
Місц.	на моїм		на моїй	на моїх

Так само відміняються: ***твій, свій.***

Наш, ваш, їхній відміняються як прикметники: нашого, нашому (тверд.) . . . на їхньому . . . (м'як.).

Указові

Указові займенники.

Той

50. а) ***Той***

	Однина			Множина
	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*	*на всі роди*
Наз.	той	те	та	ті
Род.	того		тої, тієї	тих
Дав.	тому		тій	тим
Знах.	=наз. або =наз. род.		ту	чол. р. = род. або назив.; сер. і жін. = назив.
Оруд.	тим		тою, тією	тими
Місц.	на тім, тому		на тій	на тих

Так само відміняється: ***отой, тамтой.***

Цей

б) ***Цей***

	Однина			Множина
	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*	*на всі роди*
Наз.	цей	це	ця	ці
Род.	цього		цеї, цієї	цих
Дав.	цьому		цій	цим
Знах.	=род. або =наз. наз.	цю		чол. р. = наз. або род.; сер., жін. = наз.
Оруд.	цим		цею, цією	цими
Місц.	на цім, цьому		на цій	на цих

Так само відміняється: ***сей, оцей***

Питайні

Питайні займенники.

Хто, що

51. а) ***Хто, що***

Наз.	хто	що
Род.	кого	чого
Дав.	кому	чому
Знах.	кого	що
Оруд.	ким	чим
Місц.	на кім, кому	на чім, чому

б) ***Чий***

	Однина			Множина	Чий
	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*	*на всі роди*	
Наз.	чий	чиє	чия	чиї	
Род.	чийого		чиєї	чиїх	
Дав.	чийому		чиїй	чиїм	
Знах.	= наз. або = наз. род.		чию	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.	
Оруд.	чиїм		чиєю	чиїми	
Місц.	на чиїм, чийому		на чиїй	на чиїх	

Невизначені займенники.

Невизнач.

52. ***Увесь***

	Однина			Множина
	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*	*на всі роди*
Наз.	увесь	усе	уся	усі
Род.	усього		усеї, всієї	усіх
Дав.	усьому		усій	усім
Знах.	наз. або = наз. род.		усю	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.
Оруд.	усім		усією, всією	усіма (всіми)
Місц.	на всім, усьому		на всій	на всіх

Про чергування *в* — *у* див. § 10$_1$.

53. Займенник: ***самий***, як і всі інші з прикметниковими закінченнями (*який*, *котрий*, *кожний*, *інший*, *всякий*, *інакший*, *всенький*, *вісякий*) і ***кожен***, ***жаден*** відміняються як прикметники: самого, самої, самі..., кожного, жадному ...

самий, кожен, жаден. прикм. займ.

Так само й займенник ***сам***, але в наз. множини можуть бути форми: *самі* й *сами*.

сам

54. Зложені займенники відмінюються лише в одній частині:

Зложені займ.

хтось — когось, комусь, кимсь (кимось), на кімсь (кімось), на комусь

щось — чогось, чомусь, чимсь (чимось), на чімсь (чімось)

чийсь, чиясь, чиясь — чийогось, чиєїсь, чиїмсь (чиїмось) ...

котрийсь, котресь, котрась — котрогось, котромусь ...

якийсь, якесь, якась — якогось, якоїсь; якомусь, якійсь

якимсь (якимось), якісь, якихсь, якимись, на якихсь (якихось) . . .

де-хто — де-кого, де-кому, де-ким, на де-кім, або де на кім (кому)

де-що — де-чого, де чому, де-чим, на де-чім або де на чім (чому) . . .

де-чий, де-чиє, де-чия — де-чийого, де-чиєї; де-чиїм, де-чиєю; на де-чиїх або де на чиїх . . .

де-котрий, де-котре, де-котра — де котрого, де-котрої; де-котрих, на де-котрих або де на котрих . . .

де-який — де-якого, де-якою, де-яким . . .

ніхто — нікого, нікому, ніким, на нікім (нікому) або ні на кім . . .

ніщо — нічого, нічому, нічим, на нічім або ні на чому . .

ніякий, ніяке, ніяка — ніякого, ніякому, ніякій; на ніякім або ні на якій . . .

нічий, нічиє, нічия — нічийого, нічиєї, на нічиїх або ні на чиїх . . .

що-будь — чого будь, чому-будь . . .

хто-небудь — кого небудь, кому небудь . . .

З прийменником: з де кого або де з кого, на декого або де на кого . . .

Г) ЧИСЛІВНИК.

Головні числ.

Головні числівники.

55. а) ***Один***

Один.

	Однина			Множина
	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*	*на всі роди*
Наз.	один	одно (одне)	одна́	одні
Род.	одного		одної, однієї	одних
Дав.	одному		одній	одним
Знах.	= наз. або = назив. род		одну	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.
Орудн.	одним		одною, однією	одними
Місц.	на однім, одному		на одній	на одних

	б) ***Два***		в) ***Три***	г) ***Чотирі***
	Чол. і сер. р.	*Жін. р.*		
Наз.	два	дві	три	чотирі
Род.	двох		трьох	чотирьох
Дав.	двом		трьом	чотирьом
Знах.	чол. р. = наз. або род.; жін. і сер. р. = наз.		= наз. або род.	= наз. або род.
Оруд.	двома		трьома	чотирма
Місц.	на двох		на трьох	на чотирьох

два, три, чотирі

	ґ) ***П'ять***	д) ***Шість***	е) ***Сім***	є) ***Вісім***
Наз	п'ять	шість	сім	вісім
Род.	п'ятьох	шістьох	сімох	вісьмох
Дав.	п'ятьом	шістьом	сімом	вісьмом
Знах.	чол. рід. = називн. або родов.; жін. і сер. род = наз.			
Оруд.	п'ятьма	шістьма	сімома (сімма)	вісьмома (вісімма)
Місц.	на п'ятьох	на шістьох	на сімох	на вісьмох

п'ять, шість, сім, вісім

Так відмінюються числівники: *дев'ять, десять, одинадцять . . . двадцять . . .* до *дев'ятдесять дев'ять*, але іноді вживаються в числівниках, починаючи від *п'ять*, і старіші форми на на *-и* для род., даваль. й місцев. відмінків: *нема* й ***сімох*** *карбованців — нема* й ***семи*** *карбованців*; *приглядаюсь* ***пятьом*** *карбованцям —* ***пяти*** *карбованцям*, *із* ***сімдесятьох*** *душ —* *із* ***сімдесяти*** *душ*. Та переважно вживаються перші форми, а в орудному відмінкові інакших і бути не може.

ж) ***Зложені числівники:***

Зложені числ.

одинадцять
дванадцять — двадцять — двісті
тринадцять — тридцять — триста
чотирнадцять — (сорок) — *чотириста*
п'ятнадцять — п'ятдесять — п'ятьсот
шіснадцять — шістдесять — шістсот
сімнадцять — сімдесять — сімсот
вісімнадцять — вісімдесять — вісімсот

дев'ятнадцять — *дев'ятдесять* (про *дев'яносто* див з) — *дев'ятьсот*

кільканадцять — *кількадесять* і т. д. — відміняються тільки в останній їх частині: *п'ятдесятьох, сімдесятьом, вісімдесятьма* . . . (про двісті, триста, див. и).

сорок, дев'яносто, сто

з) *Сорок, дев'яносто, сто* мають тільки форми: *сорока, дев'яноста, ста*. Від „сто" подибується оруд.: *„стома"*;

двісті, триста

и) *Двісті, триста . . . дев'ятьсот* рідко коли роспадаються: (двох сот, п'яти сот . . .), а звичайно лишаються невідмінними: *„з п'ятьсот карбованцями"* (а не з п'ятьма сот карбованями);

скільки, стільки, багато

й) *Скільки, стільки, багато* відмінюються як „два": *скількох, скільком* . . .;

Двійня

Увага: При числівниках: *два, три, чотирі* іменники жін. й серед. роду можуть уживатися із спеціяльним закінченням (колишньої двійні): *дві сестрі* (сестри), *дві сосні* (сосни), *три книзі* (книги), чотирі *мусі* (мухи), *три бочці* (бочки), *дві відрі* (два відра), *три яблуці* (яблука), *чотирі вікні* (вікна) . . . див. § 37.

Порядкові

Порядкові числівники.

56.

1. перший	30. тридцятий
2. другий	40. сороковий
3. третій	50. п'ятдесятий
4. четвертий	60. шісдесятий
5. п'ятий	70. сімдесятий
6. шостий	80. вісімдесятий
7. сьомий	90. дев'ятдесятий і дев'яностий
8. восьмий	
9. дев'ятий	100. сотий
10. десятий	200. двосотий
11. одинадцятий	300. трисотий
12. дванадцятий	1000. тисячний
20. двадцятий	1000000. мільйоновий

Всі вони відміняються, як прикметники: першого, третьої . . .

Збірні числівники.

Збірні

57.

обидва, обидві	дев'ятеро
обоє	десятеро
двоє	одинадцятеро
троє	дванадцятеро
четверо	двадцятеро
п'ятеро	двадцять четверо, рідше: двадцятеро четверо
шестеро	тридцять семеро, рідше: тридцятеро семеро
семеро	
восьмеро	

Вони не відміняються, але для *обидва*, *обоє*, *двоє* формами непрямих відмінків служать „*обом*“, „*обома*“, „*обоє*“ (від маловживаного „оба“) . . ., *двом*, *двома* . . . від „два“.

Г) ДІЄСЛОВО.

Дійсний спосіб.

Тепер. і майбут. час

58. 1. Теперішній і майбутній (доконаний) час. В відміні дієслова в теперішньому (майбутньому) часі є три групи:

а) Перша група має в третій особі однини закінч. **-е** (після голосівок **-є**), у третій множини **-уть** після голосівок **-ють**) — коротко, це $^{е}/_{у}$ ($^{є}/_{ю}$) група;

б) Друга має в третій ос. одн. закінч. **-ить** (після голосівок **-їть**), у 3 ос. множ. **-ать**, або **-ять** коротко: $^{и}/_{а}$ ($^{ї}/_{я}$) група. Ось вони:

1 і 2 групи

		1 група $^{е}/_{у}$, $^{є}/_{ю}$	2 група $^{и}/_{а}$, $^{ї}/_{я}$
Одн.	1 ос.	**-у** (**-ю**)	**-у**, **-ю**
	2 „	**-еш** (**-єш**)	**-иш** (**-їш**)
	3 „	**-е** (**-є**)	**-ить** (**-їть**)
Множ.	1 „	**-емо** (**-ємо**)	**-имо** (**-їмо**)
	2 „	**-ете** (**-єте**)	**-ите** (**-їте**)
	3 „	**-уть** (**-ють**)	**-ать**, **-ять**

Приклади:	беру	купую	хвалю	біжу	гою
	береш	купуєш	хвалиш	біжиш	гоїш
	бере	купує	хвалить	біжить	гоїть
	беремо	купуємо	хвалимо	біжимо	гоїмо
	берете	купуєте	хвалите	біжите	гоїте
	беруть	купують	хвалять	біжать	гоять

Третя група в) До третьої групи належать чотирі дієслова: *їсти, бути, дати* (відпо)*вісти*: вони мають особливі форми в теперішньому часі (перші) і майбутньому (другі);

Одн.	1 ос.	їм	(єсьм)	дам	(відпо) вім
	2 „	їси	(єси)	даси	(відпо) віси
	3 „	їсть	(єсть), є	дасть	(відпо) вість
Множ.	1 „	їмо	(єсьмо)	дамо	(відпо) вімо
	2 „	їсте	(єсте)	дасте	(відпо) вісте
	3 „	їдять	суть	дадуть	(відпо) відять

Форми *єсьм, єси* й т. д. загинули, лишились тільки форми 3 ос. *є* і *суть*. Де хто вживає „*є*“ скрізь, в обох числ.

-ає — -а **Уваги.** 1. В 3 особі одн. в дієсловах 1 групи ($^{е}/_{у}$) *є* після *а-* (*я*) може (звичайно в поезії) зникати: *біга, сміха, пита, гуля, розмовля, балака, набалака* . . . Але у прозовій книжній мові ці форми не вживаються.

-е — -ить 2. Змішувати групи (I й II) дієслів не можна, і не можна вживати таких форм, як: купе, любе, носе, возе . . ., а тільки: *купить, любить, носить . . . носять, люблять, куплять* (не — носють . . .) . . . *носимо, возимо* . . . (не носемо . . .) . . .

-ем — -им 3. У 1 ос. множ. зрідка вживається й форма на **-ем, -им**: *берем, ходим, носим* . . .

-еться 4. У дієсловах із **-ся** в 3 ос. одн. 1 групи **-ть не** відкидається: бере — *береться*, знає — *знається* (див. § 14_6).

-кти, -гти 5. Дієслова 1 групи на ***-кти, -гти*** переміняють у всіх особах однини і множини, отже й у 1 ос. одн. і 3 ос. множ *к, г* на **ч, зс:** пекти — *печу, печуть*, могти — *можу, можуть*, див. § 20_3.

6. У другій групі дієслова на ***-дити, -тити, -сити, -зити*** в 1 ос. одн. м'якшать ***д*** на ***дж*** (ходити — *ходжу*, не — ходю), ***т*** на ***ч*** (тратити — *трачу*, не — тратю), ***с*** на ***ш*** (носити — *ношу*, не — носю), ***з*** на ***ж*** (возити — *вожу*, не — возю), ***ст*** на ***щ*** (хрестити — — *хрещу*, не хрестю), ***зд*** на ***ждж*** (їздити — *їжджу*, не — їздю), див. ще § 20_2. -дити, -тити, -сити, -зити

7. В тій самій групі дієслова на ***-пити, -бити, -мити, -вити*** (з губним визвуком пня) мають „***л***" не тільки перед закінченням 1 ос. одн., але й у 3 ос. множ: -пити, -бити, -мити, -вити

купити — *куплю, куплять* (не — купять)
любити — *люблю, люблять* (не любять)
ламати — *ламлю, ламлять* (не ламють)
ловити — *ловлю, ловлять* (не ловять). див. § 22_{16}.

2. Минулий час.

59. Минулий час має такі закінчення:

	Чол. р.	*Сер. р.*	*Жін. р.*	*Всі роди*
Одн.	**-в**	**-ло**	**-ла**	Множ. **-ли**

Приклади: спати — *спав, спало, спала, спали*; колоти — *колов, кололо, кололa, кололи* . . .

Але після шелестівок зак. в чол. роді зникає: гребти — *гріб* (гребла), пасти — *пас* (пасла), утекти — *утік* (утекла), стригти — *стриг* (стригла) . . .

3. Давноминулий час.

60. Давноминулий час є сполучення форми минулого часу дієслова з такою ж формою помічного дієслова „*бути*": *я ходив був, я робила була, вони поїхали були* . . .

4. Майбутній зложений час (недоконаний).

61. 1. Форма майбутнього часу складається з дієменника (infinitiv) та теперішнього часу помічного дієслова „*мати*": ***му, меш, ме, мем(о), мете, муть.*** Ці останні форми зовсім зрослися з дієменником і відчуваються так, наче б були просто закінченнями майбутнього часу (тим то й пишуться сукупно з дієменником, див. § 70). -му, -меш, -ме

1 ос. од.	співатиму	ходитиму	перебиратимусь
2 „ „	співатимеш	ходитимеш	перебиратимешся
3 „ „	співатиме	ходитиме	перебиратиметься
1 „ мн.	співатимем(о)	ходитимем(о)	перебиратимемось
2 „ „	співатимете	ходитимете	перебиратиметесь
3 „ „	співатимуть	ходитимуть	перебиратимуться

2. Крім цеї форми, вживається форма з дієменника та майбутнього часу дієслова „*бути*“:

буду, будеш, буде

1 ос. од. ходити буду й буду ходити
2 „ „ робити будеш і будеш робити
3 „ „ їсти буде й буде їсти й т. д.

3. В обох цих формах майбутнього часу дієменник береться лише недоконаний: робити – *робитиму, буду робити*; але зробити — *зроблю* . . .

Наказовий (вольовий) спосіб.

62. Наказовий спосіб має такі форми:

	1 *група*	2 *група*	3 *група*
1 ос. одн.	—	—	—
2 „ „	*-и́*	*-ь*	*-ї*
3 „ „	(*нехай* + тепер. або майбутн. ч. дієслова у 3 ос. одн.)		
1 „ мн	*-їм*	*-ьмо*	*-мо*	*-їмо*
2 „ „	*-їть*	*-ьте*	*-те*	*-їте*
3 „ „	(*нехай* + тепер. або майбутн. ч. дієсл. у 3. ос. множ.)		

Приклади:

2 ос. одн.	несй́	стань	ріж	дай
	робй́	винось	сип	купуй
3 „ „	нехай несе	стане	ріже	дає
	„ робить	виносить	сипле	купує
1 „ множ.	несім	станьмо	ріжмо	даймо
	робім	виносьмо	сипмо	купуймо
2 „ „	несіть	станьте	ріжте	дайте
	робіть	виносьте	сипте	купуйте
3 „ „	нехай несуть	стануть	ріжуть	дають
	„ роблять	виносять	сиплють	купують

Виходить, що всі форми йдуть за 2 ос. одн перша група, з наголошеним **-й** (*несй*), має **-ім, -іть** (*несім, несіть*); друга з пом'якшеною шелестівкою (*стань*) — **-ьмо, -ьте** (*станьмо, станьте*) або з твердою (*сип, ріж*) — **-мо, -те** (*сипмо, сипте*); третя група після голосівкового пня — **-й** (*дай*), **-ймо, -йте** (*даймо, дайте*).

Третя особа мн. й одн. заступається формою 3 ос. тепер. (майбутн.) часу з додатком: *нехай*.

Уваги. 1. Про форми наказового способу пнів на *к, г*: *печи, печім, печіть*; *берегти, бережім, бережіть*, див. § 20$_3$. **пні на к, г**

2. У 1 особі множ. в першій групі (де *й* наголошене: *несй*) може бути ще закінчення **-мо**: *берімо, несімо* . . .; у другій особі в поезії відома в цій групі форма на **-те**; *беріте, носіте* . . ., та в книжній мові ця форма не вживається. **-імо, -іте**

3. З прийменниками де-які дієслова першої групи переносять наголос із закінчення на пень, при чому **-и** та **-і** випадають, і дієслово переходить у другу групу: несй, несім — *принось, приносьмо*, держй — *придерж*, ходй — *приходь*, води — *приведь* . . . **Спричостн. дієслова -мо, -те**

Можливий спосіб.

63. Можливий спосіб має два часи: теперішній і минулий. **Тепер. час**

1. Теперішній час можливого способу складається з форм минулого часу дієслова з часточкою **би (б)**: ходив — *ходив би*, пішов — *пішов би*, ішов — *ішов би, ішли б, ходили б* . . .

Цих форм уживаємо для всіх часів (теперішнього, минулого, майбутнього): *Чом ти не тишеш із нама? — Та я **б** і **писав**, та нема олівця* [теп.]. *Чом ти вчора не написав листа? Та я **б** і **написав**, та ніколи було* (краще сказати тут: *Та я **був би** й написав, та ніколи було*) — [минул.]. *Чи прийдеш завтра до нас? Та я б **завтра** і прийшов до вас, та, мабудь, не пустять* . . . [майб.][1]).

[1]) Усе це залежить від слів: *учора, завтра*, які надають властиво значіння часові. Ред.

Минулий час

2. Минулий час можливого способу творить теперішній час можливого способу (див. під 1) у сполуці з минулим часом помічного дієслова „*бути*“ (*був би, була б . . .*): ходив – *ходив би — був би ходив*, пішов – *пішов би — був би пішов*, ішов – *ішов би — був би йшов, була б ішла, були б ішли . . .*

Цих останніх форм уживають для минулого часу в більшості з відтінком давноминулости: «*Як би знала — до схід сонця була б утопила*».

Доконаність — недоконаність.

64. Головніші засоби творення доконаних форм дієслівних (перфективних, форм „совершенного вида“) — це приростки, наростки (про наростки дієслова див. § 74) й наголос. Власне, все це елементи словотворчі, бо з ними, чи без них, змінюється й реальне (словарне) значіння слів; а проте вони вносять ще й чисто граматичну зміну у слова, а саме — надають дієсловам недоконаної (протягової, чи наворотової) форми значіння доконаности (закінчености, раптовости).

Приростки

1. Приростки:

питати (питав — минул. ч., питаю — теп. час, питатиму — майбутн. ч.) — ***спитати***, ***напитати***, ***роспитати***, ***запитати*** (спитав — минул., спитаю — майб. ч. доконаний)

гнати (жену, гнав, гнатиму) — ***розігнати***, ***вигнати***, ***погнати***, ***увігнати***, ***нагнати*** . . . (розігнав, розжену . . .).

жовтіти (жовтію, жовтів, жовтітиму) — ***пожовтіти***, ***зажовтіти*** . . . (пожовтів, пожовтію . . .).

Зате наростки, особливо ж нарост о к: **-а-**, **-ува-** (**-юва-**), такі форми дієслова, вже спринростковані (див. далі), перетворюють ізнов на недоконані (не відкидаючи наростка), і то наворотові:

напитати — *напитувати* (порівн.: напитаю — напитую)

розігнати — *розгонювати*, і далі

робити ***виробляти*** *виробляювати*

*пилити — **над**пилити — надпилювати*
*писати — **під**писати — підписувати*
*морочити — **об**морочити — обморочувати*
*смалити — **про**смалити — просмалювати*
*рвати — **по**рвати — поривати . . .*

2. Наростки: **Наростки**

грюкати (грюкаю, грюкав, грюкатиму) — *грюк**ну**ти* (грюкнув, грюкну),

повертати (повертаю, повертав, повертатиму) — *повер**ну**ти* (повернув, поверну),

стукати (стукаю, стукав, стукатиму) — *стук**ну**ти*, *стук**ону**ти* (стукнув, стукну, стуконув, стукону) . .

3. Наголос: **Наголос**

а) *висип**а**ти — вис**и**пати*
*роскид**а**ти — роск**и**дати*
*перетик**а**ти — перет**и**кати*
*задих**а**тись — задих**а**тись*
*вистриб**а**ти — вистриб**а**ти*
*вистин**а**ти — вистин**а**ти*
*здиб**а**ти — здиб**а**ти*
*збіг**а**ти — збіг**а**ти . . .*

б) *зв**о**зити — зв**о**зити*
*перен**о**сити — перен**о**сити*
*відв**о**дити — відв**о**дити*
*сх**о**дити — сх**о**дити . . .*

в) *пізна**ю*** (пізнавати) — *пізна**ю*** (пізнати)
*загра**ю*** (загравати) — *загра**ю*** (заграти)
*вигра**ю*** — *вигра**ю*** . . .

У всіх цих випадках треба наголос відзначувати на письмі, коли з самого контексту не ясно, котра з двох форм в не думці, чи, наприкл.: *„Ой, здиба**є**ться сива голубонька та з сивими соколами“*, чи *„Ой, здиба**є**ться сива голубонька та з сивими соколами“*.

З перетвором одної форми дієслова в другу, напр., недоконаної наворотової з протягової чи доконаної,

в'яжеться часто перезвук, себ-то, перем'іна одної голосівки на другу, напр., *плести — заплітати, мерти — умирати, скочити : скакати*, див. §§ 6_6, 5_1, 1_{16}.

Дієменник.

65. Дієменник має закінчення **-ти** (ся), який додається до кореня, або до пня (після наростка):

а) *грібти, скубти, сопти* (сопіти), *хропти* (хропіти), *плавти, ревти* (і ревіти) . . .

б) *пести, вести, плести* (плету), *красти* . . .

в) *бігти, берегти, запрягти, лягти, могти, тягти* (тягну), *стерегти, стригти, волокти, пекти, товкти, сікти* . . .

г) *мерти, жерти, терти, перти, дерти.*

ґ) *ходити, носити, спати, хотіти, панувати, гріпся* (грітись), *братися* (братись), *лляти* (і лити) . . .

-ти, -ть 1. Скорочувати закінчення дієменника ***-ти*** на ***-ть*** у книжній мові (в поетичній уживається) — не треба.

-гти — -кти 2. Треба звернути увагу на те, що групи ***-гти, -кти*** в українській мові зали́шаються, й на ***-чи*** не переходять: пекти, могти, а не — як на Поділлі: печи [моск. печь], мочи [моск. мочь].

Дієприкметники діяльного стану.

66. 1. Дієприкметник теперішнього часу діяльного стану є у стані зникнення. Вживані дієслівні форми на **-чий, -че, -ча**, власне, вже прикметники, почасти народнього, почасти книжного походження: *гарячий, пекучий, біжучий* (час, а не — кінь, наприклад), *нестерпучий, шипучий* . . . див. § 73_{28}.

-чий, -че, -ча

2. Дієприкметник минулого часу, як і попередній, майже зовсім зник, а залишилось кілька слів із закінченнями ***-ший, -ше, -ша*** з колишнього дієприкметника: *померший* (і *померлий*), див. § 73_{31}.

-ший, -ше, -ша Замість колишніх дієприкметників на ***-ший, -ше, -ша*** укр. мова залюбки вживає прикметників із наростком ***-лий, -ла, -ле***, див. § $73_{20б}$.

Увага. Ніяким чином не можна сказати українською мовою: біжучий кінь, а треба казати — *кінь, що біжить*, не: прийшовший чоловік, а — *чоловік, що прийшов*.

А вже зовсім неможливо так казати:

Трапляючіся випадки, а треба все казати: *випадки, що трапляються*; не збір находившихся там людей, а — *збір людей, що там находились*

Дієприкметник страждального стану.

67. 1. Дієприкметник страждального стану теперішнього часу, як і попередні, уже зник. Залишки від нього: *любимий, питомий, знайомий, родимий, нестерпимий, відомий, видимий, зримий* — це вже прикметники (див. § 73_{21}).[1] **-мий**

2. Дієприкметник минулого часу зберігсь уповні з наростками: ***-ний***, ***-не***, ***-на*** (п'сля шелестівкових пнів зі вставленим „***е***"), ***-тий***, ***-те***, ***-та***: **-ний, -не -на -тий, -те -та**

латати — *латаний, латане, латана*
заспати — *заспаний, заспане, заспана*
купити — *куплений, куплене, куплена*
робити — *роблений, роблене, роблена*
носити — *ношений, ношене, ношена*
відродити — *відроджений, відроджене, відроджена,*
притужити — *притужений, притужене, притужена . . .*
бити — *битий, бите, бита*
терти — *тертий, терте, терта . . .*

Від сприросткованих недоконаних дієслів (див. § 64_1) із наростком ***-ува-*** (***-лова-***) утворені такі дієприкметники беруть на себе звичайно функцію дієприкметників теперішнього часу стражд. стану і в такому разі відповідають, між іншим, московським дієприкметникам на **-мый** (прописываемый, составляемый . . .):

[1] Тим то не можна сказати: любимий мною, а кажеться: *любима людина*, у значінню: *люба . . .* Ред.

(виробити - вироблювати) вироблений - *вироблюваний*
(записати — записувати) записаний — *записуваний*
зіставлений — *зіставлюваний*
надпилений — *надпилюваний*
обматаний — *обматуваний*
переораний — *переорюваний*
підкреслений — *підкреслюваний*
показаний — *показуваний*
приневолений — *приневолюваний*
просмалений — *просмалюваний*
розщеплений — *розщеплюваний*
ув'язаний — *ув'язуваний* . . .

Неособова форма -но, -то

3. Присудковий неособовий дієприкметник має наросток попереднього (2), а тільки в невідмінній формі: ***-но***, ***-то***. Вживається він виключно в безпідметовик реченнях (§ 76) як присудок, вимагаючи після себе знахідного відмінка (предмета, об'єкта): *куплено, роблено, ношено, бито, накрито, вироблено, записано, вироблювано, записувано* . . . (при кожному: кого? що?).

Змішувати його з середнім родом страждального дієприкметника минулого часу (2), де буде закінчення ***-не***, ***-те*** — не можна; тим то й не слід, напр., писати „*як воно збудовано*" (підзаголовок до книжки проф. М. Білоусова: „Де-що про наше тіло"); граматично можливе або „*воно збудоване*" або „*його збудовано*"; в даному ж разі треба вжити останнього.

Дієприслівник.

68. Дієприслівників у вкраїнській мові двоє.

-чи

1. Дієприслівник теперішнього часу твориться наростком ***-чи***, при чому в дієслів 1 групи перед ***-чи*** являється -у- (-ю), у дієслів. 2 групи -а- (-я-), див. § 58: *беручи, кажучи, виробляючи* (від — виробляти), *вироблюючи* (від — вироблювати), *купуючи, заподіюючи* . . .; *біжачи, сплячи, носячи, косячи, доячи, стоячи, сидячи* . . . (а не — біжучи, сплючи, носючи і т. д.).

Дієприслівники на *-а* (*-я*) залишились лише в окремих словах, що вже й не суть дієприслівниками, а звичайними прислівниками: *як мога, куди видя, знехотя* (та ще декуди в поезії, пор. у Шевч.: *сидя, стоя, ходя* — але ж у книжній мові вживати їх не можна). -а, -я,

2. Дієприслівник минулого часу має наросток *-ши*, при чому після голосівкових пн'в вставляється „*в*" — *пісши, пасши, пікши, стригши, бігши* — але: *бравши, каравши, вироблявши, вироблювавши, купувавши, заподіювавши, славши, косивши, косивши, дойвши, стоявши, сидівши* . . . Також доконані: *взявши, купивши, сказавши, заподіявши* . . . -ши

Віддієслівні йменники.

69. Віддієслівні йменники кінчаються на *-ння, -тя*: виробити — *вироблення*, зникнути — *зникнення*, зменшити — *зменшення*, пити — *пиття* . . .

Доконаність і недоконаність дієслів залишається й на віддієслівних іменниках, і треба вживати за вимогою самої думки тої, чи іншої з тих двох можливих форм:

зберегти — *збереження*; зберігати — *зберігання*;

зникнути — *зникнення*; зникати — *зникання*;

переконати — *переконання*; переконувати — *переконування*;

поширити *поширення*; поширювати—*поширювання*;

побільшити — *побільшення*; побільшувати — *побільшування*;

зменшити —*зменшення*; зменшувати—*зменшування*;

закінчити—*закінчення*; закінчувати—*закінчування*;

відродити — *відродження*; відроджувати — *відроджування*;

дослідити — *дослідження*; досліджувати *досліджування*;

зарадити—*зарадження*; зараджувати—*зараджування*;

погодити — *погодження*; погоджувати — *погоджування* . . . [про *дэс*, див. §§ 20_2, 23_4].

Так само розріжняти треба, і не можна вживати одного замість другого віддієслівних іменників близькозначних і близькозвучних, але не — рівнозначних, як от: *ширення* (від - ширити) і *ширшання* (від — ширшати) і. т. ін.

Зразки відміни дієслова.

70. **1 група е/у, є/ю.**

Дієменник:		пас-**ти**	чита-**ти**
Теперіш. час:	1 ос. одн.	пас-**у**	чита-**ю**
	2 „ „	пас-**еш**	чита-**єш**
	3 „ „	пас-**е**	чита-**є**
	1 „ мн.	пас-**емо**	чита **ємо**
	2 „ „	пас-**ете**	чита-**єте**
	3 „ „	пас-**уть**	чита-**ють**
Минулий час:	1 ос. одн.	я пас, пас-**ло, -ла**	я чита-**в, -ло, -ла**
	2 „ „	ти пас, пас-**ло, -ла**	ти чита **в, -ло, -ла**
	3 „ „	він пас, пас-**ло, -ла**	він чита-**в, -ло, -ла**
	множина:	ми, ви, вони пас-**ли**	ми, ви, вони чита-**ли**
Давномину.л. час:		я пас був	я читав був
		я пасло було	я читало було
		я пасла була . . .	я читала була . . .
Майбутній час:	1 ос. одн.	пастиму або буду пасти	читатиму або буду читати
	2 „ „	пастимеш „ будеш пасти . . .	читатимеш або будеш читати . . .
Дієприкметн. стражд.:		пас-**е ний, -не, -на**	чита-**ний, -не, -на**
Дієприсліов. тенер.:		пас-**у-чи**	чита-**ю-чи**
Дієприсліви. минул.:		пас-**ши**	чита-**в-ши**
Наказовий (вольов.) *спос*:			
	2 ос. одн.	пас-**и**	чита-**й**
	3 „ „ „	нехай пасе	нехай читає

1 ос. мн.	пас-**ім**	чита-**ймо**
2 „ „	пас-**іть**	чита-**йте**
3 „ „	нехай пасуть	нехай читають
Можливий способ		
тепер. час:	я пас би	я читав би
	я пасло б	я читало б
	я пасла б . . .	я читала б . . .
минул. час:	я пас би був	я читав би був
	я пасло б було	я читало б було
	я пасла б була . . .	я читала б була . . .

2 група — и/я а, ї/я

Дієменник		хвали-**ти**	гої-**ти**
Теперіш. час:	1 ос. одн.	хвал-**ю**	го-**ю**
	2 „ „	хвал-**иш**	го-**їш**
	3 „ „	хвал-**ить**	го-**їть**
	1 „ мн.	хвал-**имо**	го-**їмо**
	2 „ „	хвал-**ите**	го-**їте**
	3 „ „	хвал **ять**	го **ять**
Минулий час:	1 ос. одн.	я хвали-**в, -ло, -ла**	я гої-**в, -ло, -ла**
	2 „ „	ти хвали-**в, -ло, -ла**	ти гої-**в, -ло, -ла**
	3 „ „	він хвали **в, -ло, -ла**	він гої-**в, -ло, -ла**
	множина:	ми, ви, вони хвали-**ли**	ми, ви, вони гої-**ли**
Давномин. час:		я хвалив був	я гоїв був
		я хвалило було	я гоїло було
		я хвалила була . . .	я гоїла була . . .
Майбутній час:	1 ос. од.	хвалитиму або буду хвалити	гоїтиму або буду гоїти
	2 „ „	хвалитимеш або будеш хвалити . . .	гоїтимеш або будеш гоїти . . .
Дієприкм. страдо:		хвал-**е-ний, -не, -на**	го-**є-ний, -не, -на**
Дієприсл. тепер.:		хвал-**я-чи**	го-**я-чи**
Дієприслів. минул.:		хвали-**в-ши**	гої-**в-ши**

Наказовий (вольов.) *спос.*:

2 ос. одн.	хвал **и**	го-**й**
3 „ „	нехай хвалить	нехай гоїть
1 „ мн	хвал-**ім**	гой-**мо**
2 „ „	хвал-**іть**	гой-**те**
3 „ „	нехай хвалять	нехай гоять

Можливий спосіб

тепер. час:	я хвалив би	я гоїв би
	я хвалило б	я гоїло б
	я хвалила б . . .	я гоїла б . . .
минул. час:	я хвалив би був	я гоїв би був
	я хвалила б була	я гоїла б була
	я хвалило б було . . .	я гоїло б було . . .

3 група

Дієменники: бу-**ти** їс-**ти** да-**ти** оповіс-**ти**

Теперіш час:

1 ос.	од.	я (єсьм)	ї-**м**
2 „	„	ти (єси)	ї-**сн**
3 „	„	він, воно, вона } є	їс-**ть**
1 „	мн.	ми (єсьмо)	ї-**мо**
2 „	„	ви (єсте)	їс-**те**
3 „	„	вони суть	їд-**ять**

Минул. час:

1 ос.	од.	я бу-**в**,	-**ло**,	ї-**в**,	да-**в**,	опові-**в**,
			-**ла**	-**ло**, -**ла**	-**ло**, -**ла**	-**ло**, -**ла**
2 „	„	ти бу-**в**,	-**ло**,	ї-**в**,	да-**в**,	опові-**в**,
			-**ла**	-**ло**, -**ла**	-**ло**, -**ла**	-**ло**, -**ла**
3 „	„	він-бу-**в** . . .		ї-**в** . . .	да-**в** . . .	опові-**в** . . .
множина: ми, ви, вони		бу-**ли**		ї-**ли**	да-**ли**	опові-**ли**

Давномину́лий час:				
	я був був	я їв був	я дав був	я оповів був
	я було було	я їло було	я дало було	я оповіло було
	я була була...	я їла була...	я дала була..	я оповіла була...
Майбу́тній час:				
1 ос. од.	буд-**у**	їстиму або буду їсти	да-**м**	опові-**м**
2 „ „	буд-**еш**	їстимеш або	да-**си**	опові **си**
3 „ „	буд-**е**	будеш їсти	дас-**ть**	оповіс-**ть**
1 ос. мн.	буд **емо**	і. т. д.	да-**мо**	опові-**мо**
2 „ „	буд-**ете**		дас-**те**	оповіс-**те**
3 „ „	буд-**уть**		дад-**уть**	оповід-**ять**
Дієприкм. стражд.:				
		їдж-**е-ний**, **-не, -на**	да-**ний**,-**не**, **-на**	оповідж-**е-ний**, **-не, -на**
Дієприсл. тепер.:				
	буд **у-чи**	їд-**я-чи**		
Дієприсл. минул.:				
	бу-**в-ши**	**їв-ши**	да **в-ши**	опові-**в-ши**
Наказов. (вольов.) спосіб:				
2 ос. од.	**будь**	їж	да-**й**	оповідж
3 „ „	**нехай буде**	нехай їсть	нехай дасть	нехай оповість
1 „ мн.	буд **ьмо**	**їж-мо**	**да-ймо**	оповідж-**мо**
2 „ „	буд-**ьте**	**їж-те**	**да-йте**	оповідж-**те**
3 „ „	нехай будуть	нехай їдять	нехай дадуть	нехай оповідять
Можливий спосіб				
тепер.	я був би	я їв би	я дав би	я оповів би
час:	я було б	я їло б	я дало б	я оповіло б
	я була б...	я їла б...	я дала б...	я оповіла б...
минул.	я був би був	я їв би був	я дав би був	я оповів би був
час:	я було б було	я їло б було	я дало б було	я оповіло б було
	я була б була	я їла б була	я дала б була	я оповіла б була
	і т. д.	**і т. д.**	**і т. д.**	**і т. д.**

НАРОСТКИ.

71. Тут подаємо наростки живі, словотворчі, тоб-то такі, що ми їх відчуваємо як елементи якоїсь одноманітної групи слів, або, краще сказати, як такі елементи, що собою об'єднують слова зовсім не споріднені лексичним значінням і тим самим у нашій свідомості виступають осібними словотворчими звукосполученнями (рідше звуками), здатними надавати словам із ріжним значінням одну спільну прикмету, спільну не тільки граматично, а й лексично. Ось, наприклад, наросток **-ина** не тільки вирівняв граматично слова; *зерно, часник, риба — зернина, часничина, рибина*, а й надав їм спеціяльної спільної прикмети значіння, а саме — одиничности, окремішности.

Зібрано тут усі наростки йменника, прикметника й дієслова, крім тільки нарості тепер уже мертвих, як, напр., **-р** (*жи-р, да-р*), а то й нових, але мало вживаних, таких, що не досить іще внатурились у літературній мові, як от **-ша** (*гетьман-ша . . .*). Але вказане не вичерпує нарості ковых можливостей іще й тим, що при словотворі нераз уживаються цілі групи нарості ків, іноді дуже складні, як, наприклад, *лис-ич-ен-ят-оч-ко*. Звісно, можливо, що де-які відтінки значіння нарості ків проминуто, або не зовсім як слід визначено, але зате подано багато прикладів, і з них читач сам схопить характер того, чи іншого наростка. Не завжди зразу можна добачити ріжницю близькозначних нарості ків, як, наприклад:

верхівець — верхівець — верховик
відьмак — відьман — відьмач — відьмар
головань — головач — головко
скринь — скринник
колісце — коліща і т. д.

У таких разах найкраще розбиратися за допомогою аналогічних груп слів, слів із такими ж наростками. Подаються наростки за азбукою. При укладі розділу про наростки впорядник найбільш користувався граматикою *Смаль-Стоцького* й *Гартнера* [Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache] та словником *Грінченка*. Матеріял останньої праці дозволив значно поповнити зібране й систематизоване в першій праці.

Іменникові наростки.

72. 1. **-ак** (**-як**) *а*) для означення носія чинности, діяльности, переважно особи: *письмак, піяк, відьмак, співак*, також: *біяк* (= великий молот), *різак* (= великий ніж)...; **-ак. (-як)**

б) для означення носія якоїсь прикметности: *голяк, простак, верстак, біляк, більмак, бідак . . .*;

в) для означення стану, місця перебування, народности особи: *вояк, бережак, мертвяк, Волиняк, Поляк, Прусак . . .*;

г) для означення чоловічого роду живих істот: *гусак, лошак, діпвак . . .*;

ґ) для означення де-яких недуг, наростів на людському тілі: *боляк, чиряк, гнояк, пістряк* (= рак), *сліпак, вовчак, жиляк . . .*

2. **-ака**, (**-яка**) — для означення згрубілости речі, особи: *рубака, волока, вужака, одчаяка, бариляка, губ'яка...* **-ака, (-яка)**

3. **-аль, -аля, -ань, -аня** для означування предмету (майже завжди особи) за найхарактернішою прикметою: *коваль, скрипаль, носаль, довгаль... шваля, праля... довга́нь, вуса́нь, брова́нь, борода́нь, голова́нь, горба́нь, горла́нь, губа́нь, грива́нь, дзюба́нь, здорова́нь, зуба́нь, костру́ба́нь . . ., криса́ня* (= капелюх зі широкими крисами), *маса́ня, біла́ня . . .* **-аль, -аля, -ань, -аня**

(наголос на **-а́нь, -а́ня**) . . .: крім того, **-анъ** уживається зрідка зі значінням дієприкметника страждального минул. часу: *ла́манъ* (= зламане), *ка́лань* (= сказане) . . . з наголосом на пні . . .

-ално, див. **-ильно.**

-ан 4. **-ан (-ин)**, див. під. 22 (-ин).

-ар, -яр 5. **-ар (-яр)**, дуже поширений нарост для означення особи якоїсь професії або здатности: *байкар, бляхар, біляр, вівчар, віспар, бондар, кобзар, пивар, тюкар, лікар, штукар* . . .

-ач 6. **-ач** *а*) підходить близько значінням до **-ак** (див. 1 *а*): *відвідувач* (відвідувати), *грач* (грати), *деркач, доглядач, ткач* . . .;

б) підходить до **-ак** *б*) *вирлач* (вирлоокий), *бородач, гривач, горлач, волохач, носач* . . .;

в) схожий у словотворі з **-ач** *а*), але з іншим значінням: *кали́гач* (ремінь), *попа́хач* (кого „пхають"), *бряскач* (гроші), *пова́вач, сікач, колодач* . . .

-ба, -оба 7. **-ба (-оба)** близький значінням до **-ння, -ття** (при дієслівних пнях, див. під. 42): *боротьба, лічба, молотьба, міньба, журба, ганьба, волочба, гульба, сійба, сівба* . . . *шапоба* . . .

-ва 8. **-ва** *а*) у згрубіло-зневажливих збірних іменників: *мишва́, жінва́, дітва́, кінва́, кошва́, мужва́* . . . . навіть — *грошва́, моква́, багва́* (наголос на наростку) . . .;

б) при дієслівних пнях для творення іменників, близьких своїм значінням до віддієслівних: *битва, гонитва, молитва, жертва*, див. під 42.

-енко 9. **-енко** для означування сина через професію або назву батька: швець — *шевченко, бондаренко, вівчаренко, Науменко, Глівенко* (Глива — прізвище) . . . див. **-івна** під 31.

-ень 10. **-ень** для означення сутної прикмети особи або речи чоловічого роду: *а) близень, верхівень, в'язень, вихоропень, велетень, красень, дурень, лежень, учень*... *б) півень, скре-*

котень . . . в) безлюдень, безматень (вулік), *визубень, викрутень* („извилина"), *вивертень, січень, вересень . . ., водень, кисень* (новотвори) . . .

11. **-енька** — для означення песливо-здрібнілих іменників жін. роду: *річенька, рученька, ніженька, душенька, Марусенька . . .* **-енька**

12. **-енько** — для означення песливо-здрібнілих іменників чоловічого й середнього роду: *кониченько* (коник) . . . *серденько, горенько, лишенько . . .* **-енько**

13. **-еня (т)** — для означення нащадків живих істот і взагалі малих, дрібних речей: коза — *козеня* (козеняти . . .), *кошеня, левеня* (лев), *паненя . . . рученята, ноженята, оченята, грошенята . . .* **-еня**

14. **ець** *а*) близький значінням до **-ач** [див. під 6]: *видавець, жнець, курець, кравець, швець, злочинець . . .*; **-ець**

б) близький значінням до **-ак** *б* [див. під 1*б*]: *бранець, бездолець, вихованець, старець, чернець, камінець, ремінець, чорнобривець . . .*;

в) близький значінням до **-ак** *в* [див. 1*в*]: *Австрієць, Американець, Німець, Італієць, Українець, Полтавець, Харківець . . .*;

г) для означення здрібнілих іменників чоловічого роду: *баранець, млинець, брехунець, камінець, ремінець, хлопець . . .*;

ґ) близький значінням до **-ень**, особливо *в* [див. 10*в*]: *виступець, вабець . . . вуглець* (новотвір) . . .;

д) для означення недуг: *гостець, грець, волосець, кострець, багровець . . .*

15. **-еча**, див. **-ота** під 46. **-еча**

16. **-ечка**, **-ечко**, **-ечок** близькі значінням до **-енька**, **-енько** [див. під 11, 12]: *річечка, ніжечка . . . батечко, яєчко, сонечко, горечко . . ., пучечок, кружечок . . .* **-ечка, -ечко, -ечок**

17. **-иво** — для збірного значіння матерії або матеріялу: *мливо* (і меливо), *печиво, дійво, грязиво, золиво, квасиво, куриво, мясиво, паливо, прядиво . . . течиво* — вдатний новотвір для тямки „жидкость" = рідина . . . **-иво**

-изна 18. **-изна** - для означення спадщини за походженням її: *бабизна*, *дідизна*, *братовизна*, *даровизна*, *материзна* (наголос на *-и́зна*), але: *батьківщина*; крім того **-изна** вживається ще в слові „*білизна*“, а П. Куліш намагався поширити значіння наростка: *гречизна*, *польщизна* (грецька, польська мова, письменство, культура[1]) . . . див. під 23г.

-ик 19. **-ик** *а)* для конкретизації прикметника (дієприкметника) йменником чоловічого роду: боровий — *боровик* (гриб), верховий - *верховик* (= верхівень), грішний - *грішник*, мучений — *мученик*, варений — *варенник*, кришений — *кришеник*, обіжний — *обіжник* (новотвір), болотяний — *болотяник*, пастівний — *пастівник*, бражний - *бражник* (2 значіння), вірний — *вірник* („доверенное лицо“), *возовик* . . ., і далі, *візник*, *ліжник*, *вербник*, *беремик*, *бездітник*, *бездольник*, *бандурник*, *баляндрасник*, *горобівник*, *годинник*, *скарбник*, *робітник*, *вартівник*, *власник*, *виховник*, *рахівник* . . .;

б) для означення здрібнілости в іменниках чоловічого роду: *хлопчик*, *вовк*, *волик*, *дощик*, *горобчик*, *кущик*, *бра́тчик* . . .;

-ило 20. **-ило,** див. **-ло**, під. 40.

-ильно, -ално 21. **-ильно, -ално** – для означування держаків ріжних приладів: *грабильно*, *заступильно*, *істичильно*, *кочержильно*, *лопатильно* . . . *держално*, *пужално* й ін. (наголос на — *и́льно*) . . .

-ин 22. **-ин** перед цим наростком часто буває ще й другий: **-ян** (**-ан**) — уживається для означення окремої особи для чолов. полу з якоїсь місцевости або якоїсь професії, стану: *Волошин*, *Турчин*, *Русин*, *міщанин*, *городянин*, *громадянин*, *гусарин*, *заробітчанин*, *заборянин*, *загорянин*, *завозянин* . . .

-ина 23. **-ина** *а)* для означення одного якогось окремого конкретного примірника: *зерни́на* (зерно — тямка збір-

[1]) Це, звичайно, польонізм [polszczyzna, greczyzna]; в тому самому значінню вживають Чехи наростка *-ина*: čeština, němčina і т. д. Ред.

на), *бадилйна* (бадилля), *берестйна* (берест), *бобйна* (біб), *вівсйна, часничйна, цибулйна, рибйна, билйна, людйна, вербйна, дитйна, цеглйна* (наголос на -*й*на) . . .;

б) для означення загальної тямки щодо часу і простору: *давнина́, старовина́, новина́, глибина́, величина́, височина́, ширина́* (наголос на -ина́) . . .. див. іще **-інь,** під. 34 а;

в) для означення певних (але не строго визначених) місцевостей: *низйна, вершйна, долйна, мокрйна, порожнйна, бережйна, боковйна, болотйна, країна* (наголос на -*й*на) . . .;

г) для означення країв та історичних і побутових епох уживається наросток **-чина:** *Туре́ччина, Німе́ччина, Уго́рщина, Воло́щина, Хмельни́ччина, коза́ччина, гайдамаччина, чумаччина, салдатчина, панщина, дідівщина, Гетьманщина, Слобожанщина, Ки́ївщина, Полтавщина, Галичина, Буковйна* (наголос, крім цих двох останніх, завжди перед **-ина**), див. іще **-изна,** під 18;

ґ) в назвах м'ясива за походженням: *курятина, баранина, яловичина, телятина, свинйна* (наголос удержується на пні слова: я́ловий — я́ловичина) . . .;

д) у збірних назвах ростинних продуктів: *городина́, грядовина́, садовина, ережина́* (наголос на -ина́, пор. *бережйна* під *в)* з іншим значінням);

е) у здрібніло-зневажливих іменниках: *свитйна, хатйна, хлопчйна, барильчйна* (барильце), *бандурчйна, сорочйна, будчйна, хустйна, містйна* (місто), *бурлачйна, вчителйна* . . . (наголос на -*й*на, але: *дівчйна)* . . .:

є) в дієслівних пнях для означення дій або наслідків їх: *біганина, копанина, хапанина, мішанина, тканина* . . .; так само pluralia tantum: *збоїни, ззідини, оглядини, обставини, зносини, заговини* . . . а за ними такі, як: *сороковини, роковини, дев'ятини* . . .;

ж) в числових іменників для означення певної частини одиниці: *третина, четвертина, п'ятина, вісьмина* . . також: *половйна* (наголос на -*й*на); сюди ж належать новотвори: *бднина, множина* (за сербськ.)

-иння 24. **-иння** — для означування билá ріжних ростин: *бобовúння, картоплúння, баговúння, бурячúння, гарбузúння, жабурúння, маковúння, соняшничúння* (наголос на *-ú*ння) . . .

-иня 25. **-иня** — для означення осіб жіночого полу: *богúня, княгúня, господúня, бойкúня, Туркúня, Німкúня* (наголос на *-ú*ня) . . .; ще вживається в де-яких словах книжного вжитку: *пустúня, святúня, милостúня* . . .

-иська, -ище 26. **-иська, -ище** [**-їська, -їще**] — *а*) для означення згрубілости в іменників усіх родів: *баранúсько — баранúще* (те ж саме значіння), *басúсько — басúще, багнúще, хлопчúсько — хлопчúще, бабúще, дівúще* . . .;

б) для означення місця, де щось діється, чи діялось, події: *огнúсько — огнúще, боєвúсько — боєвúще, гноєвúще, пожарúще, ячменúще, базарúще* . . .; таким чином низка слів із цієї групи має обидва значіння: *базарúще* (місце базару й великий базар), *багнúще, огнúще* . . .;

в) в дієслівних пнів для означування характеру дії або наслідків її: *гульбúще, грúще, стовпúще, линовúще, становúще, видовúще* . . . (*становúсько*).

-иха 27. **-иха** — для означування дружини (жінки): *дячúха, ковалúха, Василúха* . . .

-иця 28. **-иця** *а*) для означення живої істоти жіночого полу: *чернúця, грішнúця, царúця, орлúця, лисúця, вовчúця, хортúця, лошúця, ягнúця, телúця, молодúця, зовúця, горлúця* . . .;

б) для означення здрібнілости, чи песливости в іменників жіночого роду: *сестрúця, вдовúця, водúця, травúця, морквúця* . . .;

в) в багатьох іменників тільки для означення жіночого роду слова: *дзвінúця, таємнúця, ручúця, помийнúця, паляницця, потилúця, маснúця, п'ятнúця, в'язнúця, дурнúця, несепітнúця, абищúця, дещúця* . . .;

г) для означення ріжних недуг (запальних): *пропаснúця, метелúця, мотилúця, волокнúця, жовтянúця* . . . і вдатні новотвори: *олегенницця, осердúця* . . .

29. **-ич** *а*) для означення нащадка з походження, особливо з попереднім наростком **-ов-**, **-ев-**: *дідич, родич, шляхтич, мамчич . . . королевич, майстрович, попович, Максимович . . .*; **-ич**

б) для означення самця: *дрохвич* (дрохва), *лелечич* (лелека), *їжачич* (їжак), *павич* (пава) . . .;

в) зрідка близький значінням до **-ач**, *а*): *керманич, погонич*, див. 6а.

30. **-ище**. див. **-иська**, під 26. **-ище**

31. **-івна** для означення дочки, відповідно до **-енко** (див. під 9, почасти **-ич** (див. під 29): *попівна, шевцівна, Науменківна, Гливенківна . . .*; щодо прізвищ, то вони вживаються з наростком **-івна** до заміжжя; вживання таких назв., як „Ганна *Гливенко*" є каліченням мови, мусить бути: *Ганна Гливенківна, Оксана Максимовичівна*, а жінка — *Гливенкова, Максимовичева*. **-івна**

32. **-іж** — у кількох словах переважно дієслівних пнів. *карбіж, крадіж, крутіж, лупіж, метіж . . .* **-іж**

33. **-ій** *а*) для іронічно-зневажливого означування нахилу людей: *бабій, балакліи, вередій, жлуктій, крутій, лупій, пустій, стогній, плаксій . . .*; **-ій**

б) для означування прикмети людини, за її працею: *вертій, водій, возій, в'язій, мазій, носій, палій . . .*

34. **-інь** *а*) для означування загальних тямок розміру: *величінь, височінь, глибочінь, далечінь, широчінь, быстрінь . . .* див. під 23б.; **-інь**

б) іноді й в інших тямках: *відтеплінь, волосінь, гребінь, курінь . . .*

35. **-ість, -ощі** — для означування властивости прикмети (звичайно від прикметникових пнів): радий—*радість, старість, певність, зліть, мужність, молодість, незвичайність . . .*; одміна цього наростка — **-ощі** надає тямкам конкретнішого, матеріяльнішого значіння: *радощі, нестощі, любощі, хитрощі, ласощі, гордощі, пустощі . . .* **-ість, -ощі**

-іт 36. **-ік** — при характеристичних дієслівних пнях: *бренькіт, брязкіт, булькіт, буркіт, воркіт, гогіт, гуркіт, джерґіт, регіт* . . . див. **-от** -у дієслов. § 74_8.

-к, (-ок) 37. **-к (-ок)** *а*) для означування здрібнілости в іменниках чоловіч. роду твердої відміни (відповідно 19б): будяк — *будячок, дубок, грибок, гачок, горішок, казанок, ставок* . . .;

б) для означування становища, моменту дії й наслідку її (при дієслівних пнях звичайно страждальн. стану): *випадок, прибуток, достаток, початок, видаток, розвиток, наслідок, зшиток, зайдки* . . .;

в) іноді від прикметників: *жовток, білок* . . .

Подвоєний наросток **-(о)к** дає **-очок, -ечок**, а доданий до слова з наростком **-ик — -ичок**: *будячок, горішечок, коничок, прибуточок, зшиточок* . . .

-ка 38. **-ка** *а*) для означування здрібнілости в іменників жіночого роду: хата — *хатка, річка, стрілка, ручка, ніжка*, хатина — *хатинка* . . .; подвоєний наросток, або доданий до слова з **-иця**, дає **-очка, -ечка, -ичка**: *хаточка, головочка, душечка, ніжечка, бабчка, теличка, молодичка* . . ., як і далі — *б, г*;

б) для означування осіб і взагалі живих істот жіночого полу: Американець — *Американка, акторка, азіятка, аптикарка, Арабка, вівчарка, вчителька, лікарка, співачка, служачка, швачка* (швець), *чередничка, багатирка, вергедійка, Полька, міщанка, куховарка, наймичка* . . . *Марковичка, Поповичка* (прізвища) . . .; *гуска, индичка, голубка, куріпка, качка* . . .;

в) для означення деяких недуг: *сверблячка, висипка, різачка* . . .;

г) при творенні йменників жіноч. роду ріжноманітного змісту з прикметникових і іменникових пнів зі звуженням і конкретизацією значіння: *веселка, вишиванка, оксамитка, вустілка, десятка, петрівка, вишнівка, слив'янка, дулівка, долівка* . . .; іноді від дієслів: *думка, гадка, защіпка, бійка* . . .

39. **-ко** *а*) для означування здрібнілости в іменників середнього й чоловічого роду: *очко* (вічко), *вушко*, *відерко*, *яєчко*, *молочко* . . ., *курчатко*, *телятко* . . .; тато — *татко*, *котко*, *братко*, *сватко*, *Тишко*, *Грицько*, *Гнатко*, *Омелько*, *Іванко* . . .; -ко

б) іноді навіть від дієслівних пнів (без значіння здрібнілости): забути — *забудько*, *хапко*, *крутько*, *хвалько*, *порадько* . . .

Подвоєний наріст **-к-** дає — **-очко-**, **-ечко**: *відеречко*, *курчаточко*, *батечко* . . .

40. **-ло** *а*) для означування знаряддя або матерії до праці, тоб-то, того, чим щось роблять (сама ж праця означується дієслівним пнем): *рало* (орати), *мило* (мити), *било* (бити), *шило*, *скребло*, *білило*, *чорнило*, *кресало*, *відливало*, *весло* (везти), *масло* (мазати), *вабило* (= ваба), *гуркало* (іграшка), *кадило* . . .; -ло

б) для зневажливо-лайливих назв осіб (при дієслівних та викликових пнях): *хтокало*, *гакало* (хто часто вживає „*хто?*" „*га?*"), *гарикало*, *балакайло*, *довбайло*, *гуркало* (хто гуркає), *грюкало*, *опудало* (пудити = відганяти), *міняйло*, *бурмило* . . .

41. **-ник**, див. **-ик**, під 19а. -ник

42. **-ння**, **-ття**, широко вживані наростки — для означування іменником (середн. роду) дієслівних тямок, додаються до пнів страждальних дієприкметників: питати, питаний — *питання*, *переконання*, *вірування*, *значіння*, *відродження*, *знаття*, *прокляття*, *життя* . . .; іноді ці абстрактні тямки набирають значіння конкретного: *писання* (= твори), *створіння* (= істота), див. § 69. -ння, -ття

43. **-ня** *а*) для означення технічного закладу, місця якоїсь праці, або перебування: *робітня*, *кухня*, *стайня*, *валюшня* . . . (особливо з **-р-**, **-ль-**, **-в-** перед **-ня**) *друкарня*, *пекарня*, *винарня*, *свічарня*, *майстерня*, *січкарня*, *спальня*, *їдальня*, *вітальня*, *копальня*, *возівня*, *вовківня*, *гноївня*, *індійчня*, *молильня*, *вчильня* (новотвори) . . .; -ня

б) у збірних іменників жіночого роду з відтінком зневаги: *командня, биття, салдатня, волівня, бурсачня, вовківня, індичня, офіцерня* (з наголосом на **-ня**) . . .;

в) для означення інтенсивности й протяговости дії: *гульня, верескотня, брязкотня, воркітня, їздня, колотня, гуркотня* . . .

-ок 44. **-ок**, див. **-к**, під 37.

-онька, -онько, -енька, -енько 45. **-онька, -онько, -енька, -енько** — означають особливо ніжно-песливе відношення до предмету мови, і творяться ним іменники всіх родів: *гіронька, соколонько, криниченька, серденько, батенько* . . .

-ота 46. **-ота** *а*) для означення властивости (абстрактно): *гидо́та, мерзо́та, нудо́та, тісно́та, турбо́та, робо́та, дрімо́та, само́та, глумо́та, глухо́та, сухо́ти* (наголос майже завжди на ***-ота***) . . .;

б) у збірних зневажливих іменниках: *жінота, голота, Німота, дрібнота* . . .

До цього наростка зближаються значінням наростки **-еча** (**-неча**) та **-ява** (**-нява**); сюди ж близько підходить і нарост **-ня** (див. під 43): *малеча* (= дрібнота), *голеча, голоднеча* (= голота), *гуркотнеча — гуркотня — гуркотнява, грюкотнеча — грюкнява — грюкотнява, колотнеча — колотня, дорожнеча — дорожня, ворожнеча, порожнеча, булькотнеча, крикнява, свиснява, курява, ляпотнява, пискнява, стукнява* . . .

ощі 47. **-ощі**, див. **-ість** під 35.

-ство, -цтво 48. **-ство** (**-цтво**) *а*) для означування властивости (абстрактно, від пнів іменників та прикметників): *багатство, братерство, каліцтво, лицарство, панство* (панування), *бідацтво* (бідування) . . .;

б) для означування збірних конкретних тямок (тільки від пнів іменників): *лицарство* (лицарі), *товариство, жіноцтво, дівоцтво* (і з 1-им значінням), *робітництво, парубоцтво, бурсацтво* . . .:

в) для означування дії, а далі й заняття: *хліборобство, кравецтво, шевство, малярство, гірництво, піяцтво, дійство, вбивство, душогубство* . . .

49. **-сь, -ся, -нь, -ня, -ньо** — для песливих особових іменників: *Антось, татусь, татуньо, Марися, мамуня* . . **-сь, -ся, -нь, ня, -ньо**

50. **-тель** — для означування особи-носія дії (тільки з дієслівних пнів): гонити — *гонитель, учитель, гнобитель, при́ятель* (сприяти), *каратель, завідатель, засідатель* . . .; у народній мові наросток цей мало вживається, його укр. мова не любить. **-тель**

51. **-ук, -юк, -чук** — для означення підлітків, підпомагачів, взагалі несамостійних живих істот (наближається до **-енко**, див. під 9): *ковальчук, крамарчук, кухарчук, бондарчук, малярчук, вовчук, баранчук, левчук, ведмедчук, орлюк, близнюк* . . ., *Данилюк, Коломийчук, Федорук* . . .; іноді і при назвах неживих річей: *берестюк, клинчук, багнюк* (гриб), *маслюк* (гриб) . . . **-ук, -юк, -чук**

52. **-ун** — для означення носія якоїсь здатности, здебільшого, зневажливо: *брехун, дерун, балакун, їздун, свистун, боюн, шептун* . . **-ун**

53. **-унок** — наросток, близький значінням до **-к** *б*, (див. 37*б*), німецький з походження: *рахунок* (Rechnung), *вербунок* (Werbung), *ґатунок* (Gattung), *малюнок, дарунок, спробунок, поцілунок, грабунок, пакунок* . . . **-унок**

54. **-ух, -уха, (-юх, -юха)** — перший рідкий (*кожух, сплюх*), другий уживається для означення жіночого роду, відповідно до наростка **-ун** (див. 52) у чоловічому: моргун — *моргуха, белькотуха, брехуха, цокотуха* . . . **-ух, -уха, -юх, -юха**

55. **-це** — для означення здрібнілих іменників середн. р. (порівн. **-ець** *г*. під 14*г*): *віконце, відерце, колісце, барильце, деревце, сальце, зеренце, денце* . . . **-це**

56. **-чук**, див. **-ук** під 51. **-чук**

57. **-юга, -уга** — для згрубілих форм іменників чоловічого роду (здебільшого, зневажливо): кат — *катюга, злодюга, хлопцюга, хапуга, козарлюга* . . . **-юга, -уга**

юка 58. **-юка** — подібний до **-ака** (див. під 2): *каменюка, гадюка* . . .

-юк 59. **-юк**, див. **-ук** під 51.

-я 60. **-я** — є це змінений, але словотворчий і дотепер колишній наросток *-іє*(-ье) дуже поширений у вкраїнській мові, особливо для творення збірних слів: *підборіддя, відзаддя, роздоріжжя, зілля, безгрішшя, галуззя, клоччя, приладдя, правилля, обіддя, паліччя, ломіччя, залізяччя, гадюччя, насіння, багаття, сміття, листя, щастя, пір'я, подвір'я, узгір'я, луб'я, безголов'я, здоров'я* . . . (медичні новотвори:) *окістя, олегення, очерев'я, ослиззя* . . .; тим то і множини ці іменники майже ніколи не мають, див. іще **-ння**, **-ття** під 42, та ще § 13, § 69.

-ява 61. **-ява**, див. **-ота**, під 46.

-ян 62. **-ян** (**-ин**), див. **-ин**, під 22.

-я(т) 63. **-я(т)**, наросток, рівнозначний із **-еня(т)**, див. під 13, що часто й уживаються один замісць другого: *старча* (і *старченя*), *курча, гуся, котя, янголя, вутя, кача, дитинча, коліща* (коліс + ча), *горща* . . .

Прикметникові наростки.

-авий, -явий **73.** 1. **-авий**, **-явий** *а*) при прикметникових пнях указує на менший ступінь або частинність значіння, яке міститься у пні: білий (цілком, наприклад, сніг) — *білявий* (почасти, наприклад, із білим волоссям чоловік), *чорнявий, золотавий, жовтавий* (і *жовтявий*), *зеленявий, круглявий, мокрявий, молодявий, довгавий* . . .;

б) при йменникових пнях цей наросток значіння йменника, що міститься у нім, перемінює у прикмету другого йменника: дупло — *дуплавий* (наприклад, дуб), *жилавий, крівавий* (кров), *іскрявий, коростявий, кощавий* (кість), *зорявий, дірявий, слинявий, кучерявий* . . .

-альний 2. **-альний**, сам наросток **-аль** — чужий, уживається в чужих словах [про нар. **-ний** див. під 22]: ідеал — *ідеальний, реальний, нормальний, соціяльний, капітальний* . . ., але ж під упливом таких слів у книжній мові повитворю-

валися слова з тим наростком у сполуці з українськими пнями: *діяльний, порівняльний, відповідальний, огрівальний . . .*

3. **-арний** [**-ар-** елемент чужих слів]: *елементарний, гуманітарний, популярний, вульгарний . . .* **-арний**

4. **-астий, -ястий** — наросток близький значінням до **-авий**, див. під 1 — *а) довгастий, зеленастий, дебелястий, біластий, кругластий, золотастий . . ;* б) *гіллястий, гранчастий, кінчастий, головастий, гребенястий, драбинястий, двійчастий . . .*; але видно більшу інтенсивність у значінні цього наростка: *гіллястий* дуб (з масою гілок), *дуплястий* дуб (з дуплами) . . . **-астий, -ястий**

5. **-атий** *а)* близький значінням до **-астий** див. під 4: *бородатий, рогатий, пикатий, зубатий, губатий, крилатий, головатий, череватий, окатий, волохатий, горбатий . . .* також: *багатий* (від „бог"); *б)* вказує на подібність до того, на що вказує пень слова: (подібний до сороки) *сорокатий, стрільчатий . . .* **-атий**

6. **-евий**, див. — **-овий**, під 23. **-евий**

7. **-е́зний, -еле́зний, -ене́зний, -е́нний** — для означування дуже великої згрубілости прикмети речи: *величезний, довжезний, довжелезний, довгенний* (навіть: довгелючий), *малезний, старезний, старенний, здоровенний, страшенний . . .* **-езний, -елезний, -енезний, -енний**

8. **-енький** — для песливих і здрібнілих форм: *біленький, величенький, маленький . . .* **-еньний**

9. **-есенький** — для більшого ступня песливости і здрібнілости, ніж при **-енький**: *білесенький, величесенький, чистесенький.* **-есенький**

10. **-ивий, -ливий** — для означування внутрішніх прикмет осіб і річей, особливо ріжних здатностей: *балакливий, задумливий, правдивий, лінивий, плаксивий, покірливий, байдужливий, бунтівливий, злісливий, злобливий, зрадливий, вертливий, заміпливий, в'їдливий, ущіпливий, підхолливий, дрімливий, хворобливий, звабливий, жартівливий, деренчливий, журливий, щасливий, песливий, тужливий, жахливий . . .* **-ивий, -ливий**

ий, -ій, -їй 11. **-ий** (**-ій**, **-їй**) — власне, це закінчення майже всіх прикметників, прикмета відміни (флексії), родова, числова й відмінкова, але передйотований (*-jьj-*), пом'якшуючи попередню шелестівку, цей наросток може з іменників творити відповідні прикметники: бог — *божий, чоловічий, княжий, овечий, пішій, собачий, індичий, зайчий, орлій, безкраїй . . .*: коли ж іменник із наростком **-к** (особливо **-ник**); то виходить: **-чий** (**-ничий**), скарбник — *скарбничий*, робітник — *робітничий, керівничий, виховничий* (виховник = воспитатель), *карбівничий, воїновничий, вартівничий, видавничий . . .*; при тому такі прикметники часто набирають значіння іменників: *керівничий, будівничий . . .*; див. іще **-иний** під 13, **-овий** під 23.

-ин, -їн 12. **-ин** (**-їн**) — наросток (рівнобіжий з **-ів**, див. під 16) для творення присвойних прикметників від особових іменників жіночого роду (або й чоловічого з жіночими закінченнями): тітка — *тітчин*, няня — *нянин*, Марія — *Мар'їн . . .* рибалка — *рибальчин*, Микола — *Миколин . . .*, див. іще під 25.

-иний, -инячий, -ячий, -очий, -ичий 13. **-инний** (**-їний**, **-иннячий**, **-ячий**, **-очий**, **-ичий**) для творення прикметників, що показують приналежність (як **-ин**), відношення або походження речи: *горобиний, козиний, орлиний, солов'їний, дрохвиний, качиний* (наголос на **-иний**) . . ., *горо'ячий, козячий, курячий, коров'ячий, свинячий, риб'ячий, котячий, жаб'ячий, баб'ячий, хлоп'ячий, дитячий . . . дівочий, жіночий . . .*

-истий, -істий 14. **-истий** (**-їстий**) *а)* подібно до **-астий** (див. під 4), значить високий ступінь прикмети (без порівняння), властивої пневі (звичайно йменниковому): *барвистий* (барва), *м'ясистий, бакаїстий, краплистий, багнистий, голосистий, качанистий*, (капуста качаниста) . . .;

б) в дієслівних пнях указує або на прикмету, сполучену зі здатністю (в річей) викликати дію: *запалистий* („запалиста промова"), *похотистий . . .* або на прикмету, сполучену зі здатністю до дії (в осіб): *бадьористий, танцюристий, задиристий, заготистий . . .*

15. **-ичний, -ічний** — для прикметників відносних, утворених від чужоземних слів: *арифметичний, музичний, фізичний . . ., академічний, кубічний, технічний . . .* (див. §§ 5_6, 6_{116}.) **-ичний, -ічний**

16. **-ів, їв** — для творення прикметників присвійних від особових іменників чоловічого роду: батько — *батьків, синів, онуків, сусідів . . . Семенів, Петрів . . .* див. під 12 та ще під 23, 25. **-ів, -їв**

17. **-ісінький** — вказує на найвищий (без порівняння) ступінь основного значіння прикметника: *білісінький* (геть чисто білий), *чистісінький* (геть зовсім чистий), *гарнісінький . . .* навіть: *однісінький, отакісінький, самісінький*, порівн. **-есенький** під 9 (не слід писати **-ісенький** [Ак.]. **-ісінький**

Відміни наростка - **-юсінький, -юній**: *гарнюсінький, гарнюній . . .*

18. **-кий** — найхарактеристичніший прикметниковий наріст **-к-** увіходить у склад багатьох інших, зложених нарістків, але виступає й сам як формант і ріжні лексичні основи перетворює на прикметники; він являється: **-кий**

а) при іменних пнях: *гіркий* (горе), *солодкий, швидкий, стрункий, вузький, шерсткий . . .*;

б) при дієслівних пнях: *верткий, говіркий, грузький, держкий, заміткий, звязький, варкий, палкий, гнучкий, хиткий . . .*;

в) у здрібнілих прикметниках: слабий—*слабкий . . .*

19. **-ливий**, див. **-ивий** під 10. **-ливий**

20. **-лий** *а)* при іменних пнях: *круглий, підлий, брезклий, смаглий . . .*; **-лий**

б) при дієслівних пнях, заступаючи часто дієприкметникову форму минулого часу на **-ший**, що загинула: *спілий, потухлий, виросліий, утонулий, згірклий, минулий, умерлий, відсталий, запустілий, згорілий, стиглий, недбалий, бувалий, скислий, змарнілий, спітнілий, осиротілий . . .* див. § 66_2.

-мий 21. **-мий** — лише в залишках від колишнього дієприкметника страждального стану теперішнього часу: *відомий, їдиме* . . . див. § 67_1.

ний, -ній 22. **-ний (-ній)** — дуже широко вживаний наросток із ріжноманітним значінням:

а) при йменникових пнях для означування матеріялу (з чого?): *молочний, пшеничний, залізний, камінний, мідний, срібний, оксамитний, барвний* . . . (близький значінням до **-овий, -яний**, див. під 23б, 35);

б) показує на властивість прикмети пня (іменникового), але не в такій мірі, як **-астий, -истий**: розум — *розумний* (що має розум), *сильний, винний, заздрісний, бездоганний, безщасний, грішний, хінний* . . .;

в) з дієслівними пнями вказує нам можливість впливання на предмет: *доступний* (можна доступити), *непохитний* (не можна захитати), *непрохідний, незабутній, непробудній, придатний* (може придатись) . . .;

г) з прислівниковими пнями часто з **-ш-** перед **-ній**: *послідній* (послід), *горішній* (вгорі), *долішній, колишній, теперішній, тутешній, нинішній, вчорашній, домашній* . . . . а далі й такі, як: *торішній, сьогорішній, справдешній* . . .;

ґ) в дієприкметниках страждального стану минулого часу: *даний, п'яний, засвоєний, караний, годований, купований* . . .;

д) в відносних прикметниках, утворених із іменників: будівля — *будівельний, народній, письмовний* . . .

-овий, -йовий, -евий, -євий 23. **-овий (-йовий), -евий (-євий)** — при творенні присвойних прикметників (див. під 12,16) для означування:

а) відношення: *науковий, службовий, роковий, соловйовий, краєвий* . . .;

б) матеріялу або матерії: *дубовий, вербовий, буковий, паперовий, терновий, лойовий, смушевий, грушевий, бавовний* . . .

24. **-овитий** *а)* з іменниковими пнями означує чималий ступінь прикмети (не зрівнюючи): *грошовитий, дощовитий, талановитий, сумовитий, горовитий,* також — *несамовитий, грабовитий* (близький значінням до **-истий**), див. під 14.; **-овитий**

б) при прикметникових пнях означує менший ступінь прикмети, або нахилу до чогось (без порівняння): *слабовитий, хворовитий, гордовитий* (близьке значіння до **-уватий**), див під 27.

25. **-ський** (**-цький**), а з попереднім наростком **-ів**, **-ин-** – **-івський**, **-инський**, для означування приналежности, походження і взагалі відношення: *людський, братський, козацький, азіятський, кінський, морський, жіноцький, молодецький, німецький, мертвецький, мистецький . . . батьківський, материнський, Коцюбинський* (коцюба + ин + ський) . . .; з заіменникових пнів: *наський, свійський . . .* **-ський, -цький**

26. **-тий** — у дієприкметниках страждального стану минулого часу (рівнобіжно **-ний**, див. під 22ґ): *подертий, скритий, забутий, проклятий . . .* **-тий**

27. **-уватий** — близький значінням до **-овитий**: **-уватий**

а) піскуватий, сукуватий, дуплуватий, винуватий . . :

б) круглуватий, дебелуватий, зеленуватий, дурнуватий, придуркуватий, підстаркуватий, свинуватий, калікуватий . . ., загикуватий, забудькуватий . . ., та в тих двох останніх словах наросток **-уватий** показує не на нахил до чогось, як **-итий**, а просто на властивість.

28. **-учий**, **-ючий**, **-ячий**, **-ущий**, **-ющий**, **-ящий** — все це з походження нащадки наростка дієприкметника діяльного стану теперішнього часу, але дієприкметник зник, наростки ж ці тепер прикметникові і вживаються не тільки при дієслівних пнях, а й при прикметникових [із дієслівними пнями вони творять прикметники, а не дієприкметники (див. § 66_1): *тямущий, ревучий, летючий, брязкучий, гомонючий, балакучий, знаючий, колючий, будучий, блискучий, сліпучий, незрячий,* **-учий, -ючий, -ячий, -ущий, -ющий, -ящий**

гарячий . . . видющий, загребущий, цілющий, невмирущий, невмируще, трудящий, годящий . . .

Уже в наведених прикладах подекуди яскраво виступає значіння цих наростків подібно до **-езний** (див. під 7); „*балакучий*“, напр., значить не „той, що балакає“ (москов. говорящий), а „той, що любить балакати“ („любящий говорить“, „говорливый“), „*тямущий*“ значить — „хорошо понимающий“, „толковый“ і т. д.

При прикметникових пнях це значіння наростків уже цілком панує: *добрячий* („очень хороший“), *важнющий* („весьма важный“, „важнейший“), *злючий, здоровлючий* (від „здоровий“, а не „здоровити“), *жирнючий, багатющий, білющий* (білий) . . .

-цький 29. **-цький**, див. **-ський** під 25.

-чий 30. **-чий** — від іменників для творення відносних прикметників: вибори, виборець — *виборчий*, господарство, господар — *господарчий*, споживач, споживання — *споживчий, законодавчий, вірчий* (лист), *творчий, українознавчий, невольничий, охочий, робочий, співочий* . . .; див. іще **-ий** під 11 і **-шний** під 31.

-ший, -іший, -чий, -щий 31. **-ший** (**-ішпй**, **-чий**, **-щий**) *а)* для ступінювання прикметників у 2 й 3 ступні: тугий – *тугший* і *тугіший, старший* і *старіший, ближчий, товстіший, кращий, найбільший* . . . . . див. § 20_7а, § 14_3, § $39_{2,3}$;

б) з дієслівними пнями творить останки дієприкметника, див. § 66_2, та ще під 20.

-юсінький 32. **-юсінький**, див. **-ісінький** під 17.

-ющий 33. **-ющий**, див. **-учий** під 28.

-явий 34. **-явий**, див. **-авий** під 1.

-яний 35. **-яний** (**-аний**) — близький значінням (часто рівнозначний) до **-ний**, див. під 22а, **-овий**, див. під 23б: вовна — *вовняний, горілчаний, солом'яний, пшоняний, мідяний, капустяний, очеретяний, слив'яний, дерев'яний, паперяний* . . . (порів. паперовий, мідний . . .).

-ячий 36. **-ячий**, див. **-иний** під 13, та **-учий** під 28.

ящий 37. **-ящий**, див. **-учий** під 28.

Дієслівні наростки.

74. У творенні дієслів наростки беруть розмірно невелику участь, і в їх небагато.

До того ж деякі із них тепер уже зовсім не відчуваються як наростки, і значіння їх не словотворче, а чисто звукове (фонетичне): вони полишили по собі деякий слід, наприкл., у змінах *з*, *с* на *мс*, *ш* (мазати — *маємо*, просити — *прошу*), в появі „*л*“ після губних (любити — *люблю*), самі ж ізникли. Та все ж де-кілька наростків і тепер являються елементами чисто словотворчими, як і приростки та відміни (флексії), тощо. Але в дієсловах наростки, здебільшого, виступають не так, як у іменах: не проходять у вигляді одної звукосполуки через усі дієслівні форми Звичайно в дієслові розріжняють два пні: дієіменниковий (інфінітива) та пень теперішнього часу діяльного стану. Далі подаватимуться наростки то для обох цих пнів, то тільки для одного з них.

1. **-а-** (**-я-**) — появляється: **-а- (-я-)**

а) в дієсловах, утворених від іменників: *сідлати* (сідлаю . . .), *вінчати*, *грати*, *вечеряти*, *кашляти* . . ;

б) в дієсловах, утворених від прикметників 2-го ступня, отже з прикметниковим нарістком **-іш-**, **-ш-** (див. § 14_3): більший — *більшати*, кращий — *кращати*, *дужчати*, *рідшати*, *тоншати*, *вищати*, *гіршати*, *густішати*, *більшати*, *зеленішати*, *тужіщати*, *статніщати* . . .; ця оригінальна форма дає можливість висловлювати одним словом зложену тямку так же виразно, як, скажім, у німецькій мові висловлюється двома: kälter werden, або в московській: делаться холоднее (холоднішати);

в) в наворотових (ітеративних) формах дієслів, утворених від дієслівних форм протягових (дуративних) або доконаних: летіти — *літати* (літаю) . . ., сидіти — *сідати*, скубти — *скубати*, лишити — *лишати*, *міняти*, ставити — *ставляти*, запрягти — *запрягати*, позичити

позичати, прикрасити — ***прикрашати***, попасти — ***попасати*** . . .; після голосівок перед **-а-** з'являється **-в-**: дати — *давати*, мити — *умивати*, *бувати* . . .

-и- 2. **-и-** (**-ї-**) — появляється: *а*) в дієсловах, утворених від іменників: *ділити*, *хвалити*, *кінчити*, *гноїти*, *грішити*, *возити* . . .;

б) в дієсловах, утворених від прикметників: *білити*, *гірчити* . . .; іноді так творяться дієслова (перехідні) й від 2-го ступня прикметників: *поліпшити*, *збільшити*, *зменшити* . . .

-і 3. **-і-** — *а*) в дієсловах, утворених від іменників: ***уміти*** (ум), *розуміти*, *муркотіти* . . .;

б) в дієсловах прикметникових (дієслова започинові): *біліти*, *зеленіти*, *багатіти* . . .

-ну- 4. **-ну-** — *а*) в дієсловах, утворених від прикметників: *бліднути*, *глухнути*, *гуснути* . . .;

б) в дієсловах доконаної форми, раптовних, утворених від дієслівних недоконаних форм: кидати — *кинути*, *капнути*, *усміхнутися* . . .;

в) в дієсловах, утворених від викликів: *охнути*, *гепнути*, *шелеснути*, *шубовснути*, *тарахнути*, *ляснути* . . .

Відміною наростка **-ну-** в нарост **-ону-** для означування згрубілости дії: *стукнути* (дуже стукнути), *грюкнути*, *сіпнути*, *лигнути*, *махнути*, *гукнути*, *стусонути*, *плигнути* . . . (порівн. у прикметників: грубий — грубелезний, тямкий — тямущий . . .).

-ува, -ювa 5. **-у-**, **-ю-** (**-ува**, **-ювa**) появляється: *а*) в дієсловах недоконаних, утворених від іменників: дар — *дарувати*, *порядкувати*, *святкувати*, *мурувати*, *адресувати*, *горювати* . . .; та ще ним творяться дієслова, між іншим, що показують, хто чим займається, або чим хто є: пан — *панувати*, учитель — *учителювати*, *учительствувати*, *старшинувати*, *дякувáти* (від „дяк"), *хазяйнувати*, *господарювати*, *голодувати*, *секретарювати*, *професорувати*,

козакувати, старцювати, дівувати, парубкувати, бабувати, вдовувати, ковалювати, кравцювати, чабанувати . . .;

б) в дієсловах прикметникових: *марнувати, пильнувати, слабувати, радуватися . . .*

в) в дієсловах недоконаних (наворотових і взагалі недоконаних), утворених від дієслів доконаних та протягових: висидіти — *висиджувати*, перемолоти — *перемелювати*, привидітись, привиджатись — *привиджуватись*, вичекати — *вичікувати*, набрехати — *набріхувати*, вихвалятись — *вихвалюватись . . .*

Коли доконані і протягові форми мали вже наросток **-у-** (**-ю-**), то тоді (після подвоєння) повстає **-ову-** (**-ьову-**): роздарувати – *роздаровувати*, витанцювати – *витанцьовувати*, обгрунтувати — *обгрунтовувати*, виоб'єктувати — *виоб'єктовувати . . .*

Увага 1. Хоч ріжниця між наворотовими і протяговими дієсловами, здебільшого, затерлась, то там, де ще вона відчувається, ті обидві форми (дуративні та ітеративні) змішувати не слід: *відміняємо, відміняйте* (протяг.) — *відмінюємо, відмінюйте* (наворот.); *розріжняємо, розріжняйте — розріжнюємо, розріжнюйте; заповняємо, заповняйте — заповнюємо, заповнюйте . . .* (ріжниця така ж, як у дієсловах, наприкл.: *несемо, носіть — носимо, носіть . . .*).

Увага 2. Наросток **-у-** входить у дієслова, запозичені з західноєвропейських мов: *ілюструвати, ігнорувати, класифікувати, перлюструвати опонувати, ратифікувати, продукувати, редагувати, телеграфувати . . .*

6. Крім цих наростків, є ще такі, що, що правда, самостійно не виступають, але долучуються до котрогось із названих уже наростків, до **-а-**, **-ну-**, **-і-**. Це такі наростки: **-к-** (**-ч-**) – наросток, який появляється з наростком **-ну-** (**-кну-**) й **-а-** (**-ка-**) й наросток **-от-**, що долучується до наростка **-і-** (**-оті-**) й **-а-** (**-ота-**).

-к-, (-кну-, -ка-) *а)* Наросток **-к-**, **-ч-** (**-кну-**, **-ка-**, **-ча-**) появляється в дієсловах, утворених від ріжних вигуків і взагалі невідмінних частин мови і сполук звуків: охнути — *ох**ка**ти, гав**кну**ти, гав**ка**ти, цвірінь**кну**ти, цвірінь**ка**ти, цвірін**ча**ти, дзень**кну**ти, цьвень**кну**ти* . . ., як також від слів, хоч і відмінних, але ж ужитих у формі повсякчасного вживання; *ви**ка**ти, здоров**ка**тись, пань**ка**тися* (пане, пані!) . . .

-от-, (-оті-, -ота) *б)* Наросток **-от-** (**-оті-**, **-ота-**) вживається для ритмічности, для означення повторювання дії (є це властиво йменниковий наросток, див. § 72 46 б): стукнути (раз), стукати — *стук**оті**ти*, палахнути, палати (рівно) — *палахк**оті**ти*, пищати, писнути — *писк**ота**ти, писк**оті**ти*, гримати, гримнути — *грим**ота**ти, грим**оті**ти*, деренчати — *дерень**кота**ти*, гуркати, гуркнути — *гурк**ота**ти, гурк**оті**ти*, загавкати — *загавк**оті**ти*, галайкати — *галайк**оті**ти*, булькати — *бульк**ота**ти, бульк**оті**ти*, бряжчати — *брязк**оті**ти*, бурчати — *бурк**ота**ти, бурк**оті**ти* . . .

-оньки, -еньки, -очки, -унечки, -усеньки, -усі, -ці-, -ки 7. Наростки: **-оньки**, **-еньки**, **-очки**, **-унечки**, **-усеньки**, **-усі**, **-ці**, **-ки** — вживаються в песливих формах деяких дієслів при розмові, головним чином, із дітьми. Вживаються вони лише в формах дієіменника (іноді в формах наказового способу): *їст**оньки**, спат**оньки**, люл**еньки**, спат**усі**, їст**ки**, ходу**ні** . . ., спату**няй** . . .

СКЛАДНЯ.

Загальні уваги.

75. Ні одна сторона мови не обходиться без упливу інших мов. Звуки, морфологічні елементи, словосполучування (синтакса), лексика — все зазнає чужомовних наростів, що згодом, буває, так уростаються й поширюються в мові, що вже ніхто й не відчуває їх, як неорганічні елементи. Хто, наприклад, відчуває, що „ґ“ у словах *ґніт, дзиґа, ґава* є неорганічний звук української мови? Відомий скрізь по Україні, він уже є український звук, хоч походження він чужомовного. Але вплив, звичайно, йде далеко не рівномірно: в нижчих, простіших елементах мови він слабший, у вищих, звязаних із важнішим для людей — із мислею, із значінням — він дужчий, а часто й великий. Лексикон і синтакса звичайно зазнають найбільшого впливу, бо найближче стоять до так званої „внутрішньої мови“ — мислі, що, зрештою, забирає всю нашу увагу, завжди перебуваючи в ясному полі свідомости, тоді як звуки й форми слів звичайно з'являються в нас або зовсім несвідомо, самі по собі, разом із мислею, або напівсвідомо. І тим то механічна звичка до певної системи звуків і форм не підлягає так упливам іншої мови чи мов, як підлягає те, на що повсякчасно звернено увагу.

У процесі мови й активної (балакання, писання), й пасивної (слухання, читання), на поверхні нашої свідомости й уваги виступає лише зміст („*що*“ *казати*?, „*що*“ *кажуть*?), але ж зміст вноситься не тільки реальним значінням слів, а й формою словосполучень, та й самі слова набувають, власне, реального значіння лише в реченні, тоб-то, разом із синтактичним значінням. Звук і навіть

окреме слово є штучний препарат, справжня ж мова (річ іде про звукову мову, про мову слів) виявляється тільки в тому словосполученні, що зветься реченням; без речень нема мови, як певної природної й доцільної психо-фізіологічної діяльности. Чи то буде мова дикуна, чи вченого, чи то мистецький твір, чи лаконічне запитання кондуктора — все те становить одно або більше речень, якщо то є мова у звичайному розумінні: тільки речення або комплекс їх родять у нас мислю, слова ж і словосполучення (сказані або написані) нездатні викликати в нашій свідомості певного акту, званого звичайно мислею, і вони не є мова. Одним словом — речення є та одиниця, що нею починається мова. На свідомість нашу не можна вплинути меншим та й узагалі іншим звуко-мовним елементом, як речення.[1])

Так, принаймні, виявляється мова, як мова. Це не заважає вченим аналізувати речення, роскладати його на первісні і ще первісніші елементи, та ж значіння речення, як початку, основи живої мови людей, від того не зміняється.

На перший погляд може здатися, що й речення, тоб-то, форма словосполучення (або сло́ва) не мають для нас якоїсь ваги, що вся наша увага зосереджується на змісті, на реальному значінні слів, що все одно, як висловитись, яку форму надати реченню, аби тільки було зрозуміло. І, справді, така вимога у практиці мови має свою рацію, та її можна визнати лише за minimum знання мови, і ніяким чином не можна вважати повним знанням. Наукове мовознавство доводить, що форми тих словосполучень, що їх ми звемо реченнями, еволюціонують, змінюються, і змінюються, між іншим, у бік удосконалнення. Це потрібує пояснення.

Коли ми кажемо про удосконалнення в техніці, наприкл., про удосконалнення лопати, то розуміємо такі зміни в ній, що дозволяють нам затрачувати менш енергії, орудуючи нею, для виконання одиниці роботи: швидче виконати і краще виконати. Приява одного вже з цих трьох моментів, при рівнозначності двох інших, дає нам право говорити про удосконалнення приладу.

[1]) Також і виявленим на письмі, наскільки це буде символом мови звукової.

Мова, як явище соціяльне, є так само „прилад", засіб уплівання на психіку других. Для людей мова має насамперед оце значіння, а не індивідуальне, як засіб виоб'єктовування у слові своєї мисли, втілювання її, оформлювання й фіксації. Кажемо й пишемо ми звичайно не для себе, тай мову інших цінуємо не інак, як по силі її виливу на слухачів, читачів. Знов же таки це вченим не заваджає розглядати й студіювати мову з погляду психо-генетичного походження її та індивідуального значіння. Але соціяльне значіння мови, як засобу діяння на інших з метою викликати в їхній психіці акт повстання певної мисли (чи з дальшою метою подіяти на їхню волю, почуття, чи без цього), є життєвий raison d'être мови. Поступовий розвиток мови, її удоскональнення найперше й виявляється в поліпшенні її, як знаряддя діяння на других. Можна говорити про поступовий розвиток усіх елементів мови — звуків, форм слів, форм речень і їхніх сполук, лексики, та справжнє удоскональнення мови, як знаряддя, ніде так виразно не виявляється, як у синтаксі [складні]. Коли сумнівний, а іноді й дуже сумнівний, є прогрес у еволюції звуків якоїсь мови, скажім, у тім, шо більшість слав'янських мов загубила носові звуки (у французькій навпаки — вони з'явились), коли багатство морфологічних прикмет старовинних мов (наприклад, звиш 140 форм латинського дієслова!) зовсім іще не свідчить про високу досконалість їх, а, навпаки, про їхню більшу первісність, примітивність, ніж малоформні їхні нащадки, то у способі будови речень і сполучуванні їх у складніші язикові цілості помічається безсумнівний прогрес, перехід до вищих, досконаліших форм висловлювання й діяння на інших — слухачів, читачів. Так, наприклад, дієслівність речення виступає як характерна прикмета речення новітніх мов. Дієслово в неособовій формі, або рівнозначній особовій, чим раз більше, частіше виступає в реченні, займаючи в нім головне місце, упідлегнюючи собі інші частини. Прикметниковий і дієприкметниковий присудок (praedicatum) зменшується в обсязі вжитку, чим ближче до наших часів, та все частіш зустрічаючись, чим далі назад у старовину. Дієслово, цей виразник дії, енергії, сили, і як граматична категорія збільшується у числі, і як синтактичний чинник набирає все більшого значіння

в мові людей. Це наукове спостереження мовознавців на підставі пам'яток мов ріжних народів можна ілюструвати й такими даними, що дозволяють нам із наукового спостереження зробити де-які практичні висновки.

Упорядчик цієї книжки робив такий експеримент. У ріжних авдиторіях роздавав слухачам клаптики паперу і просив по можливості точно записати на них те, що мав їм сказати. Казав же їм шість речень: *„гора зеленіє“*, *„гора чорна“*, *„гора біліє“*, *„гора синя“*, *„гора червоніє“*, *„гора темна“*. Потім у тих же авдиторіях таким же чином записували [на інших клаптиках, і віддавши перші] сказані шість речень із тих же елементів, але в іншому порядкові: *„гора синя“*, *„гора червоніє“* . . ., або навіть із дієсловами, замісць прикметників, і навпаки: *„гора зелена“*, *„гора чорніє“*, *„гора біліє“*..., але завжди так, що три присудки були дієслівні, а три прикметникові, і завжди йшли, правильно чергуючись: один дієслівний, потім один прикметниковий, знов дієслівний, прикметковий, дієслівний . . . Пропоновано також і інші речення, як: *„орел сидить“*, *„орел сильний“*, *„орел клює“*, *„орел хижий“*, *„орел літає“*. *„орел красивий“*, також у ріжних можливих комбінаціях.

Експериментатор бажав вияснити, які речення — з дієслівним, чи прикметниковим присудком — дужче впливають на слухача, діють на його свідомість, залишають слід у його тямі й пам'яті: яких речень більше запишуть слухачі з нарівно прочитаних їм (по 3 за кожним разом). Звісно, значіння даних такого експерименту зростає зі скількостю його, але й невелике число пророблених (коло 130 папірців), принаймні, в очах експериментатора, являється ілюстрацією вищезазначеного: загальна скількість записаних речень із дієслівним присудком (*„гора зеленіє“*, *„горя чорніє“* . . .) в кожній групі за кожним разом була більша, ніж скількість речень із присудками прикметниковими (*„гора зелена“*, *„гора чорна“* . . .). Здається, нема підстав уважати ці дані випадковими щодо загального висновку: дієслово сильніше аперцепується, дієслівне речення, при умові однаковости інших елементів речення, є енергійніша чинність на психіку, ніж речення з присудком прикметниковим.

Другою характерною ознакою в синтактичній еволюції європейських мов є розвиток безпідметових (безсуб'єктивних) речень. Безпідметові речення є вища, доскональніша форма речення і є продукт пізнішого становища мови, а не архаїзм, як думали раніш. У безпідметовому реченні дієслівність доходить до найвищого ступня свого розвитку: тут дієслово саме про себе без іменника (підмета) може творити ту язикову одиницю, що її звемо реченням (другорядні члени можуть бути, їх може й не бути — як і в усякім реченні). Безпідметові речення тепер є у стані розвитку і в ріжних мовах становлять ріжноманітні групи, сказати б, ріжні етапи розвитку: починаючи від безпідметности відносної, де підмет хоч і не названий, але ж легко виходить із самого контексту речення, із дієслівної групи присудка [„*поховали* (козаченька) *як слід по закону*], і кінчаючи безпідметністю безумовною, де для підмета навіть і місця немає („*козаченька* ***вбито***").

У звичайному двочленовому реченні, з підметом і присудком, відбилася праця людської логіки — зіставляння двох тямок: підмета (суб'єкта) і присудка (предиката). Ця праця нашого мислення вимагає, між іншим, аперцепції обох їх, а на аперцепцію, як і на всяку психічну роботу, потрібна певна енергія. Але мислення логічне і граматичне, тоб-то, мислення за допомогою мови, багато де в чому росходяться між собою, і останнє, між іншим, часто може відбуватися й без підмета. Сама дія, без указівки на джерела її, може бути означена словом у такій формі, що у слухача (читача) повстає закінчений акт-мисля, цілком так само, як і після двочленового речення. Таким чином результат досягається при аперцепції лише одного члена, тоб-то, при меншій затраті психічної енергії слухача (читача). Коли це так, то з двох рівнозначних щодо змісту речень вище, доскональніше буде те, що виливається в безпідметну форму, а не речення з підметом, підметове.

Як уже завважено, з однієї мови у другу переходять не тільки окремі слова разом із тямками, а й вирази, синтактичні форми, особливо, коли вплив однієї мови на другу — безпосередній. Таким чином виринає питання: як же ставитись до чужомовних елементів у мові, особливо, синтактичних та лексичних? Критеріїв для від-

ношення до цього питання повинно бути принаймні два. По-перше, чистота і природність мови. Книжна мова всякого народу повинна насамперед використати всі язикові можливості того народу й без потреби не вносити нічого з інших мов, надто, коли ті чужомовні елементи не інкорпорувались у народню мову, не вросли в неї. Ця вимога відноситься в однаковій мірі й до словника, і до синтакси. В сучасній книжній українській мові чимало непотрібного і в словниковому матеріялі, і в синтаксі. По-друге, доскональність, вигідність синтактичних форм. Як уже сказано, чужа синтакса ввіходить разом із чужим словником, і не раз бував, що чужі синтактичні форми входять на місце своїх форм, кращих, вигідніших із вищевказаного погляду. Ці дві вимоги взагалі повинні мати як найбільшу силу в відношенні до книжної мови. Не за архаїзмами треба ганятись без огляду на їх придатність до потреб сучасного мислення, не все те добре, що зустрічається в нашій мові в більш, чи менш поширених залишках або діялектичних новотворах. Але всі можливості народньої мови треба зужити на збагачення книжної доскональними, вигідними з погляду економії психічної енергії способами висловлювати ріжні мисли з усіма потрібними відтінками.

Та, з другого боку, які б доскональні не були способи чужої мови, вносити їх у іншу мову можна лише з великою обережностю. Тільки на випадок особливої придатности чужомовних синтактичних форм їх можна зужитковувати, та й то, коли вони не суперечать тій мові, куди заносяться, не вносять дисонансу в природу синтактичної будови її. Українська мова в такому стані синтактичного розвитку, що не потрібує багато запозичань, і то хиба в галузі фразеології, окремих виразів, а не широких синтактичних форм. І зовсім непотрібні, навіть шкідливі ті запозичання, що не тільки не збагачують мови, а ще й обезбарвлюють її та обтяжають незґрабними й важкими формами.

На синтаксі особливо яскраво видно, що з чужих мов можна брати лише необхідне, корисне й потрібне. Синтакса бо це ж язикова архітектура, де головне не те, з чого побудовано, а як побудовано, що і становить стиль. Синтакса ще не стиль мови, але найхарактерніша прикмета його і вимагав до себе як найбільшої уваги.

Найголовніші вказівки до синтакси вкраїнської мови.

У синтаксі далеко важче, ніж у попередніх розділах, подати певний систематичний показчик правил уже через те саме, що трохи не кожне дієслово становить якусь синтактичну осібність. Тут подаємо лише найважніші синтактичні вказівки загального характеру. Особливу увагу звернено на безпідметові речення та способи сполучування відносних речень через те, що тут найдужче калічиться українську мову, і калічиться без усякої потреби.

Присудок — підмет.

а) Безпідметові речення.

Безпідмет. речення

76. Споміж безпідметових речень у вкраїнській мові на найбільшу увагу заслуговують речення з присудковим дієприкметником на **-но, -то.** Ці форми, хоч і дієприкметникові з походження, але з повною дієслівностю, як, наприклад, форми минулого часу на **-в, -ла, -ло** (був, була, було) і також, як і ці останні, вживаються виключно в функції присудка: *пшеницю витоптано, хліба ще не принесено, поля досі не засіяно, не про вас варено, зробив усе, як раджено, за моє жито та мене й било, багато випито, а ще більше розлито, його покарано, призначено, скинуто, післано . . .*

В українській мові існують речення і з присудком дієприкметниковим: *„ой, чия то хата незаметена"*, *„мовчи, бо будеш битий"* і т. д. Але це вирази не рівнозначні з безсуб'єктними. У них дієприкметник уживається з атрибутивним значінням, а не виключно предикативним, як у безпідметових. Предикативність (сила присудковости) властива дієслову, коли ж присудок у реченні зложений, то означальна (не дієслівна) частина такого присудка являється в іменній формі (прикметник, дієприкметник . . .)

Тому замінити *„ой, чия то хата незаметена“* на *„ой, чию то хату не заметено“*, або *„мовчи, бо будеш битий“* на *„мовчи, бо тебе буде бито“* не можна — це будуть інші речення, з іншим значінням: у них уся присудковість (предикативність) зосереджується у словах *„заметено“*, *„бито“*, тоді, як у перших *„незаметена“*, *„битий“* є лише атрибутивна частина зложеного присудка. Для потреби мисли та й інша форма придатна, але лише на своєму місці. Коли дія, чинність, є основа мисли, центр її — речення повинно бути безпідметним: *хліба ій досі не куплено* (= не купили); коли ж головний предмет мисли (підмет) лише означається якоюсь прикметою — речення з підметом, суб'єктне: *а хліб у нас був куплений* (= не свій), *„і небо невмите, і заспані хвилі“* і т. ін. — ніяк не можна замінити іншим, безпідметовим реченням.

Під упливом московської мови, де подібних безпідметових речень у книжній мові нема, нераз і в нашу мову вносять, замість них, страждальні підметні форми: *він був призначений на комісара* (його призначено . . .) і т. д. Таким чином, крім того, що висловлюються не точно по-українському, замінюють легшу, вигіднішу безпідметну форму з дієслівним присудком, формою підметною і прикметниковою (дієприкметник своєю граматичною формою є прикметник), див. § 75.

У літературній мові зустрічається в безпідметних реченнях цього типу при присудковому дієприкметникові ще й орудний відмінок діяльника: *листа писано мною* . . . Такий орудний в народній українській зовсім не знаний, там буде в таких випадках тільки підметне речення: *я написав листа* . . . Але цей чужомовний елемент (орудн. діяльн.) не слід занехаювати, він збагачує мову новим способом вислову, новим відтінком значіння: не зовсім однаково, чи сказати: *Головніші правила правопису встановлено Академією Наук“*, чи *„Академія Наук установила головніші правила правопису“*. Тай дисо-

пансом не несе від такої конструкції: орудний при дієприкметниках страждальних (тільки не орудний діяльника) в українській мові звичайна річ: *стежку втоптано ногами*, або *його вбито громом* (як?).[1])

Неособові вислови

На безпідметові речення укр. мова дуже багата. Крім розгляненої форми існує ще цілий ряд інших, ріжних ступнів безпідметности.

1. Близько до розгляненої стоїть форма з дієсловом 3 ос. однини дійсного способу середнього роду з **-ся**: *про це багато казалося, не раз уже нагадувалося, досі нічого не зробилось . . .* (= про це багато казано . . .).

2. Так само близько до неї стоїть і форма з дієсловом 3 ос. множ.: *посадили над козаком явір та ялину . . .* але ця форма тільки вже релятивно безпідметна, середня між безумовно безсуб'єктною й суб'єктною. Вживається вона тоді, коли підметом (діяльником) є люде, а які саме, це для мислі не потрібно. Такою ж являються а) форми з дієслов. 3 ос. множ. теперішн. часу: *так не роблять, де п'ють, там і лають . . .*, б) наказовий (вольовий) спосіб: *добре роби, добре й буде, не кажи гоп, доки не перескочиш . . .*, в) 2 ос. однини дійсного способу: *усіх не навчиш, всього не роскажеш . . .*

3. Особлива форма дієслова дійсного способу середнього роду 3 ос. одн. (з **-ся** й без) дуже часто являється в безпідметних реченнях, коли підмет (діяльник, джерело

---

[1]) Усе ж таки від таких конструкцій дуже відгонить чужим, і властиво їх вживати не слід. То правда, що орудний при дієприкметниках страждальних звичайна річ, та тільки незвичайний він при неособових формах дієприкметника. При тому ж у наведеному першому прикладі (стежку втоптано ногами) орудний відм. не має зовсім значіння засобового, орудня, як це відчувається завжди при дієприкметнику страждальнім в особовій формі — а має значіння способу [як?] (можна ж було втоптати: чи лопатою, чи колодою, чи як), а способове значіння орудн. відм. до такої конструкції не підходить. Другий приклад іще ясніше на це вказує. Ред.

чинности) або невідомий, або непевний, невизначений, неоформлений: *дніє, сутеніє, вечоріло, нахмарило, аж у очах заблищало, мене так і підхопило, вже розвиднілось, Дніпра гирло затопило, не їсться, не п'ється* . . . Сюди ж відносяться і прислівникові речення, як: *сумно, весело, мулко на серці, дивно йому, нічого не видно* . .

4. В таких випадках уживається іноді й дієменник: *відкіль би це дістати, куди б його заховати, що мені робити, нікому мене згадати* . . . і інші невідмінні частини мови: *в виски йому сіп! сіп!* . . .

Псевдозайменник

б) Псевдозайменник.

77. Речень із підметом і присудком (двочленових) величезна більшість, і звичка до них спричинилась до того, що при одночленових реченнях (безпідметних) став уживатись особовий займенник 3 ос. однини у граматичній функції підмета. Але реального значіння такий займенник не має (тому і зветься псевдозайменник), це лише формальний підмет, беззмістовне слово, на місці непотрібного, а часто й неможливого підмета. Значіння його в тому, що речення набуває з ним звичайнішого двочленового вигляду, форми живішої мовної одиниці, але речення лишається все ж безпідметним у тім розумінні, що аперцепується лише присудок, псевдозайменник означує лише точку, граматичне місце підмета. Приклади: *а воно вже й розвиднілось, воно ніколи не догодиш усім, воно мені весело, та якось і страшно* (подібні псевдозайменники звичайні в німецькій мові: es schneit, es regnet . . . і в французькій: il pleut . . .).

Але функції псевдозайменника „*воно*" поширюється. Він уживається не тільки в безпідметних реченнях на місці підмета, а й цілі двочленові речення переміняє у присудок вищих (складніших) мовних одиниць: *а воно вже й люде почали збігатися, воно вже й сонце зайшло, воно б і я пішов, та ніколи* . . . Тут псевдозайменник

„воно" виступає як підмет у реченні, де присудком являється ціле двочленове речення.

в) Зложений присудок.

Зложений присудок

78. 1. У зложених присудках іменна частина звичайно стоїть у формі називного відмінка: *він щасливий, він був щасливий, він буде щасливий, він родився щасливий, він удався щасливий, він учень, він буде учень, він став учень, він був учень, хлопці були розумні, вовки були підсудки.* Буває, що іменний присудок стоїть в орудн. відм., та тоді він означає переходову функцію, тимчасове становище підмета, а не щось постійне, н. пр., *суддею був ведмідь, він був учителем два роки, був і він молодим . . .*

Це відноситься, здебільного, до дієслова *„бути"* в не теперішньому часі. При інших дієсловах іменна частина переважно буває в орудному відмінкові: *він звався Іваном* (і Іван), *ця дівчина видається старшою . . .*

2. Прикметникова й дієприкметникова частина зложеного присудка являється все в називному відмінку, і, розуміється, в чоловіч. роді завжди в повній формі: *він моторний, Іван живий* і *здоровий, той чоловік бідний, він занепокоєний, заспаний . . .* див. § 39.

г) Узгоджування.

Узгоджування

79. Коли в підмет речення входить числівник, то присудок вживається в формі середнього роду однини: *три тополі стояло, їхало сім душ людей, стоїть чотирі хати, два чоловіки йде, купалося дві дівчині . . .*

Тільки ж при числівниках: два, три, чотирі вживається і множина: *три шляхи до купи зійшлися . . .*

Пре́дмет (додаток іменниковий).

Заперечення

80. 1. При перехідних дієсловах з запереченням предмет не обов'язково переходить із знахідного відмінка в родовий: *не покришть Україну червоні жупани, не перекручуй мої слова́, не кидай свою матір . . .*

Знахідний = родов. 2. Іменники — назви річей у знахідн. відм. одн. можуть мати форму родов. відм. на **-а**, поруч із формою, рівною називному: *різав пальця . . .* див. § 26_1.

Знахідний = назив. 3. Іменники — назви звірят і ростин у знахідн. від. множ. мають форму називного множини: *купив кури . .* див. § 33.

Означення (додаток прикметниковий).

Присвойні прикм. **81.** 1. Для означення (прикметникового додатку) вживаються присвойні прикметники з наростками **-ів, -ин** (**-їв, -їн**) обов'язково лише в таких випадках, коли такий прикметник показує дійсну приналежність, а не вказує тільки на відношення однії речи до другої, власне, тільки прикметники, утворені від назв осіб, людей, коли треба означити, що їм щось належить: *Іванова хата* (не Івана хата), *вдовин син, тітчині коні. Грінченкова книгозбірня, Шевченкові переконання, материними сльозами . . .*

Коли ж треба вказати лише на відношення предмету до особи, то означення висловлюється предметовим додатком іменниковим, а саме родовим відмінком назв особи: *смерть матері* (не материна), *іспити студента, похорон Куліша, вплив Шевченка на письменників, таким значінням Франка . . .*

У випадках двозначности вживають обох конструкцій: *твори Шевченка* й *Шевченкові твори . . .* Перше, власне, значить: *твори, написані Шевченком*, а друге: *твори, належні Шевченкові . . .*

2 ступ. прикм. 2. Другий ступінь прикметників в узгодженні нічим не відріжняється від першого: *нема вищої хати за нашу* (не — вище) . . . див. § $39_{2,3}$ і примітка.

Зложене речення.

82. Ніде так не рябіє синтакса нашої книжної мови чужомовними елементами, як при зложенні речень, власне, при сполучуванні відносних речень із головними.

Тексти української мови сучасного походження (газети, листівки . .) переповнені отими „*який*", „*якими*", „*на котрому*" (отой чоловік, „*який приходив*" . . .) і т. д. Проте ж, прислухуючись до мови нашого селянина, перечитуючи етнографічні й інші записи живої простонародньої нашої мови, ви майже ніколи не зустрінетесь із отими сполучниками-займенниками в відносних реченнях.

І це не того, що в мові простих людей мало подибується зложених речень — там їх є доволі, та й неможливо обійтись без них, а просто того, що там вони сполучаються без тих „*який*", „*котрий*" і т. п., а зі „*що*", „*хто*", „*де*". Тай чистота мови наших кращих письменників, можна сказати, міряється, між іншим, мірою вживання того неукраїнського способу упідлеглення відносних речень. У мові *Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Стороженка, Куліша, Коцюбинського, Лесі Українки* (за винятком молодечих творів), *Грінченка, Тесленка, Васильченка* й інших Наддніпрянців, найкращих стилістів, ми знаходимо їх або в дуже невеликій дозі, або в окремих творах навіть зовсім їх не знаходимо.

Ось де кілька ілюстрацій із навмання взятих творів і сторінок:

На перших 10 сторінках „*Сердешної Оксани*" Квітки-Основ'яненка 9 випадків сполучання відносних речень із „*що*" („*усіх згада, що сватали її*" . . .), 1 з „*де*" („*слобода, де жила*" . . .), інших нема.

У 15 главі „*Чорної Ради*" Куліша — 3 випадки з „*що*", 2 з „*хто*", інших нема.

У „*П'ятизлотникові*" Коцюбинського 14 випадків із „*що*", 1 із „*де*", інших нема.

Навіть у такій речі, як Кулішів переклад на вкраїнську мову „*Маніфесту 19 лютого 1861 р.*" та „*Уставу про підданих, що вийшли спід кріпацтва*", де речення дуже складні й переплутані, маже $^2/_3$ відносих речень із „*що*", „*де*", „*хто*"; та й інші Куліш уживав, власне, по-

українському, як от: *„котрі піддані вийшли спід кріпацтва, тим купитись . . . у сільські громади“*.

У найкращого стиліста наших часів *С. Єфремова* (зразкового щодо мови наукової, ділової, взагалі прозової) у творах наукового характеру, з ускладненою фразеологією (як, напр., в *„Історії українського письменства“*), хоч і частенько вживається сполучання відносних речень із *„який“*, але, здебільшого, це внеобхіднюється дуже поширеним реченням із силою речень додаткових. Але — це характерно! — коли С. Єфремов пише „для народу“, там уже *„який“* подибується лише зрідка, як от у книжечці: *„Як люде прав собі добувають“* на 11 випадків сполучання із *„що“* припадає лише 3 з *„який“*.

У віршах *Шевченка* на ввесь *„Кобзар“* нема ні єдиного випадку сполучання відносних речень із *„який“*, *„котрий“*, *„которий“*, хоч не раз зустрічається досить складна фраза, як, напр: *„Де ж ті люде, де ж ті добрі, що серце збиралось з ними жити, їх любити?“*

У народній мові, як уже завважено, в, власне, один спосіб сполучання відносних речень, це тільки з *„що“*, або *„хто“*, *„де“*, не — „який“, „котрий“ (крім таких випадків, як указано вгорі). І то не тільки для Лівобережної України, а й Правобережної[1]). В етнографічних записах, напр., *С. Руданського* (з Правобережжя[2]), народніми виразами треба вважати такі, як: *„се тії брами, що я ними виходив“*, *„у раю були такі яблука, що бог заказав їх їсти“* і т. п. А вже ж, очевидячки, це книжна конструкція в таких виразах його, як: *„на їднім преблаженнім дереві, котре ще тогді, як росло, мало вигляд хреста“* . . ., як і завважує редактор видання А. Кримський (С. Руданський, Твори, т. II., вид. Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, 1908 р.).

---

[1]) й цілого Заходу України (Галичини, Буковини, Холмщини, Закарпаття). *Ред.*

[2]) власне, з Поділля. *Ред.*

Чи ж рація додержуватись народнього способу при сполучуванні відносних речень, чи краще вживати способу книжного, власне, чужомовного тепер?

Тільки **звичка** може схиляти до висновку, що способи з „*який*“ і т. п. кращі од способів „що“, „хто“ тощо. Способи однослівного сполучування відносних речень (тобто, з „який“, „котрий“) старі способи, лише розвинені й поширені окремими книжними мовами.

При цьому способові займенники „який“, „котрий“ несуть **подвійну** функцію: являються наче сполучниками, показуючи підлеглість речення, як відносного, і, крім того, виступають займенниками відносними в функції підмета або пре́дмета. Але розвинутіша мисля людини, під упливом вимоги аналітичного розуму, давно вже розщепила й відокремила чисто формальну функцію сполучника від займенника з реальним значінням — так у ріжних мовах повстали способи, цілком схожі з народньо-українським, де „що“ є тільки сполучник, з функцією показувати підлеглість речення, як відносного, а особовий займенник несе функцію йменника — підмета або пре́дмета: „*де ж ті люде . . ., що серце збиралось з ними жити, їх любити?*“ Тут „що“ є чисто формальна частина — сполучник і тому відноситься до двох підлеглих речень із ріжними відмінками особових займенників. Сучасний книжник висловився б: „*де ж ті люде . . ., з якими серце збиралось жити, яких збиралось любити?* Коли особовий займенник підлеглого речення є підметом, то звичайно пропускається, бо вже сама форма присудка означує його досить виразно: „*біля того гаю, що чорніє над водою*“, „*то ті люде, що після нас будуть*“. Тай з цілого контексту фрази з указівки головного речення бував настільки ясно, що займенник навіть із прийменником пропускається: „*піду я за такого, що сміються вуса*“ (= в нього).

Тільки прислівники можуть заміщати собою і сполучник, і займенник відносного речення: *де, куди, від-*

кіля . . . (= що в ньому, що в неї . . . , наприклад: *та хата, **де** я ночував, стоїть на вигоні* (= що я ночував, що в ній я ночував).

Супроти сполучання відносних речень із „який", „котрий" новіший спосіб сполучання з „що" є вища, доскональніша форма язикового мислення.

Додаток.

(Для перекладачів на вкраїнську мову).

Усякий переклад повинен відзначатись кращими прикметами зразкової літературної мови оригінальних українських текстів, і, крім того, по можливості точно передавати зміст оригіналу. Остання вимога відноситься власне в наибільшій мірі до творів наукових і взагалі ділової мови. Тим то те, що далі говориться, і відноситься, головним чином, до прозової мови (як і попередні розділи „Порадника" мають на увазі її, бо ж ясно, що у творах красного письменства певні норми літературної мови, напр., морфологічні, можуть і не звязувати письменника, коли це потрібно в інтересах краси, колоритности твору).

Мова перекладу в частині не спеціяльно-технічних термінів повинна бути багата, ріжноманітна, барвиста, не виходячи, звісно, з берегів природности й простоти. Для схожих виразів не слід уживати тих самих слів і словосполучень, коли вкраїнська мова дозволяє висловити ріжні відтінки значіння виразів у ріжних контекстах. І навіть, коли ми не відчуваємо виразної ріжниці між близькозначними виразами, все ж їх слід використовувати як наширше, не замінюючи їх якимось одним. На своєму місці однаково гарні будуть, наприклад, при порівнянні і „*немов*", і „*мов*", „*неначе*", „*наче*", „*як*", „*ніби*", „*що*", або при 2 ступні прикметників: „*вищий **за** кого*", „*вищий **од** кого*", „*вищий, **ніж** хто*. Ще гірша недоймитка мови буде в тім, що ріжні українські конструкції замінюватимуться однією неукраїнською, як, напр., при сполучанні побічних (підлеглих) речень із незалежними. Часто-густо упідлеглення речень висловлюють займенником „*який*" (або „*котрий*), замісць конструкції з „*що*" (див. § 82), з дієприкметником або з дієприслівником. Наприклад: „*уявім собі величезну грошеву міць*

синдикатів, котрі навіть чесного робітничого вибранця підкуплятимуть (замість: „що . . . підкуплятимуть); *такі відомості є у книзі, яка надрукована ще двадцять років перед цим* (замість: „у книзі, надрукованій . . ."); *„тут робить помилку й Вол. Ерн, котрий держиться версії Гес де Кальве й гадає, що Г. Сковорода* . . . (замість: „додержуючись версії . . . і гадаючи . . ."). Особливо треба уникати накопичування таких до нудоти одноманітних виразів, як ось: *„подробиці, які він дає, про місцевості, до котрих звітав Г. Сковорода . . ."*

Взагалі синтактично-фразеологічна сторона мови вимагає певної вправности, звички висловлюватися українською мовою і в усякім разі чималої й пильної уваги. Набути такої вправности з підручника, зі систематичного покажчика, ледви чи можна; найкращий спосіб — це перечитування добірних зразків літературної мови. З того боку особливої уваги заслуговують твори П. Куліша, Б. Грінченка та С. Єфремова. Для науки, публіцистики, школи і взагалі ділової мови твори їх можна вважати зразковими, хоч у Куліша чимало в й застарілих уже елементів, або таких, що просто не прищепились до літературної мови. Твори галицьких письменників корисні лише в лексиці; синтакса їх, здебільшого, дуже нечиста. Але в лексиці їх, споміж численних полонізмів і інших варваризмів, багато й надзвичайно дотепних термінів.

При перекладанні головну увагу звертати треба не стільки на окремі слова, як на речення, бо ж перекладаються не окремі тямки, а думки: вміння перекласти окреме слово на нашу мову в хоч і необхідний, але ж лише первісно-підготовчий момент, головна ж праця перекладання полягає в переливанні речень і їх сполучень з оригіналу у природню й відповідну форму другої мови.

В вимогах до спеціяльно лексичної сторони перекладу на першому місці стоїть точність слова. Вимога ця, розуміється, відноситься й до цілої мисли, але ж точність перекладу мисли залежить що-найбільше від складових елементів-тямок, означуваних звичайно окремими словами. Певні, визначені тямки [поняття] повинні мати певний точний знак — слово, при чому знак цей повинен

бути постійний, принаймні, в одній праці. Правда, іноді одна тямка називається кількома словами, напр., „*язик*“ і „*мова*“, „*прогрес*“ і „*поступ*“, і в такому разі вживаються ті слова ad libitum, раз так, то знов інак, але це вийнятки, що їх допустити можна лише при умові широкої популярности тих слів: згодом вони або здиференціюються у значінні, або одно з них переможе інші, і ті вийдуть із ужитку. Вимога точности й незмінности термінів відноситься до слів близькозначних (синонімічних). При виборі їх потрібна особлива обережність і уважність. Не можна плутати не тільки таких слів, як „*талан*“ (слово тюркського походження, значить „щастя“) і „*талант*“ (слово чисто книжного походження), дарма що вже цілком унатурилось „*талановитий*“ замісць „*талантовитий*“ (такого слова й нема); слід розріжняти й дійсно синонімічні слова, як „*талант*“ — „*здатність*“ — „*здібність*“ (майже рівнозначне з попереднім) — „*хист*“ — „*жебета*“. Лексичний матеріял однієї мови не стоїть у повній відповідности з матеріялом іншої мови, а особливо в синоніміці. При перекладанні на вкраїнську мову і треба насамперед дивитись на неї, а не на ту, що з неї перекладається. Коли, скажім, в московській мові „внешний“ уживається в таких виразах як „внешний вид“, „внешний мир“, „внешняя торговля“, то це ще не значить, що і в українській мові повинно бути одно слово для тої тямки, бо тут власне й не одна тямка, і в українській мові тут буде аж трое слів із ріжними відтінками значіння: „*зверхній вигляд*“, „*околішній світ*“, „*позадержавний торг*“. Так само „сообщить“ — „*надати*“ й „*повідомити*“ або „*подати*“ („сообщить известный характер“, „сообщить новость“); „выражаться“ — „*висловлюватись*“ і „*виявлятись*“; „опыт, опытный“ — „*досвід, досвідчений*“ і „*спроба, спробний*“, „*досвідний*; „рабочий“ — „*робітничий*“ (робітниче питання) і „*робочий*“, „*робітний*“ (день); „общий“ — „*загальний*“ і *спільний* і т. п.

Навпаки: „соединиться“ і „прийти в соглашение“ і „условиться“ можемо перекласти одним словом „*повднатись*“; „признак“ і „отличие“ — „*відзнака*“; „слог“ і „состав“ — „*склад*“; такі вирази, як „сделать наглядным, однообразным, невозможным . . . — „*унаочнити*“, „*уодноманітнити*“, „*унеможливити*“, „*узагальнити*“, „*уодночаснити*“.

Таким чином вимоги до перекладу можна висловити так:

а) додержування елементарно-граматичних норм літературної мови (правопис, фонетика, морфологія), як чисто зверхньої ознаки вдности мови;

б) синтактично-фразеологічна чистота, природність, легкість і ріжноманітність;

в) лексична точність і чистота від зайвих варваризмів.

При перекладах на вкраїнську мову нераз бракув лексичного матеріялу, зафіксованого у словниках, особливо, щодо ріжних відтінків значіння, і з необхідности доводиться іноді вживати слів нових, принаймні, з якимись новими наростками або приростками. Такі слова як „*виховник*“, „*виховничий*“, „*занадтий*“ недавнього походження. Розділ 3-ій „Порадника“ (Наростки) має помогти в цій необхідності збільшувати словник української мови й устатковувати терміни. По аналогії з такими словотворами, напр., як виховувати — *виховник* — *виховничий*, воювати — *войовник* — *войовничий*, карбувати — *карбівник* — *карбівничий* і т. п. й від „руйнувати“ краще б уживати „*руйнівник*“, „*руйнівничий*“ (разрушительный), а не „руїнник“, „руїнний“, як уживав П. Куліш, або „руїнницький“, як уживають тепер.

Харків. 20 — I 1922.

Де чого шукати.

Числа означають параграфи; при сторінках зазначено: стор. [це відноситься, головно, до § 22—24, що зазначені двічі, через технічний недогляд].

А (голосівка) стор. **1**; *а* не—*я* **12а,б**; в окремих словах **13**; в чужих словах **14**; в чужих словах після *л* **22**$_{1в}$; *а* не—*ов* у де-яких словах **13б**; в відміні іменників, стор. 38, **23**$_{1,4}$, стор. 38, **24**, **30**; закінч. род. одн. чол. р. стор. 38, **24**$_1$; закінч. назівн. мн. чол. род. § **30**$_1$; зак. род. відм. одн. чол. род. в реченні [предм.] **802**; нарост. дієсл. **74**$_{1а}$; нарост. дієприсл. теп. час. стор. 70 **681**.

аби **57в**.

авва **134**.

Август **181г**.

авдиторія **181е**, *авдієнція* **181е**, *авкціон* **181е**.

Австрія **611г**.

автор **181е**, *автографія* **181е**.

адреса стор. 37, § **222**

ад'юнкт, *ад'ютант* **17**56.

Азія **611г**.

-ам 32, **-ами 35**, **-ах 36**, зак. дав. орудн., місц. мн.

амуніція **6**116.

анатема **196**.

Аннам **134**.

антихрист **58**.

апостроф стор. 26; перед *я*, *є*, *ї*, *ю* **17**; після губних **171**; після приростків **173**; після *р* **172**; після *к*, *х* **174**; в чужих словах після *р* **175а**; після чужих приростків **1756**.

апофтегма **196**.

аритметика **196**.

архаїзм **75**, *архаїчний* **75**.

архів **6**116.

архідіякон **6**116.

архієрей **611г**.

Атени **196**.

Аугербах **181е**.

Афон **196**.

Б (шелестівка) стор. 27; твердість **181**; апостроф після *б* **171,56**; в дієслівній групі *-бити -блю* 58 увага 7; присл., див. *би*.

багато **11а**, **55а** (відміна); *багатий*, *багатир*, *багацтво* **11а**; *багатший — багатшати* **14в**.

барельєф **44а**, **131**, **1 62д**.

барліг **11а**, стор. 37 § **221**.

бджола 8₃.
без- перед глухими шел. 14₅₆.
безголов'я 2₁.
безглузий — безглуздий 15₁.
безпідметові речення стор. 108, 75, стор. 110—112, 76
безсуб'єктні речення, дивись: безпідметові речення
безхліб'я 2₁, 17₁
Бельгія 16₂д.
берег 3₃в.
берегти 3₃в.
Берлін 21₅.
би, б 24₅; у спос. можл. 63₁, ₂.
бити — б'ю — *бий* 5₄.
-бити — -блю 58, уваг. 7.
бібліотека 6₁₁б, *біблія* 6₁₁б.
біль стор. 37, 22₁; 6₄.
біоскоп 8₈.
близький — ближчий — ближчати 14₃.
блискавка, блищати 5₂.
бонна 13₄.
Бористен 19₆.
борода — борід 6₅б; *борона* — борін 6₅в.
боротьба 15₁.
бочка — бочок 8₃.
бравінг 18₁е.
брат 30₁ увага 1; *братця* 14₂; *братік* 6₇.
брехня — брехень 3₃а.
бриндзя 19₅, 23₄.
брова 1₃б, 6₄.
Брюсель 13₄.
бряжчати 14₁б.
будяк 10₃.
Букарешт 21₂.
буква — буков 8₄б.
бульйон — бульйон 9₁г, 16₂д.
бути 58в, 60, 61₂, 63₃, 70₃; у присудку 78₁; в майб. час. 61₂.
де-*Бюсі* 6₁₁в, 13₄
В [шелест.] стор. 27; перед *о, у, і* в назвуку [роззів] 18₁а—б; в середині слів 18₁г; із „*л*" у групі *л*+шел. і в минул. часі 18₁г; чергування з *у* 10₁, 18₁г; у групах *вс, вст, вск* [випад] 15₈; у дієсл. групі *-вити — -влю* 58 уваг. 7; в чужих словах заступ. *у* 18₁е; апостр. після *в* 17₁, в чужих словах 11₅, 17₁.
Вальян 13₁, 16₂д.
ванна 13₄.
варіянт 2₄.
ваш 49.
вгорі 6₁₀.
ввесь, див. увесь.
ведмідь 3₂, 18₃, *ведмежий* 1₂а.
велетень 3₃в.
вельми 57а.
верства — верстов 8₄б.
весло — весел 3₃а.
вечір — вечора — вечеря 8₃.
вигребти — вигрібати 6₆.
видерти — видирати 5₁.
вимерти — вимирати 5₁.
вимести — вимітати 6₆.
вимогти — вимагати 1₁б.
вимовити — вимовляти 1₁б.
випад шелестівок стор. 23, 15.
височінь — височени 3₁.
вистачати стор. 33, 22₂.
вистигнути — вистигли 21₃а.
витерти витру 3₃а.
-вити — -влю в дієсл. 58, уваг. 7, 22₁б.
виховник — виховничий стор. 122.
вихор — вихру 8₄а.
вівторок — вівтірка 6₄.
від, віді- 6₁
віддієслівні йменники 69.
відколи 57а.
відьма — відьом 8₄б.
відміна йменників стор. 38—51;

зразки відміни стор. 51—53 § 38; відм. ім. на **ів, -ин** 39$_4$, 40—42 стор. 58 прим. 2; відм. тверда і мняка стор. 38 § 23$_1$, шелестівкова жін. стор. 38 § 23$_2$, середн. з пнем -ят, -ен стор. 40 § 24$_2$, 25$_2$, 28$_2$, 29$_2$; відміна чужих імен. стор. 38 § 23$_3$; приметників стор. 53—59; зразки відм. стор. 59; тверда і мняка відм. прикм. 39; займенників стор. 60 - 63; особові **48**, зворотний **48**, присвойні **49**, указові **50**, питайні **51**, невизначені **52**—**54**; числівників стор. 63—66; головні **55**, порядкові **56**, збірні **57**; дієслів стор. 66—80: перша група 58$_{1а}$, друга 58$_{1б}$, третя 54$_{1в}$; зразки відміни стор. 77—80 § **70**.
відмінки в відміні йменників стор. 38 – 50; прикмет. стор. 53-58, див. під родов., давальн., знахідн. і т. д.
відносні речення **82**.
відпустка стор. 37, 22$_2$.
відро — відер 3$_{3а}$.
військо 20$_{6г}$.
Віктор 21$_2$.
вільгота 18$_{1б}$.
він, вона, воно 18$_{1б}$, **48**.
вісім 55$_е$.
вітати 67.
віщо 18$_{1б}$.
власний 15$_1$.
вмочити — вмочати 1$_{1б}$.
внутрішня мова **75**.
вогонь 8$_{1а}$.
волокти — волік 6$_{5в}$.
волос [відм.] — волоси — *волосся* 30$_1$ ув. 1, 2$_1$
волосінь — волосени 3$_1$.
волоський — Волох 14$_{4б}$.
вольовий спосіб див. наказовий.
воно [псевдозайм.] **77**.
ворота - воріт6$_{5в}$ - ворітьми 35$_{1в}$
вошa 31$_{3б}$.
вранці 6$_{10}$.
врядигоди 5$_{7а}$.
всенький **53**.
всякий **53**.
вугіль – вуглі – *вугілля* 30$_1$ ув. 1.
вузький — вужчий — вужчати 14$_3$.
вухо 8$_{4а}$.
вухлик 6$_7$.
вуса 3$_7$.
вулиця 18$_{1а}$; 30$_2$, 31$_{3в}$, 32$_2$.
Вюртемберг 21$_5$.

Г [шелестівка] стор. 31; на початку слів (роззів) 21$_{3б}$; випад на кінці 15$_5$; *г* + *ство* = *зтво*. *г* + *ський* = *зький* 14$_{4б}$; перехід на *ж* у 2 ступ. прикм. 14$_3$ в відм. іменн. перед *е* 27$_{1в}$, в теп. часі дієслів на -гти **58**, ув. 5, в накад. спос. 62, уваг. 1; перехід на *з* перед *і* в відм. імен. 25$_3$, 29$_{2а, 3}$; *г* в дієімен.. дієслів групи -гти 21$_1$, 65$_2$.
Гавриїл 58.
гайок — гайочок 8$_3$.
галицький 14$_{4а}$.
галун 21$_{3б}$.
Гамбург 21$_5$.
Ганна 13$_4$, 21$_{3б}$, *Гандзя* 19$_5$.
Ганнібал 13$_4$.
ганус 21$_{3б}$.
ганчар 1$_{1а}$.
гаразд 1$_{1а}$.
Гарасим 1$_{3а}$.
гарбуз 21$_{3б}$.
гармата 21$_{3б}$.
Гартман 21$_5$.
гарячий, гарячка 1$_{1а}$.
гвинт 21$_{3б}$.
Генезаретське озеро 21$_5$

геройчний 7$_5$.
гикати 21$_{36}$.
гівна 4$_{4в}$.
гімназія 21$_5$.
гість—гості—гостей 6$_4$, 31$_{3а}$, 35$_{1а}$.
глиб стор. 37 § 22$_1$.
глитати 5$_2$.
гнести — гнітити 6$_6$.
Гоанго 21$_5$.
голова — голов (голів) 6$_{5в}$.
голосівки стор. 1—18.
гонити — ганяти 1$_{16}$.
Горацій 2$_4$, 4$_{4е}$, 6$_{11г}$
горіх 21$_{36}$.
горобець 21$_{36}$.
гортанні шелестівки, стор. 31.
горщок — горщечок 8$_3$; *горщик* 20$_5$, *горща* 1$_{2а}$.
гострий 21$_{36}$.
Гофман 13$_4$.
графічний стор. 12.
гребінь—гребеня 3$_1$; *гребінець* 6$_{56}$.
гріш 31$_{3а}$, 35$_2$, 37.
груди 31$_{3г}$, 35$_{1в}$.
-гти, -кти в дівімен. 21$_1$.
губні шелестівки, стор. 27; губні перед колишнім -ія, -ів 13$_1$.
гуска — гуси 13$_{3а, г}$.
Гюго 21$_5$.

Ґ [шелестівка] стор. 32; в укр. словах 21$_4$; в чужоземних словах 21$_5$; у чужоземних назвах і іменах власних 21$_5$.
ґава..ґавра..ґандж 21$_4$, *ґанджовитий* 20$_5$, 21$_4$, а далі: *ґанок, ґвалт..ґерлига..ґелґекати..ґедзь, ґерґотіти, ґніт* — ґнота 21$_4$, *ґринджоли* 20$_5$, 21$_4$, 23$_4$ (стор. 33) *ґрунт, ґудзик, ґулий, ґуля, ґуральня* 21$_4$.
Ґарона 13$_4$.
Ґвадальківір 21$_5$.
Ґібральтар 21$_5$.
Ґотьє 4$_{4а}$, 13$_1$, 16$_{2г}$.
Ґренландія 21$_5$.
Ґрієр 21$_5$.
Ґутгейль 21$_5$.
Ґуяна 21$_5$.

Д (шелестівка) стор. 28; перед глухими у зложених словах 19$_3$, 55$_ж$; перехід у *ж, дж* 20$_2$; у групі *-здн-, -ждн-* 15$_{1, 4}$; група *рдн-* 15$_4$; *-ддя, -ддю* і т. д. (перед стар. -ія, -ів) 13$_1$; вставлене 15$_1$; вставлене перед з (*дз*) 19$_5$, перед ж — *дж* 20$_5$; *дз, дж* при перенесенні слів стор. 33, 23$_4$, 20$_2$; у групі дієслів *-дити — -джу* 5$_8$, ув. 6.
давальний відм. в відм. імен. одн. 25, ім. на -ов 25$_1$; множ. 32; у прикм. 41, 46; на -ові, -еві (-ві) в чол. род. ім. 25$_1$, сер. 25$_2$.
давноминулий час 60, 63$_2$.
далебі 6$_{10}$.
далечінь — далечени 3$_1$.
далі 6$_{10}$.
дати 58$_3$, 70$_3$ (стор. 79—80).
два 55$_6$, 79 (узгоджув.)
двадцять, двадцять 55$_ж$.
двері 31$_{6, г}$; 55$_{1в, 2}$; 37.
двійня в відм. імен. 37, в числівн. 55 увага.
двісті 55$_а$.
двічі 6$_{10}$.
двочленові речення 75.
двоє 57.
де-будь, де-небудь 24$_6$.
дев'ятеро 55$_в$.
дев'ять — дев'ятьдесять дев'ять 55$_ж$.
де-котрий 54.
дерев'яний 22$_{46}$.
деру — драти 3$_{3а}$.

де-хто, де-що, де-чий, де-який **54**.
дж. дз – при перенесенню слів **20**$_2$, стор. 33, **23**$_4$.
джгут **20**$_5$
джиджжати **20**$_5$.
дзвін, дзвінниця, дзвонар, дзвонити **19**$_5$.
дзелень-дзень, дзеленькати **19**$_5$.
дзиґа, дзиґлик **21**$_4$.
дзіндзівер **19**$_5$.
дзуськи **19**$_5$.
дзюб **19**$_5$.
дзюрчати **19**$_5$.
дзьобати **19**$_5$.
дипломат **5**$_8$, *директор* **5**$_8$.
дитина — діти **5**$_1$, **31**$_{3а, г}$; *дитячий, дитя* **5**$_3$.
-дити — -джу **58** ув. 6.
дишель стор. 37 § **22**$_1$.
дияволь **5**$_8$ і *діявол* **2**$_4$.
діброва **6**$_7$,
дієіменник **65**; груп на *к, г*, **21**$_1$, **65**$_2$; у безпідм. реч. **76**$_4$.
дієприкметник діяльн. стану **66**, **73**$_{28}$; стражд. ст. **67**, **73**$_{21}$, **73**$_{22г}$; стражд. ст. в неособовій формі **67**$_3$, **76** стор. 111 - 112; на -мий **67**, **73**$_{21}$; на -чий, -щий **66**$_1$, **73**$_{28}$.
дієприслівники **68**; дієприсл. теперішнього часу на *-а*, стор. 76, на **-чи 68**$_1$, **70**; минул на -ши **68**$_2$.
дієслово стор. 66—80; д. з імен. **74**$_{1а, 2а, 3а, 5а}$, з прикм. **74**$_{2б, 3б, 4а, 5б}$, з 2 ступ. прикм. **74**$_{1б, 2б}$, з невідм. част. мови **74**$_{4в, 6а}$; з чужих слів **74**$_5$ увага 2; дієслова докон. **74**$_{5б}$; доконаність — недоконаність **64**; протягові **64**$_2$, **74**$_{1в, 5в}$ увага, наворотові **5**$_1$. **6**$_6$, **64**$_1$, **74**$_{1в, 5}$ увага, раптовні **74**$_{4б}$, започинові **74**$_{3б}$; відміна **58**—**63**, **65**—**68**, зразки відміни **70**; способи: дійсний **58**—**61**, наказовий **62**, можливий **63**; часи: тепер. **58**, минул. **59**, давноминул. **60**, майбутній **61**; дієіменник **65**, дієприкм. **66**-**67**, дієприсл. **68**, перехідні дієсл. **80**$_1$.
дієслівність речень **75** стор. 106—107.
дієта **4**$_{4в}$.
Дізраелі **6**$_{11в}$.
дійка — дійок **20**$_{6г}$.
дійсний спосіб дієсл. **58**—**61**.
Дільман **6**$_{11}$.
діра **6**$_7$.
діякон **2**$_4$.
догорати **1**$_{16}$.
додаткові речення див. речення побічні.
додаток іменн. див. предмет.
додаток прикм. див. означення.
доконаність — недоконаність **64**.
долі **6**$_{10}$.
долото — доліт **6**$_{5в}$.
дорогий — дорожчий — дорожчати **14**$_3$.
досі **6**$_{10}$.
дошка – дощок – дощечок **8**$_3$, **20**$_5$.
дощ — дощик **20**$_5$.
дражнити **20**$_4$.
дрівітня **5**$_2$.
дрижати **5**$_2$.
дріб — дробу стор. 37 § **22**$_1$.
дріжджі **6**$_7$, **20**$_5$.
дріт — дроти **6**$_4$.
дрохва — дрохов **8**$_{46}$.
друг **30**$_1$ увага 2.
другий ступ. прикм. і присл. **14**$_3$, **32**$_2$, **73**$_{31}$.
дрючок — дрючечок **8**$_3$.
дур стор. 37, **22**$_1$, *дурний* **5**$_4$.
дяк **13**$_1$.

Е [голосівка] стор. 3; *е* не — *а* **13**$_{3а}$;

е (безнаголос.) не — *и* 3₃; вставне в відм. 3₂₆, 31₂₆; випадне 3₃ₐ; в одкритих складах 3₁; в закритих складах 3₂; в відміні іменників 3₃г, стор. 38, 23, 25₁, 27₁, 28₁₋₃, 31₃, 38; прикм., займ. числ 39, 50, 55, 56; дієсл. 58, 62, 67₂, 70₁, в дав. одн. чол. і сер. роду ім (-еві) 3₃г*β*, 25₁, 38; в кличн. чол. р. 3₃г*γ*, 27₁; в назівн. множ. чол. р. 30₁ₐ; в дієсл. формах 58₁, 70; в закінч. прислівн. 3₃; корінне 3₃₆; в давніщих словах 4₄₆; в наростках -есеньк, -ечк-, -еньк-, і т. д. 3₃е; в чужих словах 3₅; на початку нових європ. слів 3₆; після „л“ в чужих словах 22₁в; у зложених словах сполучка 12₂.

-евий — не **-овий** 3₄

-евi в дав. одн. 25₁, ₂, 29₁.

єгіїм 3₆.

-ей у род. множ. в ім. 31₃.

Едда 13₄.

екватор 3₆

-еле-, -ере- [одне „е“ ненагол.] 3₆.

елегія 3₆.

-ем (-ем) зак. орудн. одн. 28₁, 28₂.

ембріон 8₈.

Енеїда 7₅.

енергія, епідемія, епізод, епітет, епоха, естетика, етика, етимологія, етнографія, ефект, ехо 3₆.

етер 19₆.

-еться в 1. групі відм. дієслів 58 увага 4, 14₆.

-єю (-єю) зак. орудн. одн. 28₃.

Є (голосівка) стор. 5; *є* = *йе* 4₁; після голосівок 4₂; для мнягч. попер. шелест. 4₃; в відміні іменн. 25₁, 28₁, 27₃г, 28₃, 38, займ. 49, 50₆, 51₆, 52, прикм. 39, дієсл. 58₁, 70₁; в чужих словах 4₄; на початку давніх чужих слів 4₄₆; після *і* (іе) 4₄в; після *-ль-, -ть-* в чужих словах 4₄ₐ; у зложених словах сполучка 12₁₆, 12₃; апостроф перед *є* 17.

євангелія 2₃, 4₄₆, стор. 37, 22₂.

-євий не — ьовий 3₄.

-єві в зак. дав. ім. 25₁, 29₁.

Європа, Єгипет, єзуїт 4₄₆.

-єм у зак. оруд. одн. ім. 28₁.

єретик 4₄₆.

-ється в 1 групі відм. дієслів 58 увага 4, 14₆.

-єю, зак. орудн. одн. 28₃.

Ж (шелестівка) стор. 29; отвердіння 1₂, 16₁, 20₁; *ж* насл. мнягч. *г* див *г*; *ж* не — *з* 20₄; *ж* + *-ство*, = *-зтво*, *ж* + *-ський* = *-зький* 14₄г; *ж* із *г*, *з* перед *ч* 14₁₆, 14₃; *ж* + *ц* 14₂; *ж* — *дж* 20₅; *-жжя, -жжє*, (перед -ів, -ія) 13₁; *ж* (сполучн.) див. *же*.

жадеп 53

жайворонок 20₆г.

жаліслівий 15₁.

же, ж 24₅.

жерсть стор. 33. 22₂.

життя, життєвий, життєпис 13₁.

жіночий рід стор. 37, 22₂.

жменя — жмінь 3₁.

жнець — женця 3₃ₐ.

жонатий 8₃.

жорстокий 8₃, стор. 33, 22₂.

жужжом 20₄.

З [шелестівка], стор. 28; перед глухими 14₅в; *з* — *дз* 19₅;

з не — ж **19**5; *зд* — *ждж* **20**2; *зк* — *жч* **20**5; зц, зьц **14**2; *з* + *ч* = *жч* **14**16; *з* + *-ський* = *-зький* **14**4г; *-ззя*, *-ззю*, *ззє* (перед давніми *-ія*, *-ія* . . .) **13**1; у групі дієсл. *-зити* — *-жу* **58** увага 6; апостроф після *з* 17з; *-зький* **16**2а; [прийменник] **14**5в, *з* — *із*, *ізі* **6**1; зложений прийм. **14**5а; [приріст] **14**5а.
за при порівн. **81**2.
завжди **57**а.
завислий **15**1.
завіса стор. 37 § **22**2.
завсіди **57**а, **15**5.
задньопіднебінні шелест. стор. 31.
заздрий, *заздрощі* **15**1.
займенник стор. 60—63: відміна **48**—**54**: особові **48**, зворотний **48**, присвійні **49**, указові **50**, питайні **51**, невизначені **52**; зложені **54**; псевдозайменник **77**.
замажчити **14**16.
заміж **6**7.
западтий, стор. 121.
заперечення **80**1.
Запоріжжя **6**5в — *запорозький* **14**46.
запріг — *запряг* **2**2.
застерегти **6**5в, *застерігати* **6**6.
зберегти — *зберігати* **6**5, 6
зберу — *збирати* **5**1.
збіг однакових літер **13**3.
збіжжя **2**1.
звісний **15**1.
звомпити **18**3.
звуки й літери стор. 1.
згонити — *зігнати* **6**1.
згрубілість ім. див. нарости імен.
-здити — -жджу у дієслів **58** увага 6, **20**2.
здоров'я **29**16.
зима, *зимовий*, *озимий* **5**3.
-зити — -жу в дієсл. **58**. ув. 6.
зичливий **19**5.
Зібґр **6**11.
зложені займенники **54**.
зложені прийменники **24**2в. **14**5а.
зложені слова — правопис стор. 17 **12**; при перенесенню стор. 33, **23**2; з розділкою стор. 34, **24**.
зложені числівники **55**ж.
зміни шелестівок при збігові їх **14**.
змогтись — *змагатись* **1**16.
знахідний відмінок у іменник. одн. **26**, множ. **33**; у прикмет. **42**, **46**; знахідн. відм. реч. = родовому на *а* **80**3, знах. відм. = назив. **80**3 (як предмет); знахідн. відм. у запереч. **80**1; знахідн мн. жін. род. = родов. **33**; знах. чол. роду одн. = род. **26**1, множ. **33**.
знемогти — *знемагати* **1**16.
знехоща **68**1.
значев'я **22**16.
знімати **6**7.
зозуля **8**6.
зубні шелест. стор. 28; подвоєння зубн. **13**1.

И (голосівка) стор. 6; в наворотових дієсловах із випадним *е* перед *л*, *р*, *н* **5**1, з випадн. *о* **5**1; у групах *-ли-*, *-ри-* **5**2; в відміні імен. **30**1а, стор. 40 § **24**3, **38**; прикм. **39**, **47**; дієсл. **58**2, **70**2; в наростку *-ичн-* **5**6; у невід. словах на кінці **5**7; в чужих словах на місце „*і*“ **5**6, 8, **6**11в; у зложених словах сполучка **12**4а, 6; [нарост дієслів] **74**2.
-ий, **-а**, **-е** у закінч. прикм. **39**.
-ин (-ине, -ина) прикм. нарост. — відм. **39**, уживання **81**1.

-има, зак. орудн. двійні **35**$_2$, **37**.

Й (шелестівка) стор 31; в відміні прикм. **20**$_{6б}$, наказ. спос. дієсл. **20**$_{6в}$; у числівників **20**$_{7в}$, **55**$_7$; в наростку 2 ст. прикм. і прислівн. **20**$_{7а}$; у прислівників у визвуку **20**$_{7б}$; чергув. з *і* **6**$_2$.

йо **9**; на початку слів **9**$_{1а}$; в відм. займенників **9**$_{1в}$, **68**, **69**, **71**$_6$; в поукраїнізованих словах **9**$_{1г}$; *йо* — *іо* в чужих словах **9**$_{1г}$; в чужих назвах **9**$_{1г}$.

йорж **83**.

І (голосівка), стор. 8; з *о*, *е* в закритих склад. **6**$_{3, 4}$; з *о*, *е* в одкритих склад. **6**$_5$; в дієсловах навор. **6**$_6$; у групі *-оро*, *-оло-*, *-ере-* **6**$_{5в}$; приставне **6**$_1$; вставне **6**$_1$; в окремих словах **6**$_7$; в відміні **6**$_8$; йменників **24**$_3$, **25**$_{1–3}$, **29**$_{1–3}$, **30**$_{1б}$, $_{3б}$, **38**; прикм. **41**, **45**, **46**, **47**; в наростку -ісіньк- **6**$_9$; *і* — *я* **2**$_2$; чергування з *й* **6**$_2$; на кінці прислівн. **6**$_{10}$; в чужих словах **6**$_{11}$: чуже початкове **6**$_{11а}$; чуже *іа* **2**$_4$; чуже *іе* **4**$_{4в}$; чуже *іо* **8**$_8$; в чужих словах, де чути „*і*“ **6**$_{11б, в}$; в наростк. -ій, -ія, іе **6**$_{11г}$.

-ів (**-їв**) нарост. **39**, **46**, стор. 58 прикм. **1**, вживання поруч род. відм. **81**$_1$; закінч. род. множ. **31**$_{1а–в}$, **31**$_{2в}$.

іграшка **6**$_1$.

ігумен **6**$_{11а}$, *ігуменя* **13**$_{11}$.

ідея **6**$_{11а}$.

із **6**$_1$.

ікнути, *ікавка*, *ікло* **6**$_{11а}$.

Ілля **6**$_1$.

ілляк, *ільняний* **6**$_1$.

ілюмінація, *ілюстрація* **11**$_4$, *ілюстрований* **13**$_4$.

імброльйо **13**$_1$, **16**$_{29}$.

іменник, стор. 37—53; віддієслівні **69**; ім. міри **31**$_{2а}$; імен. чол. роду з жін. закінч. **26**$_1$. **31**$_1$; з прикметн. закінч. **39**$_4$; імен. на *-ець* **27**$_{1б, 1вд}$; на *-к-* (-ок, -ик, -ко) **27**$_1$, **29**$_{1б}$; імен. на **-ов** **23**$_3$; імен. на- **ин** **30**$_{1а}$, **31**$_2$; імен. на *-р* **30**$_{1б, в}$; без одн. (plur. tantum) **30**$_{1б, 2а, б}$, **31**$_{1ву, 2в, 3г}$; чужі ймен. на *о*, *е* ст. 38 § **23**$_3$; відміна ім. див. відміна; у злож. присудку **78**$_1$.

іменниковий додаток, див. предмет.

іменність речень **75**, стор. 107.

імжити, *імла* **6**$_1$.

імміграція **6**$_{11а}$.

-імо, **-іте** в наказ. спос. дієсл. **62**, ув. 2.

імовірний **6**$_1$.

іноді **6**$_{10}$, **15**$_5$.

інститут, *інституція* **6**$_{11а}$.

інтелігент **6**$_{11а}$, **13**$_4$.

інший, *інакший* **53**, **6**$_1$.

іржати, *іржа*, *іржавий* **6**$_1$.

Ірод **6**$_1$, **6**$_{11а}$.

іронія **6**$_{11а}$.

Ірпень **6**$_1$.

іскра **6**$_1$.

існувати **15**$_1$, *існування* **6**$_1$.

іспит **6**$_1$.

істина **6**$_1$.

істота **6**$_1$.

-іший нар. 2 ст. прикм. **32**.

іще **6**$_1$.

Ї [голосівка] стор. 12; *ї* =*йі* **7**$_1$; в відм. назв місцевостей **7**$_{3а}$; в відм. імен. **7**$_{3а}$; займенн. **48**, **49**, **51**$_6$; дієслів **68**, **70**$_а$; в відм. дієслів 2 групи **7**$_{3в}$.

78, **90**$_2$; після губних і *р* **7**$_2$; в чужих словах після голосівки **7**$_5$; *ї* з *йи* **7**$_4$; апостроф перед *ї* **17**$_{1-3}$.

їсти **58**$_3$, **70**$_3$.

їхній **39**, **49**.

К [шелестівка] стор. **31**; перехід у *ч* перед *е* **27**$_{1в\beta}$, в тепер. часі дієслів на -кти **58**, ув. 5, в наказ. спос. **62**, ув. 1; перехід на *ц* перед *і* в відм. ім. **2**$_3$, **27**$_{1а\beta}$, **29**$_3$; у групах *-скн-*, *-зкн-* **15**$_2$; *к* + *-ство* = *цтво*, *к* + *-ський* = *цький* **14**$_{4а}$; в чужих словах **21**$_2$; в дієім. дієслів групи -кти **21**$_1$, **65**$_2$; група *-гк-* у 2 ступ., пркм. **21**$_{3а}$, **14**$_3$; наросток дієслова **74**$_{6а}$ (*-кну-*, *-ка-*).

кавказький **14**$_{4г}$.

Каїн **7**$_5$.

кажан, *каламутний*, *калатати*, *калачик* **1**$_{1а}$.

камінь — каменя **3**$_1$, **30**$_1$ увага 1.

канцелярія **2**$_5$, **22**$_{1в}$.

капітал, *капітан* **1**$_4$.

карієра **4**$_{4в}$.

картопля **14**$_3$, стор. 37, **22**$_2$

каса **13**$_4$.

катедра **19**$_6$.

качан **1**$_{1а}$.

келех **3**$_{3в}$.

Київ — Київа **7**$_{3а}$.

кіготь — кігті **21**$_{3а}$.

кінь **31**$_{3а}$, **35**$_{1а}$.

кір — кору **6**$_4$, стор. 37, **22**$_1$.

клин — клини — *клиння* **30**$_1$, ув. 1.

кличний відм. іменн. одн. **27**, множ. **34**; у прикм. **43**; на **-е** **27**$_{8а}$, **27**$_{3б}$; на **-є** **27**$_{3г}$; на **-о** **27**$_{3а}$; на **-ю** **27**$_6$, **27**$_{3в}$; на **-у** (чол.) **27**$_{а\alpha, \beta, \gamma}$.

клуб **22**$_{1в}$.

клямка **2**$_5$, **22**$_{1в}$.

книжка — книжок — *книжечка* **8**$_3$.

кобиляцький **14**$_{4а}$.

кожен, *кожний* **5**$_3$, **15**$_1$.

козак **8**$_3$, *козаччина* **14**$_{1а}$

колесо — коліс **6**$_3$.

колос — колоси — *колосся* **30**$_1$, ув. 1.

комин **5**$_3$, **8**$_6$.

комиш **8**$_6$.

комір **18**$_3$.

комісар, *комісія* **13**$_4$.

комуна, *комунізм* **13**$_4$.

кон'югація, *кон'юнктура* **17**$_{5б}$.

Кореньов **9**$_{2б}$

корисний **15**$_1$.

корінь — кореня **3**$_1$; коріні — *коріння* **30**$_1$, ув. 1.

корогва — корогов **13**$_6$, **8**$_{4б}$.

коров'ячий стор. 32, **22**$_{1б}$.

коршма — коршем **3**$_{3а}$.

котити — *качати* **1**$_{1б}$.

котрий **53**; у реченнях віднос. **82**; у подв. функції стор. 118.

котрийсь **54**.

Кошельов **9**$_{2б}$.

кошіль — кошеля **3**$_1$.

коштувати **8**$_6$.

крадіж — крадіжи **6**$_{5б}$.

красний — *кращий* — *кращати* **14**$_3$.

кремінь — кременя **3**$_1$.

криза стор. 37, **22**$_2$.

кришити **5**$_2$.

кріпак **6**$_7$.

кроква — кроков **8**$_{4б}$.

кропива **8**$_6$.

крохмаль **8**$_6$.

кружок — кружечок **8**$_3$.

-кти у дієім. **21**$_1$, **65**$_2$, **58** ув. 5.

кувати **10**$_{2б}$.

куди, *кудись* **57**$_а$.

кужіль — кужеля **3**$_1$.

кум **30**$_1$ ув. 2.

куріоз — *курйоз* **8**$_{1г}$.

курка — кури **31**$_{3а, 3г}$, курча **1**$_{2а}$.
кутя **13**$_{1г}$.
куштувати **8**$_{6}$, **10**$_{3}$.
кущ **20**$_{5}$.

Л [шелестівка] стор. **32**; пом'якчення **16** пом. 1, 2 [стор. 24, 25], **22**$_{1г}$; перехід в *у* (*в*) **18**$_{1г}$; у групі *-олн-* **15**$_{3}$; у групах *-пити, -бити, -вити, -мити* **58**, ув. **7**; в 3 ос. мн. після губних пнів 2 групи дієсл. стор. 32, **22**$_{16}$, **58**$_{7}$; в чужих словах стор. 32, **22**$_{1в}$; перед йотованою голосів. та перед шелест. стор. 33, **22**$_{1в}$.
лайка — лайок **8**$_{3}$.
лебідь — лебедя **3**$_{1}$.
легкий — *легший* **21**$_{3а}$.
ледви **57**$_{а}$.
-лий, -ле, -ла заступ. дієприкм. на *-ший* **66**$_{2}$, **73**$_{206}$.
леміш — лемеща **3**$_{1}$.
лимар **22**$_{1а}$
лист — листи — *листя* **30**$_{1}$, ув. 1; листя **2**$_{1}$.
лити — лий **5**$_{4}$.
лицар **22**$_{1а}$.
лій — лою **6**$_{4}$.
лійка — лійок — лівчка **8**$_{3}$
лікоть **6**$_{56}$.
Ліньов **9**$_{26}$.
лоб — лоба **8**$_{46}$.
логаритм **19**$_{6}$, *логіка*, *лозунг* стор. 32, **22**$_{1в}$.
лойовий **8**$_{3}$.
Лузитанія стор. 32, **22**$_{1в}$.
людина — люде **31**$_{3г}$.
ляг — *ліг* **2**$_{2}$.
ляда **2**$_{5}$, стор 32, **22**$_{16}$.
лядський **14**$_{46}$.
лямпа **2**$_{5}$, стор. 32, **22**$_{1в}$.
льо **4** $_{а}$.
льох стор. 32, **22**$_{1в}$.
лящ **2**$_{3}$.

М [шелестівка] стор. 27; твердість **18**$_{1}$; апостроф після *м* **17**$_{1, 56}$; в дієслівній групі *-мити* — *млю* **58**, увага 7
-ма зак. орудн. ім. **35**$_{а}$; в числ. **55**$_{г, ґ, д}$.
Мазіні **6**$_{116}$.
майбутній час докон. **58**, недок **60**.
майовий **8**$_{3}$.
манастир, манах **1**$_{1а}$.
мандрувати **18**$_{3}$.
маніфест **6**$_{116}$.
манна **13**$_{4}$.
мармор **10**$_{3}$.
маса **13**$_{4}$.
матеріял **2**$_{4}$, **6**$_{11г}$.
мати стор. 38, **23**$_{5}$, **31**$_{36}$.
мачуха **10**$_{3}$.
мед **3**$_{а}$.
медальйон **16**$_{г, д}$, **9**$_{1ґ}$.
межи — *між* **57**$_{а}$.
Мекка **13**$_{4}$.
мерщій **6**$_{10}$.
методика, методичний **5**$_{6}$.
меч **3**$_{2}$.
-ми, зак. ор. мн. **35**$_{1}$.
мигтіти **21**$_{3а}$.
мизинець **5**$_{3}$.
милосерний — *милосердий* **15**$_{4}$.
минулий час дієслів **59**.
мити — мий **5**$_{4}$.
-мити — *-млю* в дієсл. 2. групи **58**, ув. 7.
Михайло, Михайлина **5**$_{8}$; *Михаїл* **7**$_{5}$.
миша **1**$_{36}$, **31**$_{36}$.
мій **49**.
міль стор. 37, **22**.
Міллер **13**$_{4}$.
мільйон — *мільйон* **9**$_{1ґ}$, **13**$_{1}$, **16**$_{2д}$.

місцевий відм. імен. одн. **21**, множ. **36**; прикм. **45**, **46**; місц. одн. прикм. = даваль. у чол. р. **41**, **45**.
мітр **19**6.
Мліїв — Мліїва **7**3а.
множина в відміні йменників стор. 45—50; у прикм. **46**.
мовчки **5**7а.
мога **68**1.
можливий спосіб **63**.
мозок **8**4а, **21**а — *міжувати* **6**4.
молодий — молодший — молодшати **14**3; молодити **6**56.
Мольєр **4**4а, **13**1, **16**2д.
морква **13**6.
морфологічні замітки стор. 37.
мох — моху **8**46.
мрець — мерці **3**3а.
му, меш, ме **24**3, **61**1, **70**.
музика **5**6, *музичний* **5**8.
Мюзет **13**4.
Мюльбах **16**2д.
Мюллер **13**4.
м'який — м'якший **21**2 — *м'якшити* **14**3.

Н (шелестівка) стор. 28; у групі *-рщ, -рдн-, -здн-* **15**4; перед *ж, ч, ш, щ* **16**1; у 2 ступ. прикм. перед наростк. [тверде] **16**1; *-нія, -нив, -нию* (перед -ія, -ів, -ію) **13**1; подвійне *н* у прикметн. **13**2; одне *н* у дієприкм. **13**2.
наворотові дієслова **74**1в, 5 увага, **64**1.
навпаки **5**7а.
навстіж — навстяж **2**1.
наголос у наказ. способі спиростк. дієсл. **62**3; в доконаних і недок. дієсл. **64**3а, б, в.
над **14**56; *наді-* **6**1.
називний відмінок в іменників: однина стор. 38, **23**, множ. **30**; у прикметн. одн. **39**, множ **46**; у зложен. присудку **78**, прикметн. і дієприкм. **78**2.
най-, приросток. 3 ступ. прикм і присл. **39**3.
наказовий спосіб **62**; дієслів із пнем на *к, г* **62** увага 1; у безпідметових реченнях **76**2б.
де *Наїжі* **6**11в.
напасний, напасник **15**1.
нарізно писати слова, чи сукупно стор. 34—36 § **24**.
наростки стор. 86—103; наростки дієслів **74** стор. 100—103.
Наростки іменникові[1]) **72**, стор. 82—93: била ростин 24; віддієсл. ім. 86; властивість [абстр.] 15, 46а, 48а, 61; властивість [прикм.] 35; держаки 21; дієсл. пні 32, 36, 38г; дієсл. тямки 42; дія 48а; дія й наслідок 23е; характер або наслідок 26в, 30; дружина 27; живі істоти чол. 1г; жінка - дружина 27; жіноча іст. 28а; жін. пол. 25, 38б; жін. рід 28б; заняття 48в; збірні ж. р. 43б; збірні конкрет. тямки 48б; збірні матер. 16; збірні назви продукт. 23д; збірні слова 60; звуження значіння 38г; здатність 5; здрібн. ім. 44; здрібн. жін. 11, 16, 28б 38а; серед. 55; чолов. 12, 14г, 19б, 37а; здрібн.-зневажл. 23е; згрубілість 26а, 30; річі 59; збірн. 2, 8а; знаряддя до праці 20, 40а; зневажливість 23е, 46б, 43б (речі), 40б (особи), 33а [нахили, 52 [но-

[1]) Всі наростки йменникові і прикметн. ідуть у книжці за азбукою.

сій здатн.]; іронічн. нахил. люд. 33а; інтенсивн. дії 436; конкретизація знач. 38г, 47; конкрет. при дієсл. пн. 42; конкр. прикм. 41; конкретиз. прикм. іменником 19а; краї 23г; малі речі 13, 62; матеріял 16, 40а; медичні назви плівок 60; місце перебув 14в, 43а; події 266, 30; праці 43г; місцевости не строго визначені 23в; момент дії 376, 44; м'ясиво за походженням 23г; народности 1в, 14в; наслід. дії 376, 44, 53; нащадки 13; н живик істот 62; з походження 29а, [дочки] 31; [сини через проф батька] 9, [сини несамост., нелітні] 51, 56; недуги 1г, 14д, 28г, 38в; нелітні, несамост. істоти 51, 56; ніжність у відношенню 45; носій дії 50; носій здатности 52 [чол.], 54 [жін.]; н. прикмети 16, 6, 146; н. чинности 1а, 6, 14а, 29в; особа з якоїсь місцевости 22, 62; ос. з професії 22; ос. зі стану 22; песливі особові імен. 49; песливе відношення 45; песлив. ім. жін 11, 286, чол. 12; підпомагачі 51, 56; підлітки 51, 56; побутові епохи 23г; прикмет. 47; прикм. за працею 336; прик. характ. 3; прикм. пні 37в; примірник окремий зі збору 23а; прикм. сутня 10, 14г; простір 236; протяговість дії 43в; професія 5; проф. особа 62; розмір [тямка] 236, 34а; ручки предметів 21; самці 296; спадщина 18; стан 16: становище дії 376, 53; технічні заклади 43а; тямки ріжні 346; тямки прост. і часу 236; частини числов. одиниці 23ж; чинність 7.

Наростки прикметників **73**, стор 93—99: відносні прикм. 30, з імен. 22д, з чужих слів 15; відношення 6, 13, 23а, 25, 29, 36; властивість 226; внутрішні прикм. 10, 19; впливання на предм. [дієсл. пні] 22в; з дієприкм. дієльн. теп. часу 28, 33, 36, 37; кол. дієприкм. теперстражд. 21; дієприкм. минул. заступав 206; з дієприкм. минул. 316; дієприкм. стражд. 22г, 26; з дієсл. пнів 186; згрубілість 7; здатність 10, 146; здатн. викон. дію 146; здрібнілі 18в, [з імен.] 11; з іменник. значін. 16, 34; з імен. пнів 18а, 20а; інтенсивність 46, 5а; матеріял 6, 22а, 236, 35; нахил 276; песливі 8, 9; подібність, що у пні 56; походження 13, 25, 29, 36; прикметн. відміни роду, числа й відмінка 11; з прикм. пнів 28; приналежність 13, 25, 29, 36; присвійність 6, 11в, 12, 23; прислівн. пні 22г; ступінов 31а; менший ступінь без порівн. 1а, 4а, 246, 276, 34, великий ступ. без порівн. 14а, 24а, 27а, найвищий ступінь без порівн. 17, 32; чуж. слов. 2, 3.

наростки протягових і наворотових дієслів **64**2.

насип стор. 37 § **22**1.

наський **14**46.

наш **49**.

не нарізно, сукупно **24**4.

невизначені займенники **52**.

невістка — невістчин **14**16.

недобір — недобору **6**4.

недуга стор. 37 § **22**2.

ненависний, нещасний **15**1.

неособове речення **76**, стор. 112.

низький — нижчий **14**3.

них — їх **48**.
ніготь **65б** — *нігті* **213а**.
ніж при 2 ступ порівн. стор. 119.
нікуди **57а**.
Німеччина **141**.
ніхто, ніщо, нічий, ніякий **54**.
нього,— його **48**.
Нью-Йорк **131**, **162д**.

О (голосівка) стор. 13; *о — а* для милозвучн. **11а**, в наворот. дієсл. **116**; випадне **84а**, вставне **33а**, **84б**, **312б**; в закритих складах **82а**; в відкритих склад. **64**, **81**; групах *-оло-, -оро-* **65в**, **82в**; *ол* + шел. **181г**; *о —у* **103**; при *л* і *р* між шелест **85**; після шипучих, *й* **83**; у зложених словах сполучка **121б**; в чужих словах **87**, після *л* **22**, стор. 32; в запозичених словах **826**.
об- перед глух **144б**; *обі-* **61**.
об'єкт **175б**.
обидва **57**.
обіддя **21**.
обоє **57**.
-ова — -ува **86**.
-ований — -уваний **102**.
-ові зак. дав. одн. **251**, 2, **291**, **292в**.
огірок **67**.
од (від), *оді-* **61**; при 2 ступ. пор. стор. 119.
однина в відм. іменників стор. 38—45; прикм. § **39—43**.
один **55а**.
одинадцять **55ж**.
однакові літери у збігу **133**.
одяг, одіж, одягати **22**.
ожеред **33в**.
означення **81**.
око **302**, **313в**, **352**, **37**.
оливець **65б**.
-ом зак. ор. одн. **281**, 2.
-ома зак. (двійн.) числ. **55б**, в, е, є.
ондечки **57а**.
-оньк- нарост. дієсл. **744в**.
оповісти **58в**, **703**.
орудний відм. імен одн. **28**, множ. **35**; прик. **44**, **46**; у зложеним присудку **781**.
осінь — осени **31**.
особи в заім. **48**; в дієсл. **58—63**; 2 ос. одн. в безпідм. реч. **762в**; 3 ос. одн. з „*ся*" в безпідм. речен **761**, **763**; 3 ос. множ. в безпідм. реч. **762а**.
особовий займенник **48**.
осокір — осокору стор. 37 § **221**.
-от нарост дієсл.; -ота-, -оті- **746б**.
отруїти **103**.
оцей **506**.
-ою зак. орудн. жін. р. **283**.

П (шелестівка) стор. 27; твердість **181**; апостроф після *п* **171**, **5б**; в дієслівній групі *-пити — -плю* **58** увага 7.
паламар **11а**.
пан **34**; *пані* стор. 38 § **235**; *панна* **134**.
папір — паперу **31**.
пара стор. 37 § **22а**.
Париж — паризький **144в**.
парубок **103**.
Патті **134**.
патос **196**.
педагогічний стор. 12.
пень чистий у род. множ. (без зак.) **312**.
первісний **151**.
перед, переді- **61**.
перекладання з чужих мов стор. 119—122.
перезвук при зміні виду дієслова **642**.

пренесення слів стор. 33; зложені і сприростковані слова 23_2.
перерва стор. 37, $22_а$.
перехідні дієслова 80_1.
перстень — персня 15_1.
песливий (пестощі) 15_1.
песливі форми дієслова 74_7; імен. і прикм. — див. наростки імен. і прикм.
Петербург — *петербурзький* $14_{4в}$.
пил стор. 37, 22_1.
письмо 5_3.
пити — пий 5_4.
-пити — -плю в дієсловах 2 групи 58, ув 7.
під перед глухими 14_{56}; *піді-* 6_1.
підмет 76
підпис стор. 37, 22_1.
пієтизм $4_{4в}$.
піжмурки 6_7.
пізній 15_1.
піонер 8_8.
пір'я 2_1.
пісний 15_1.
пісня — пісень $3_{3а}$.
Піталор 19_6.
пішки $5_{7а}$.
плавкі шелестівки стор. 32, 22.
план $21_{1в}$.
плахта — плахот 8_{46}.
плече 30_2, $31_{3в}$, 35_2, 37; пліч 6_3
плигати стор 32, $22_{1а}$.
pluralia tantum, див. іменники без однини.
пляшка 2_5, стор. 32, $22_{1в}$.
по у прислівн виразах (з розділкою) 24_7.
повода $30_{1а}$.
повторювання дії $74_{6в}$.
подвоєння щелестівок 13; у чужих словах $13_{1, 4}$.
подорож — подоріжжю $6_{5в}$.
подушка — подушок — *подушечка* 8_3
пожерти — *пожирати* 5_1.
позика, *позичати* 19_5.
покажчик 14_{16}.
полемічний, стор. 12 пом. внизу.
полин і *полинь* стор. 37, 22_1.
помагайбі 6_{10}.
помиї 5_4.
помічне дієлово „бути" $58_в$, 60, 61_2, 63_2; „няти" 61_1,
помогти — *помагати* 1_{16}.
попадя 13_1.
порон 19_5.
порядкові числівники 56.
посуд і *посуда* стор 37, 22_1.
постіль — постелі 3_1.
Почаїв — Почаїва 7_3.
почта, *почтовий* 20_4.
Прага, *празький* $14_{11в}$.
празник 15_1.
предмет 80 (у реченні).
приголосні, див шелестівки.
пригорща 20_5.
прикметники стор. 53—59; прикметн імен. 39_4; прикм. без закінч. -ий 39_5; відміна, див. відміна прикметн; наростки, див. наростки прикметн.; ступіньовання прикм $39_{2, 3}$; м'яка відм. прикм. 39_1; прикметник у зложен. присудку 78_2.
приростки (*без-*, *об-*, *над-*, *перед-*) перед глухими 14_5; для творення доконаних дієслів 64_1.
прийменники з іменниками сукупно стор 34, $24_{2а}$; з прислівн. сукупно 24_{26}.
присудок 76, присудок зложений 78; присудок дієприкметниковий 76, стор. 110—111; присудок прикм. 78_2,
прищепити — *прищіпати* 6_6.
прізвище 6_7.
проєкт $4_{4г}$.
простити — *прощати* 1_{16}

прокура **21**2.
протинка, див. апостроф.
протягові дієслова **64**2, **74**1в, 5в увага.
професор **13**4.
процес **13**4.
прут — прути — *пруття* **30**1, увага 1.
псевдозайменник **77**.
психологія **21**5.
пташа — пташок **8**3.
публіка **6**116.
путь стор. 37, **22**1.
пшоно **8**3.
п'ять **55**ґ.

Р (шелестівка) стор. 32; мняке **16**1а; *р* — *л* стор. 32, **22**1; перед давніми -ія, -іе **13**1; апостроф **13**1, **17**2; у групі *-рщ-, -рдн-, -ждн-* **15**4.
равві **13**4.
ради **57**б.
Радивон, Радько **1**1а.
райок — райочок **8**3.
Рафаїл **7**5.
рачки **57**а.
режим **5**8.
рельєфний **4**4а, **16**2а.
ремінь — ремені — *ременя* **30**1, увага 1.
реторичний **5**6, **73**16.
речення **75**; просте **76**—**81**; побічні стор. 117; зложене **82**; відносні речення з *що, який, котрий* **82**.
решето — решітка **3**1.
ритмічність дії **74**66
рити — рий **5**4.
Ріголетто **13**4.
рідкий — рідший — *рідшати* **14**3.
ріжниця **20** .
різка **21**2.
ріллля — ріллі, ріллею **13**1.
річ — речи **3**2.
роди йменника стор. 37, **22**1—3; прикм. у множ. **46**.
родовий відмінок іменн. одн. стор. 38—40, **24**, мн. **31**; у прикм. **40**, **46**; ім. чол. р. **-а** (**-я**) стор. 38, **24**1а; **-у** (**-ю**) стор. 39, **24**16; **-а й -у** **24**1в; родов. відм. і прикм. присв. **81**1; в ролі означення **81**1.
рожен — ріжна **6**4.
роз- перед глух. **14**5а; *розі-* **6**1; *роз-* — *рос-* **14**5а: розділка стор. 37, **24**1.
роздоріжжя **6**5в.
розріжняти **20**4.
розрух стор. 37, **22**1.
Россіні **6**11в.
Росія **6**11г.
рот — рота **8**46.
ріуна **7**5; *руйнівник, руйнівницький* стор. 122.
руський **14**46.
рукопис стор. 37, **22**1.
рукав **37**
Рюкерт **13**4.
рядно — ряден **3**3а.

С (шелестівка) стор. 28; *с* — *ш* **14**3, **20**4; *ск, ст* — *щ* **20**5; групи *-стл-, -скн-* **15**1, 2; *-ський, -ство* **16**2а; тверде *с* зам. м'якого **16**1г; *-ся, -сю* (перед давн. -ія, -іе) **13**1; у групі дієсл. *-сити — -щу* **58** уваг. 6; *сч* — *щ* **14**8; апостроф після *с* **17**3; *сп, ст, ск* при переношенню слів **23**4.
Сагара **21**5.
салата стор 37, **22**2.
салдат **1**1а; *салдатчина* **14**16.
сам, самий **5**3.
сей **50**6.

свиня **13**$_1$, **31**$_{3б}$, **35**$_{16}$.
свій **49**.
світати **6**$_7$.
селезень **3**$_{3в}$.
середній рід стор. 37, **22**$_3$; числівн. [узгодж.] **79**; стражд. дієприкм. **68**$_3$ стор. 75.
серце **15**$_1$.
серіозний і *серйозний* **8**$_{1г}$.
Сибір стор. 37, **22**$_1$.
сидіти — *сісти* **5**$_3$; *сидя* **68**$_1$.
син **30**$_1$ ув. 2.
синтактичні вказівки стор. 110 до 119.
-*сити* — -*шу* в 2 групі дієслів **58** увага 2.
сідло — *сіделко* **3**$_{3а}$.
сік — *соку* **6**$_4$.
сільський (*село*) **6**$_3$.
сім **55**$_е$.
сіни **31**$_{3а, г}$.
скільки **57**$_а$, **55**$_й$.
складня стор. 104—119.
скорій **6**$_{10}$.
скорочене закінч. 3 ос. одн.- **ає** — **-а** **58** увага 1; 1 ос. множ. **-ем, -нм** **58** увага 3; скорочені форли наказов. способу. у спринростк. дієсл. **62** увага 3.
скорочений дієменник **65**$_1$.
скорочені форми прикм. **39**$_5$.
Скюдері **6**$_{11в}$.
слина, слинявий **5**$_3$.
сміття **2**$_1$.
смородіна — *смороду* **6**$_{5в}$.
солом'яний стор. 32, **22**$_{16}$.
сорок **55**$_з$.
соціологія **8**$_8$.
спасибі **6**$_{10}$, **15**$_5$.
спекти — *спікати* **6**$_6$.
спільний **15**$_6$, стор. 121.
сплести — *сплітати* **6**$_6$.
спомин **15**$_6$.
способи висказу дієслова: дійсний **58**, можливий **63**, наказовий **62**.
спотребити — *спотрібувати* **6**$_6$.
справді **6**$_{10}$.
спринростковані слова при переношуванні стор. 33, **23**$_2$.
срібло стор. 32, **22**$_{1а}$; *срібний* **6**$_7$.
стани дієслова: діяльний і стражданий **66**, **67**.
стебло — *стебел* **3**$_{3а}$
стеклий **15**$_а$.
степ стор. 37, **22**$_1$.
стерво стор. 37, **22**$_3$.
стерти — *стирати* **5**$_1$.
-*стити* — -*щу* в дієсловах 2 групи **58**, увага 6.
стільки **57**$_а$, **55**$_й$.
сто **55**$_з$.
стовп **18**$_3$.
стогнати **21**$_3$.
сторона — *сторін* **6**$_{5в}$.
стоя **68**$_1$.
Страделло **13**$_4$.
страждати **20**$_4$.
стражданий стан **67**.
стрельнути — *стрілити* **3**$_2$.
стрівати **15**$_1$.
ступінь стор. 37, **22**$_1$.
ступіньовання прикметників **39**$_{2, 3}$; узгоджування **8**$_{12}$.
стягнути **21**$_{3а}$.
суб'єктивний **17**$_{5б}$,
субота **13**$_4$.
суддя — *судді, суддею* **13**$_1$.
сукупно писати слова стор. 34, **24**.
сурбіке **13**$_4$.
сусід **30**$_1$ ув. 2.
сучасний **15**$_1$.
сьвід **15**$_6$.
сюди **57**$_а$.
ся (відм.) **48**; писання **24**$_3$; скор. на *сь* **24**$_3$.
сьогодні **6**$_{10}$.

Т (шелестівка) стор. 28; перед дзвінкими **19**$_1$; перехід у *ч* **20**$_2$; у групі *-стн-, -стл-* **15**$_1$; *-ття, -ттю* (перед давн. -ія, -ію) **13**$_1$; вставлене *т* **15**$_1$, **14**$_3$; замісць чужого ϑ, *th* **19**$_6$; *т* не — *к* **19**$_2$; у групі дієслів *-тити* — *-чу* **58** ув. 6.
-ться **14**$_6$.
таки, такечки **57**$_а$.
Тальякоццо **13**$_1$, **16**$_{2д}$.
тамечки **57**$_а$.
Тассо **13**$_4$.
твій **49**.
теж. те ж **24**$_5$.
теоретичний **56**.
термінологія **21**$_5$.
теперішній час дієсл. способу дійсного **58**; можл. **63**$_1$.
ти **48**.
тиждень — тижня **15**$_1$.
тиква — тиков **8**$_{4б}$.
тип **58**.
тиран **58**.
-тити — -чу в 2 групі дієслів **58**, увага 6.
Тіде, Тільмон, Тімур **6**$_{11в}$.
ткач — *ткацтво* — *ткацький* **14**$_{4а}$.
тоді **6**$_{10}$, **15**$_5$.
той **50**$_а$.
Тома Аквінський **14**$_в$.
тонкий — *тоненький* — *тоншати* **14**$_3$.
тополя стор. 37, **22**$_2$.
третій **39**, **56**.
третій ступінь прикм **32**$_3$.
три **55**$_в$; узгодж. **79**.
тривати (трівати); *тривога* (трівога) **5**$_2$.
тричі **6**$_{1в}$.
триста **55**$_г$.
трохи **57**$_а$.
туди **57**$_а$.
тулуб **18**$_3$.
Туреччина **14**$_{1а}$.
тутечки **57**$_а$.
тюрма — тюрем **3**$_{3а}$.
тягнути **21**$_{3а}$.
Тьєр **4**$_{4а}$, **13**$_1$, **16**$_{2д}$.
тьопнути — топнути **16**.
-ться — **-цьця** **14**$_в$.

У (голосівка) стор 15; *у* — *о* **8**$_6$; чергування з *в* **10**$_1$; в чужих словах після „*л*“ **10**$_4$, стор. 32. **22**$_{1в}$; у кличн. відм. іменн. **27**$_{1а, \alpha, \beta, \gamma}$; в родов. стор. 39, **24**$_{1б, в}$; в даваль. **25**$_1$ (ім. на -ов); в місцев. **29**$_{1б}$, **29**$_{2в}$; наросток дієсл. **74**$_5$.
-уваний — -ований **10**$_{2д}$.
-увати — -овати (прикм.) **10**$_{2б}$.
убогий — убозтво **14**$_{4в}$.
-ува — -ова **8**$_6$, **74**$_5$.
-уваний у функ. дієприкм, стражд. тепер. часу **67**$_2$.
увесь **52**.
увіходити **6**$_1$.
узгоджування **79**; при ступін. прикм. **81**$_2$.
уздріти **15**$_1$.
умерти — умирати **5**$_1$.
умисний **15**$_3$.
універсал **6**$_{11б}$.
університет **58**.
устрій — устрою **6**$_4$.
учта, учтивий **20**$_4$.

Ф (шелестівка) в чужих словах **18**$_2$. **19**$_6$ (*х, хв*).
фавна **18**$_{1г}$.
фабрика **58**.
фаза стор. 37, **22**$_2$.
фігура **6**$_{11б}$.
фіялка **24**.
флота стор. 37, **22**$_2$.
форми дієслів стор. 68—71; неособ. дієприс. стражд. **67**$_3$.

Франціль **13**4.
Франція **6**11г; *французький* **14**4г.

Х (шелестівка) стор 21; перехід на *ж* перед *е* в відм. **27**1вв, на *з* перед *і* **27**1ав, **29**3; *х* + *-ство* = *ство*, *х* + *-ський* = *ський* **14**46; х, хв із чужого *ф* **19**6.
хазяїн **1**1а, **30**1 ув. 2.
халява **1**1а.
Харків — Харкова **6**4. *Харківець* **6**56.
харч стор. 37, **22**2.
хв із чужого *ф* **19**6.
хиба **5**3.
хмель **3**2.
Хмельниччина **14**1а.
хода **68**1.
холера **8**7.
хопити — *хапати*, *хапко*, *хапком*, *хапливий*, *хапнути* **1**16.
хоч **20**4.
хроніка **6**116.
хтіти **8**6.
хто **51**а.
хто-небудь, *хтось* **54**.

Ч (шелестівка) стор. 29; отвердіння **1**2, **16**1, **20**1; *ч* з м'ягчення *к*, див *к*; *ч* не — *ц* **20**4; *ч* + *-ство* = *цтво*, *ч* + *-ський* = *цький* **20**4г; *чи* — *ши* **14**7; *ч* у 2 ст. прикм і в вивідних дієсловах **14**3; *чч* із *ц* + *ч*, *к* + *ч* **14**1; *-ччя*, *-ччє* (перед давн. -ія, -ієві) **13**1.
-ча- нарост дієсл. **74**6а.
чабан **1**1а.
чавун **1**3а.
чамайдан **1**3а, **20**6г.
чапля **20**4.
чапрак **1**3а
часи дієслова **58**—**61**; теперішній **58**, минулий **59**, давноминулий **60**, **63**2, майбутній зложений (недоконаний) **61**, майбутній доконаний **58**.
часник **1**3а.
чаюня **1**3а.
чепити — *чіпати* **20**4, *чіпляти* **6**6.
череда — черід (чередь) **6**5в.
чернець — ченця, черця **15**4 — *чорний* **8**3.
чесний **15**1.
четвер **15**5, **21**36.
чех — *чеський* **14**46.
чи **5**3.
чий **5**4, **51**6; *чийсь* **54**.
чималий **5**3.
числівники **55**—**57**: головні **55**, порядкові **56**, збірні **57**, зложені **55**ж; узгоджув. **79**.
чіпляти див. чепити.
чобіт **8**3, **35**1а.
чоловік **8**3.
чоловічий рід ім. **16**1г, стор 37, **22**1.
чорний, *чорніти* **8**3.
чорнобривий **5**2.
чорт **30**1 ув. 2.
чотирі **6**7, **8**2, **55**2, **79** (узг.).
Чугуїв — Чугуїва **7**3.
чужі слова – чуже: а **1**4; е **3**5, 4а, 6; і **5**8, 6 11а, 6; іа **2**4, **6**11г; іе **4**4в; іо **8**8; аі, еі, уі **7**5; о **8**7; у **11**4; ŭ, u **11**5, **17**1; дифтонґ, au **18**1е; δ, th **19**6; k **21**2; ґ **21**4; г **21**4, 5; **22**1в; чужі подвійні шелестівки **13**4; чужі слова **4**а (тьв, льв); чужі ймена власні **4**а, **5**8, **6**11в, **9**26, **13**1, 4.
чумаччина **14**1а.

Ц (шелестівка) стор. 28; в поодинок. словах **19**4; мняке *ц* **16**2а, **19**4; *ц* — *ч* **20**4; *ц* + *ч* = *чч* **14**1а; *ж*, *ч*, *ш*, *т* + *ц* **14**2; *зц*, *зць* **14**2; *цьк* **16**2а; нар. *-цький* **14**4а, **16**2а: ція = ться **14**6.
цвісти **6**7, *цвіточок* **8**3.

цей **50**$_6$.
церква **13**$_{6}$, **8**$_{4д}$.

Ш (шелестівка) стор. 29; отвердіння **20**$_1$; *ш* з *с* **20**$_2$; *ш* з *х* **27**$_{1в\,\beta}$; *ш* + *-ство* = *ство*, *ш* + *-ський* = *ський* **14**$_{4б}$; *зш* — *жч* **14**$_3$; *сш* — *шш* — *щ* **14**$_3$; *ш* + *ц* **14**$_2$; *-шся* **14**$_6$; *шн* із *чн* **14**$_7$; *-шия*, *-шию* [перед давн. *-ія*, *-ію*] **13**$_1$.
шабля **20**$_4$.
шалвія стор. 37, **22**$_2$.
шалапут **13**$_а$.
шаравари **1**$_{1а}$.
шатро стор. 37, **22**$_2$.
швець — шевця **3**$_{3а}$.
-ший нарост. для твор. 2 ступ. прикм **14**$_3$, **32**, **73**$_{31}$.
шийка — шийок **8**$_3$.
шипучі шелест. **20**; подвоєння шелест. **13**$_1$.
шир стор. 37, **22**$_1$.
шифрований **5**$_8$.
шия **5**$_4$.
шість **8**$_3$, **55**$_д$, *шіснадцять* **15**$_1$.
шкіра **6**$_7$.
шкідливий, *шкідник* **6**$_4$.
шкрябати **20**$_4$.
шовк **8**$_3$.
шорсткий **8**$_3$.
шосе **13**$_4$.
шостий **8**$_3$.
шпичка **20**$_4$.
-шся — ся у 2 ос. теп. дієсл. **14**$_6$.

Щ (шелест.) стор. 29; із *сч* **14**$_8$; із *ск*, *ст* **20**$_2$; в окремих словах **20**$_5$.
щастя, *щасливий* **15**$_1$.
щелепа **3**$_{3в}$.
що **51**$_6$; в відн. реч. **82**.
що-будь, *щось* **54**.
щоби, *щоб* **24**$_5$.
щогла **8**$_4$.
щока — на щоці **8**$_3$.

Ю (голосівка) стор. 16; після подвоєних шипучих **11**$_2$, **28**$_4$, **38**; в відм. імен. стор. 39, **24**$_{1б}$ (род.), **25**$_1$ (дав.), **27**$_{1б,\,2в}$ (клич.), **29**$_{2б}$ (місц.): в наростках *-ювання* (-ьований) **10**$_2$, **11**$_1$; нарост. дієслів (*-нова-*) **74**$_5$; в чужих словах по *л* **11**$_4$, **17**$_{1,\,5}$, **22**$_2$; на місці франц. *u*, нім. *ü* **11**$_5$, **17**$_{2,\,5}$; апостроф перед *ю* **17**$_{1,\,2,\,5б}$.
-ю зак. орудн. одн. шел відм. **28**$_4$.

Я (голосівка) стор. 2, *я* не — *е*, *є* **2**$_1$; *я* — *а* **2**$_4$; *я* — *і* **2**$_2$; після *л* в чужих словах **2**$_5$; апостроф перед *я* **17**; в відміні ім. стор. 38, **23**$_1$, стор. 38, **24**$_{1а}$, **30**$_1$ увага (збірні ім.); прикм. **39**; заім. **48**; (нарост. дієслів) **74**$_1$; (нарост. дієприсл. тепер.) **68**$_1$ стор. 70.
яблуко, *яблуня* **10**$_3$.
як би **24**$_5$.
який **53**, в реч. віднос. **82**, стор. 119; подв. знач. 118.
якийсь **54**.
ялинка **2**$_3$.
-ям, *-ями*, *-ях* зак. імен. множ. **32**, **35**, **36**; *-ям* зак. ор. одн. **28**$_2$.
ярмарок стор 37, **22**$_1$.
яструб **10**$_3$.
ячмінь — ячменю **3**$_1$.
ящірка **6**$_7$.

Ь стор 24; після *л* **16** прим. 1, 2; після *н* **16**$_{1б}$; після шипучих і губних **16**$_1$; після *р* **16**$_{1а}$; між двома пом'якшеними **16**$_{1б}$. *-ський*, *-цький*, *-зький* **16**$_{2а}$; після *ц* **16**$_{2б}$; в дієслов. 3 ос. одн. і множ. **16**$_{2г}$; в чужих словах **16**$_{2д}$; в зак. родов. відм. множ. м'якої жін. **16**$_{2в}$; *-ьовий* — *-евий* **3**$_4$.

ЗАПИСУЙТЕ НОВІ СЛОВА!

Порядок: руське слово — українське слово. Назбіране що-місяця відсилайте редакційному відділові КОСМОСА

А

Б

В

Г

Д

И

Е

Ж

К

З

Л

М

О

Н

П

C

P

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Э

Ю

Я

ЗМІСТ.

стор.

Від Редакції III

Вступні уваги V

Звуки й літери 1

А. Голосівки 1

А. 1. а) Замісць старого „*о*“, б) в дієсловах наворотових; 2. після шипучих; 3. в окремих словах; 4. в чужих словах після „*л*“ . . . . . 1—2

Я. 1. в іменниках середнього роду; 2., 3. в окремих словах жормахі; 4. в чужих словах; 5. після „*л*“ . 2

Е. 1. із старого „*е*“; 2. замісць „*і*“; 3. випадне „*е*“, ненаголошене „*е*“, *-ере-*, *-еле-*, в закінченнях (флексій), в наростках, в закінченнях прислівників; 4. прикметники на *-евий*; 5. в чужих слова після „*л*“ . . . 3—5

Є. 1. в значінні „*йе*“; 2. в відміні; 3. після шелестівок; 4. в чужих словах . . . . . 5—6

И. 1. в дієсловах наворотов.; 2. *-ри-*, *-ли-* між шелестівками; 3. на початку слів; 4. після шипучих і в окремих словах; 5. перед „*й*“ та йотованими; 6. в закінченнях флексій; 7. в наростку *-ичн*; 8. в невідмінних словах; 9. в чужих словах . . . . . 6—8

І. 1. на початку слова; 2. чергування з „*й*“; 3. із старого „*е*“; 4. із старого „*о*“; 5. замісць „*о*“; „*е*“; 6. в дієсловах наворот.; 7. в окремих словах; 8. в закінченнях; 9. в наростку *-ісіньк*; 10. в закінченнях невідмінних слів; 11. в чужих словах . . . . . 8—12

Ї. 1. з початку слів; 2. після голосівок; 3. в відміні; 4. „*ї*“ з „*йи*“; 5. в чужих словах . . . . . 12—13

О. 1, 2. із старого „*о*“ в закритих і відкритих складах, *-оро-*, *-оло-*; 3. після шипучих; 4. випадне і вставне „*о*“; 5. попри „*р*“, „*л*“; 6. в окремих словах; 7. в чужих словах; 8. чуже „*іо*“ . . . . . 13—15

Ио, ьо. 1. йо на початку складу або слова та після голосівки; 2. ьо 15

У. 1. на початку слова; 2. в наростку *ува-*; 3. в окремих словах. 4. в чужих словах після „*г*“ . . 15—16

Ю. 1. в наростку *ювa-*; 2. після подвоєних шипучих; 3 в чужих словах . . . . . 16—17

Правопис зложених слів, сполучка: 1. ***о***; 2. ***е***; 3. ***є***; 4. ***и*** . . . . . 17—18

стор.

Б. Шелестівки 18

Подвоєння шелестівок. 1. перед колишніми *-ія, -ію, -іє, -іі*; 2. *нн* з наростковим *н*; 3. у згрубілих формах прикметників; 4. в окремих прикметників; 5. при збігові однакових шелестівок; 6. в чужих словах . . . . . 18—20

Зміни шелестівок при збігові їх 1. перед *-ч-*; 2. перед „*ц*“; 3. у 2-му ступні прикметників; 4. *-ство, -ський, -цтво, -цький, зький*; 5. прийменники (приростки); 6. закінчення дієслів із *-ся*; 7. сполучення *-чн* . . . . . 20—23

Випад шелестівок. 1. випад „*д*“, „*т*“; 2. випад „*к*“; 3. випад „*л*“; 4. випад „*г*“; 5. випад „*в*“ . 23

Ь. — де „*ь*“ не пишеться: 1. після губних і шипучих; 2. *ар, -ир*; 3. між пом'якшенням шелестівок; 4. після „*н*“ перед шипучими; 5. в окремих словах. Де треба „*ь*“ писати: а) *-ський, -цький, -зький, -ство*; б) в закінченнях „*ц*“; в) в родов. відм. множ. жін.; г) в закінченнях дієслів; ґ) в чужих словах . 24—26

Апостроф (протинка (')). 1. після губних; 2. після „*р*“; 3. після приростків; 4. після „*х*“, „*к*“; 5. в чужих словах . . . . . 26—27

Губні: б, п, в, ф, м. 1. отвердіння, „*в*“ перед „*у*“; „*і*“ „*о*“ в середині слів, *в* — *у*; 2. чуже „*и*“; 3. в дифтонгах . . . . . 27—28

Зубні: д, т, с, з, дз, ц, н. 1. „*т*“ — „*д*“. 2. „*т*“, „*д*“; 3. етим. „*т*“, „*с*“; 4. „*ц*“. 5. „*дз*“; 6. „*т*“ із ϑ, th . . . . . 28—29

Шипучі: ж, ч, ш, щ, дж і піднебінне й. 1. отвердіння; 2. *ж, ч, ш* із *з, т, с*; 3. *ж, ч* із *г, к*. 4. в окремих словах; 5. *щ, дж*; 6. *й*; 7. „*й*“ не пишеться . . . . . 29—31

Задньопіднебінні: к, х, г, ґ (гортан). 1. в дієменниках; 2 *к* в подин. сл.; 3. *г* в окрем. слов. 4. *ґ*; 5. в чужих словах . . . . . 31—32

Л. Р. *л* у чужих словах . . . . . 32—33

Перенесення слова 33

Письмо сукупно, нарізно та з розділкою (-). 1. зложені слова; 2. прийменники; 3. *-ся, -му, -меш, -сь*; 4. *не*; 5. *же* (*ж*), *би* (*б*), *й*; 6. *де-, -будь, небудь* і інші частинки . . . . . 34—36

Морфологічні замітки 37

Іменник: Роди. Однина: Називний відмінок. Родовий відмінок. Давальн. відм. Знахідний відм. Клич-

стор.

ний відм. Орудний відм. Місцевий відм. Множина: Назив. відм. Родов. відм. Давальн. відм. Знахідн. відм. Кличний відм. Орудний відм. Місцевий відм. Двійня. Зразки відміни йменників . . . . . 37—53

Прикметник: Однина: Назив. відм. Родов. відм. Давальн. відм. Знахідн. відм. Кличн. відм. Орудн. відм. Місцевий відм. Множина. Зразки відміни прикметника . . . . . 53—59

Займенник: Особовий і зворотний займенник. Присвійний займенник. Указовий займенник. Питайний займенник. Невизначений займенник . . 60—63

Числівник. Головні числівники. Зложені числівники Порядкові числівники . . . . . 63—66

Дієслово. Дійсний спосіб а) тепер. майбутн., б) минул., в) давноминул. ч. Наказовий (вольовий) спосіб. Можливий спосіб. Доконаність — недоконаність. Дієменник. Дієприкметники діяльного стану. Дієприкметник страждального стану. Дієприслівники. Віддієслівні йменники. Зразки відміни дієслова . . 66—80

Наростки 81

Іменникові наростки . . . . . 82—93

Прикметникові наростки . . . . . 93 - 99

Дієслівні наростки . . . . . 100—103

Складня 104

Загальні уваги. Найголовніші вказівки до синтакси вкраїнської мови . . . . . 104—110

Присудок — підмет. 1. Безпідметові речення. 2. Псевдозайменник. 3. Зложений присудок. 4. Узгоджування . . . . . 110—114

Предмет (додаток іменниковий). 1. Предмет при дієслові з „не." 2. Знахідний відмінок однини йменників – назв неживих речей. 3. Знахідний відм. множ. речівників — назв живих істот . . . . . 114—115

Означення (прикметниковий додаток). 1. Вживання прикметників присвійних. 2. 2-й ступінь прикметників 115

3. Зложене речення . . . . . 115—119

Додаток (для перекладачів на українську мову) . . . 119—122

Де чого шукати . . . . . 123—141

Записуйте нові слова . . . . . 142—147

Зміст . . . . . 148—150

Іван Дуленко

„КОСМОС“

Україно-Америк. Вид. Т-во

Вийшло з друку:

1. **Ю. Стеклов.** Карл Маркс, його життя й діяльність. 1922, 16°, 112 стор.
2. **А. Богданов.** Червона зоря (Утопія). Друге, переглянуте видання. Переклад Ост. Нитки, ілюстрації Ів. Бабія. 1922 16°, 160 стор.
3. **Проф. О. Синявський.** Порадник української мови. 1922, 16°, I – IX + 150 стор.

Друкується:

4. **Горев.** Матеріялізм – філософія пролєтаріята.
5. **К. Маркс.** Заробітна плата, ціна і зиск.

Готовиться до друку:

6. **К. Маркс.** До критики політичної економії.
7. **Н. Бухарин.** Теорія історичного матеріялізму.
8. **П. Касяненко.** Алгебра для шкіл нормальних.
9. **А. Богданов.** Інженір Менні.
10. **Дж. Лондон.** Залізна п'ята.

№ 3. 27000 прим. з друкарні Розенталь і Ко, Берлін

Грудень 1922

Нон Думенко

PG
3823
S854

Syniavs'kyĭ, Oleksa
Poradnyk ukraïns'koï movy

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY